

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О.Л. Клименко

ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.041 Германські мови та літератури
(переклад включно), перша – англійська
освітньо-професійної програми Переклад (англійський)

Затверджено
Вченою радою ЗНУ
Протокол № від 2024

Запоріжжя
2024

УДК 811.111'373-115(075.8)
К492

Клименко О.Л. Порівняльна лексикологія : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 035 Філологія спеціалізації 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська освітньо-професійної програми Переклад (англійський). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 122 с.

У навчальному посібнику подано в систематизованому вигляді програмний матеріал дисципліни “Порівняльна лексикологія”. Викладено основи лексикології англійської та української мов у порівняльному аспекті, визначено основні методи дослідження лексики, розглянуто семантичні, словотвірні, етимологічні та функціонально-стилістичні особливості словникового складу порівнювальних мов, зроблено акцент на спільних та відмінних рисах лексико-фразеологічних систем двох мов. Для формування необхідних практичних навичок аналізу лексики запропоновано систему завдань до семінарських занять і самостійної роботи.

Посібник призначений для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 035 Філологія спеціалізації 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська освітньо-професійної програми Переклад (англійський).

Рецензент докт. філол. наук, проф. Ю. А. Зацний
Відповідальний за випуск канд. філол. наук, доц. С. П. Запольських

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА 1. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	6
ТЕМА 2. СЕМАНТИКА СЛОВА	20
ТЕМА 3. СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ ТА УГРУПУВАННЯ.....	34
ТЕМА 4. СЛОВОТВІР В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	48
ТЕМА 5. ФРАЗЕОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	63
ТЕМА 6. ПОРІВНЯЛЬНА ЕТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ	74
ТЕМА 7. ПОРІВНЯЛЬНА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ	82
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	93
ПЕРЕЛІК ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	96
ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАВДАННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ (ІДЗ)..	97
ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ.....	98
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	120

ВСТУП

Курс “Порівняльна лексикологія” відповідає навчальному плану підготовки здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 035 Філологія спеціалізації 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська освітньо-професійної програми Переклад (англійський) і є необхідною складовою частиною вивчення циклу професійно-орієнтованих дисциплін.

Курс дає можливість озброїти студентів знаннями стосовно закономірностей розвитку і функціонування словникового складу іноземної мови (англійської), яка вивчається у порівнянні з рідною (українською).

Метою курсу є ознайомити студентів з шляхами та способами збагачення словникового складу (словотвір, лексико-семантична деривація, іншомовні та внутрішньомовні запозичення), навчити їх застосовувати одержані знання в процесі професійної перекладацької діяльності.

Вищенаведена мета передбачає вирішення таких *завдань*:

- розкрити системний характер словникового складу англійської та української мов;
- встановити відповідності у функціонуванні лексико-семантичних систем двох мов;
- виявити закономірності розвитку словотворчих, семантичних і фразотворчих процесів в англійській та українській мовах;
- визначити спільні та відмінні явища в лексичних системах порівнюваних мов;
- встановити особливості вживання та функціонування мовних одиниць, що виражають спільні або подібні поняття і можуть слугувати перекладацькими відповідниками в процесі міжкультурної комунікації.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен:

Знати:

- головні поняття науки про словниковий склад,
- семасіологічний та ономасіологічний підходи до проблеми номінації,
- шляхи та способи збагачення словникового складу, сучасні тенденції його розвитку.

Вміти:

- розуміти структуру, семантику, парадигматичні та синтагматичні зв'язки одиниць словникового складу англійської та української мов;
- застосувати методи та прийоми лінгвістичного та соціолінгвістичного аналізу до явищ та процесів, які відбуваються в словниковому складі порівнювальних мов;
- використовувати одержані знання із закономірностей творення та функціонування одиниць англійської та української мов в процесі перекладу.

Курс “Порівняльна лексикологія” є генетично пов’язаним з широким спектром *загально-філологічних дисциплін* (вступ до мовознавства, лексикологія, стилістика, лінгвокраїнознавство), *дисциплін спеціалізації* (порівняльна граматики, порівняльна стилістика, теорія перекладу, жанрові теорії перекладу, переклад фахових терміносистем) та *загальноосвітніх дисциплін* (історія, культурологія, соціологія).

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми за результатами вивчення курсу студенти повинні досягти таких *компетентностей*:

Загальні:

- здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово;
- здатність учитися й оволодівати сучасними знаннями;
- здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел;
- здатність спілкуватися іноземною мовою;
- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

Спеціальні (фахові, предметні):

- здатність дотримуватися сучасних мовних норм (англійської та української мов), обирати мовні засоби відповідно до стилю й типу тексту;
- здатність критично осмислювати історичні надбання та новітні досягнення філологічної науки;
- здатність вільно користуватися спеціальною термінологією в обраній галузі філологічних досліджень;
- знати основні проблеми дисциплін циклу професійної підготовки, пояснювати їх взаємозв’язок у цілісній системі знань;
- знати норми англійської та української літературної мов;
- володіти основними загальними методами та підходами до здійснення науково-пошукової діяльності (аналіз, синтез, індукція, дедукція, опис) та спеціально-лінгвістичні (структурно-семантичний, функціональний, когнітивний та інші методи);
- дотримуватися правил академічної доброчесності;
- доступно й аргументовано пояснювати сутність конкретних філологічних питань, власну точку зору на них та її обґрунтування.

ТЕМА 1.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

1. Предмет і завдання порівняльної лексикології.
2. Основні методи дослідження словникового складу.
3. Основні властивості лексики.
4. Склад сучасної лексичної системи англійської та української мов.
5. Розходження лексичних характеристик в порівнювальних мовах.

Теоретичні відомості

1. Предмет і завдання порівняльної лексикології

Термін “лексикологія” охоплює дві морфемні грецького походження: *lexis*, що означає “слово, фраза”, і *logos* – “наука, вчення”. Лексикологія вивчає словниковий склад мови і його властивості (словотвір, семантику (значення), стилістичне структурування словника).

Головною метою курсу лексикології є опис лексики як системи з її складними і різноманітними зв'язками. При цьому вивчення лексичної системи може проводитися у її синхронному стані – певному історичному зрізі (головне, сучасному) і у плані історичному, що відбиває її розвиток. Звідси лексикологія поділяється на синхронну і діахронну або історичну.

Синхронна лексикологія виходить з тієї умови, що кожний стан лексики є синхронним, але не статичним. Синхронний опис передає стан лексики, яка завжди є наслідком попереднього розвитку, а тому одні одиниці мови у вживанні переважають над іншими. У даному стані мови угадуються можливі риси майбутньої лексичної системи, оскільки вона існує до того часу, поки розвивається: традиційні моделі її змінюються, із кількох лексичних функціональних елементів надається перевага одним, а інші вживаються порівняно менше. Кожний синхронний зріз – це часова площина активного вживання одних прошарків лексики перед іншими, активізації певних морфологічних і семантичних структур.

Історична лексикологія розглядає мовні явища як у порівняльних зрізах, так і у їх перебігу, як наслідок загальноісторичного процесу розвитку. При історичному дослідженні видно, як лексична система змінюється між двома (або кількома) станами і наскільки вона зросла або змінилася у порівнянні з початковим станом. Загальні питання зміни лексичної системи – це активізація окремих словотворчих засобів, семантичні зрушення, закони мовної економії.

Таким чином, у лексикології розглядається системна або функціональна спільність лексичних форм і їх структур, які перебувають у стані постійного розвитку. Курс лексикології вивчає структуру слова та систему його значень.

В курсі лексикології розрізняються:

- *спеціальна лексикологія*, у якій вивчаються лексичні явища у межах окремої мови,
- *порівняльна лексикологія*, яка виявляє спільні риси і відмінності словника різних мов.

Предметом лексикології є мовна лексика як сукупність слів і словотворчих елементів, які складають організовану і цілісну систему. Лексика порівнюваних мов з усіма її особливостями і характеристиками складає *предмет порівняльної лексикології*.

Завданням лексикології є визначення властивостей слів, їх творення, вживання і взаємозалежність у системі власної мови. Лексичні явища певним чином об'єднуються за спільними ознаками і вивчаються у сукупності – у їх морфологічному складі, за значенням, сталими властивостями, лексико-стилістичними ознаками, походженням, діалектними розбіжностями тощо. Виявити спільні та відмінні явища в лексичних системах порівнюваних мов і визначити особливості вживання та функціонування мовних одиниць, що виражають спільні або подібні поняття і можуть слугувати перекладацькими відповідниками в процесі міжкультурної комунікації – *завдання порівняльної лексикології*.

У зв'язку зі складністю і багатоплановістю завдань лексикологія поділяється на *підрозділи*:

- *словотвір* – структуру та творення слів,
- *семасіологія* – значення слова, мотивованість значення, семантичні групи слів, зміни значення слова
- *етимологія* – походження слів, зміну їх значення, характер, джерела та особливості функціонування запозичень
- *фразеологія* – структуру та творення сталих словосполучень.

Головні терміни лексикології – це безпосередні одиниці лексичного складу: морфеми, слова, еквіваленти слів (словосполучення).

Головною функціональною одиницею мови є *слово*.

Слово – це основна одиниця мови, що характеризується певним значенням, яке має певна група звуків у певному граматичному оточенні, тобто певне значення, виражене певною формою (фонетичною та граматичною). Слово визначається також як умовний сегмент мовлення, мінімальна незалежна форма, що складається з однієї або кількох морфем.

Морфема – найменша неділима частина слова, що має певне значення, виражене певною формою (фонетичною та граматичною).

Еквівалент слова – стійке семантично зв'язане словосполучення, що не створюється у процесі мовлення, а функціонує в мові як готова одиниця, тобто має фіксоване співвідношення семантичної структури та певного лексико-граматичного складу. Еквівалентами слова є фразеологічні одиниці різного ступеня вмотивованості та семантично інтегровані усталені вирази, що мають однослівний відповідник, такі як: *to give a kiss – to kiss, to have dinner – to dine, to have rest – to rest, дати оцінку – оцінити, висловити пошану – вшанувати*.

Слово вважається головною одиницею лексикологічного дослідження тому, що в ньому проявляються закони розвитку і зміни словникового складу мови. Слово, як кожна мовна одиниця, має форму і зміст. Форма існує завдяки фонетичній оболонці і має морфологічні категорії. Кожна форма є носієм одного або кількох значень, які закріплені за нею історично чи умовно.

Слово можна розглядати також з точки зору його структури:

Зовнішня структура слова (форма) – це його морфемний склад (тобто сукупність вільних і зв'язаних морфем – афікси, корені, основи та їх комбінації) є предметом вивчення словотвору.

Слова в англійській та українській мовах часто мають схожу морфологічну структуру. Значна кількість афіксів мають аналоги у двох мовах, і еквівалентами слів є афіксальні утворення, наприклад: *writer* - *письменник*, *teacher* - *вчитель*, *student* – *студент*. Але афіксальна система української мови значно багатша за англійську, тому частина суфіксів не має аналогів (*сонце і сонечко*, *хвилина – хвилинка*), або має різну кількість відповідників (*титу – мамо*, *матусю*, *мамочко*, *мамусенько*, *матусенько*, *матінко*, *dad – тату*, *татусю*, *татку*, *таточку*, *татуню*).

Внутрішня структура слова (зміст) – це його значення (види, відтінки та зміни значень слова) розглядаються семасіологією. Семантичні процеси, що відбуваються у мові мають універсальний характер, але їх конкретний прояв в різних мовах виявляє типові розбіжності. Мовна свідомість різних народів виділяє головні та другорядні елементи значення, які не завжди співпадають.

У мовній системі слово набирає відповідних форм, через які вступає в синтаксичні стосунки. Мовні взаємостосунки між словами поділяються на:

1. *Парадигматичні* відношення (нелінійні, вертикальні, асоціативні) в лексико-семантичній системі – це відношення між словами і групами слів на основі спільності й протилежності їх значень, що відбивають словозміну, тобто наявність форми даного слова у його морфологічних змінах, що стосуються одночасно і змін семантичних. Так, форми слова *come – comes, came, coming*, зберігаючи основне значення “*іти*”, утворюються за усталеними зразками, властивими словам відповідного розряду лексики. Сукупність граматичних оформлень слова складає його *парадигму*.

Парадигма – це група елементів (мовних знаків), що мають певну загальну властивість, але розрізняються за якоюсь ознакою. Характер парадигми залежить від головних морфологічних ознак частини мови, переважно флексій. Сукупність парадигматичних характеристик не співпадає навіть у споріднених мовах, а тому одна мова може не мати категорій іншої. Наприклад, категорії роду існує в українській, але її не має в англійській мові. Парадигмами кваліфікують структуру багатозначного слова, синонімічні ряди, антонімічні пари, лексико-семантичні групи, семантичні поля.

Найбільшим парадигматичним об'єднанням є *лексико-семантичне поле* як сукупність лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту, які відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ.

Лексико-семантичне поле – це слова, пов’язані одним і тим самим фрагментом дійсності: наприклад, лексико-семантичне поле “часу” об’єднує такі одиниці, що означають назви неточних часових понять (*час, період, епоха, ера*), назви точних часових відрізків (*секунда, хвилина, година, доба, місяць, рік*), назви пір року (*весна, зима, літо, осінь*) тощо.

Елементарним семантичним полем (мікрополем) є *лексико-семантична група* – група слів однієї частини мови, об’єднаних словом-ідентифікатором або стійким словосполученням, значення якого повністю входить у значення інших слів групи і яке може замінити інші слова в деяких контекстах (наприклад, частини тіла – *голова, руки, ноги, туловище, шия* тощо).

2. *Синтагматичні* відношення слова (горизонтальні) – це його лінійні, контекстні зв’язки, його сполучуваність у лінійному ряду (у словосполученнях, реченнях), що відбивають характер мовлення, тобто утримують слово в оточенні інших слів, зумовлюють вживання багатозначного слова і підкреслюють окремі компоненти значення, що переважають у даному вживанні, наприклад: *take war, take believe, take handsome*. Кожне слово може поєднуватися не з будь-якими, а тільки з певними словами, наприклад: *скалити (зуби), гайнувати (час), вудити (рибу)*.

Лексичну синтагматику кваліфікують як *контекст слова*. Мінімальним контекстом вважається словосполучення. Розрізняють :

- *лексичний контекст*, де значення слова визначається іншими словами (*чиста постіль, чиста совість, чиста сторінка*),
- *синтаксичний*, де значення слова визначається граматичною формою слова-поширювача (дивитися на кого “*сприймати очима*”; дивитися за ким “*підкуватися*”).

3. *Епідигматичні* відношення – це асоціативно-дериваційні зв’язки між словами за формою і за змістом. Наприклад, слово *земля* у значенні “грунт” асоціюється з такими словоформами, як *земляний, земельний, землекоп, землевласник, землемір* тощо, а *земля* в значення “суша” – *земний, наземний, підземний, земноводний* тощо.

2. Основні методи дослідження словникового складу

Як галузь загального мовознавства лексикологія має не тільки свою мету, а і методи дослідження. При контрастивному вивченні лексики у наукових дослідженнях використовуються наступні методи лінгвістичного аналізу:

- *Порівняльно-історичний метод* вивчає розбіжності між двома мовними станами в історії розвитку лексики.
- *Методи структурного дослідження лексики* розглядають мовні одиниці :
  - у стосунках (планів вираження та змісту),
  - в опозиціях (*strong – weak, high – low*),
  - у безпосередньому функціонуванні.

Серед структурних методів дослідження слід відзначити:

Метод дистрибуції дає змогу установити однакові або різні класи елементів в залежності від додаткових або контрастивних ознак. Дистрибуція – це порядок, місце, сполучуваність мовного елемента, властивості його вживання стосовно інших елементів або частини вислову.

Дистрибутивний аналіз спрямований на вивчення всіх можливих оточень мовної одиниці (слова) і дає можливість визначити, яке саме значення багатозначного слова реалізується у даній дистрибуції. Дистрибутивний аналіз показує, що слова різних мов є еквівалентами лише у певних оточеннях і можуть не співпадати в інших, наприклад:

get+N (get a letter) – отримувати (листа)

get+V (get to think) – починати (думати)

get+Adj (get angry) – ставати, робитися (злими)

N+ставати (чоловік став на ноги) – приймати вертикальне положення

ставати + Adj (небо стало синім) – робитися

Слід відзначити, що значення англійського слова значною мірою залежить від його дистрибуції, в той час як значення українського слова більш самодостатнє і лише в окремих випадках залежить від оточення. Дистрибутивний аналіз допомагає визначити контекстуальне значення слова залежно від його сполучуваності.

Аналіз за безпосередніми складниками – це аналіз морфологічної структури мовної одиниці (слова) шляхом її репрезентації як ієрархії вкладених один в одного елементів, що утворюють певну структуру. При цьому у слові слід вичленити мінімальну кількість морфем, що мають значення, наприклад: *non-governmental – non /-govern/ment/al*.

Цей аналіз вказує на зв'язок морфем у слові, визначає напрямок словотворення та допомагає визначити значення новоутворень, якщо вони є okazionalizмами та neologizмами. У багатьох випадках хибної етимології причиною похибки є неправильно проведений поділ на безпосередні складники.

Наприклад, слово *hamburger* має два складники: *hamburg/er*, тобто “гамбургський бутерброд”. Подальший (хибний) поділ виділив морфему *ham/burg/er* якої, фактично, у слові не було, звідки нонс-морфема *-burger* набула значення “булочка для бутерброда”, і з'являються нові слова, що позначають різновиди бутербродів: *cheeseburger, fishburger* тощо.

Те ж саме можна спостерігати і з поширенням морфем *-holic* – *workaholic, chocoholic, shopaholic*. Слово *alcoholic* хибно поділено на морфем *alco+holic* замість *alcohol+ic, i-holic* стало синонімом слова *addict*.

Суттєва різниця у морфемному складі українських та англійських слів полягає здебільшого у тому, що англійські слова розкладаються на значно більшу кількість вільних, незв'язаних морфем (*un/protect/ed, dis/agree/ment*), ніж українські, де словотвір базується на утворенні нових слів із морфем зв'язаних (*без/совіс/ний; не/роз/суд/лив/ий*).

Аналіз за безпосередніми складниками допомагає виявити морфологічну мотивацію слова, продуктивність морфем, що утворюють це слово, виявити закономірності, що лежать в основі творення нових слів у кожній окремій з порівнюваних мов. Особливо він важливий, коли аналізується неологізм (нове слово) чи оказіоналізм (авторське слово, утворене поєднанням продуктивних морфем). Цей аналіз однаково плідний і для української, і для англійської мови для визначення значень слів, що не увійшли до словника.

Компонентний аналіз – це метод лінгвістичного аналізу лексичних одиниць, що полягає у розкладанні лексичного значення на мінімальні семантичні складники (семи) та у репрезентації лексичного значення як семної структури. В основу компонентного аналізу покладено гіпотезу про те, що значення лексичних одиниць складаються з сем, і що словник можна описати з допомогою обмеженої кількості сем. Саме вичленування – процедура досить суперечлива. Мовна інтуїція, що має слугувати критерієм такого процесу – явище суб'єктивне, а формальний метод, спроба конструювання алгоритму визначення сем мусить базуватися на вже зроблених словникових визначеннях. Класичні приклади компонентного аналізу починалися з дослідження лексики, що позначає родинні зв'язки, наприклад:

father (фізичний об'єкт), (істота), (людина), (чоловік), (той, хто має хоча б одну дитину);

батько (фізичний об'єкт), (істота), (людина), (чоловік), (той, хто має хоча б одну дитину);

father-in-law (фізичний об'єкт), (істота), (людина), (чоловік), (той, хто має дорослу одружену дитину), (по відношенню до дружини / чоловіка своїх дітей)

свекор (фізичний об'єкт), (істота), (людина), (чоловік), (той, хто має одруженого сина), (по відношенню до дружини сина);

тесть (фізичний об'єкт), (істота), (людина), (чоловік), (той, хто має одружену доньку), (по відношенню до чоловіка доньки).

Компонентний аналіз потрібен в контрастивному дослідженні лексики, оскільки словникові визначення слова не завжди дадуть адекватний перекладацький еквівалент. Сему, якої не вистачає у слові мови перекладу, треба обов'язково компенсувати додатковими лексичними елементами.

Метод трансформації полягає у виведенні додаткових даних при зміні мовної форми. Мовна одиниця будь-якого рівня змінюється на іншу без зміни змісту, і певні слова чи вирази шляхом трансформації можуть виявляти значення, що не мають формального вираження, наприклад: *to give help – to help – надавати допомогу, to receive help – to be helped – отримувати допомогу*.

Значення активного чи пасивного стану у словосполученнях явно не виражені, та трансформації їх виявляють: *надавати допомогу – отримувати допомогу*.

Трансформаційний аналіз плідно використовується для виявлення семантичних зв'язків між компонентами складного слова, наприклад:

schoolteacher – teacher at school (місце роботи),

snowball – ball made of snow (матеріал).

Він дає мовну картину можливих значень похідних слів, коли суфікс або префікс є багатозначним, або у випадку омонімічних морфем. Наприклад, трансформаційно можна визначити значення суфікса *-ник*:

болільник – той, хто уболіває,

зрадник – той, хто зрадив,

супутник – той, хто йде рядом,

але *чайник – те, що призначено (посуд) для заварювання чаю,*

намордник – те, що надівають на морду.

Статистичні методи досліджують кількісні характеристики лексичного складу, числове співвідношення форм і значень одиниць. Частіше статистичні дані подаються у вигляді таблиць.

3. Основні властивості лексики

Словниковий склад – це система взаємозалежних частин, яка постійно поповнюється новими словами і значеннями. Лексикологія і вивчає складові елементи словника, їх взаємозалежність, подібність одних та розбіжність інших, *основні властивості лексики*, такі як:

1. *Двоякість лексичних одиниць* – слово залежить від звукової форми, з одного боку, і граматичних правил структури – з іншого.

2. Лексику відзначає *постійна продуктивність*. Словотвір ґрунтується на двох підвалинах – виникненні нових форм і утворенні нових значень, причому форми словотвору реалізуються з неоднаковою продуктивністю в різні часи розвитку.

3. Складними і суперечливими є *відношення між позначенням і позначуваним*. В формальних дослідженнях структурної лінгвістики, де лексика вважається системою знаків, ці відношення постають як стосунки між знаком і системою позначуваних понять.

4. Лексиці властива висока *взаємозамінюванність одиниць*, що проявляється, в першу чергу, в синонімії та омонімії. В лексикографічній практиці вся система словникових визначень ґрунтується на взаємозамінюваності, що дає можливість пояснювати значення одних слів іншими.

5. Про *системність лексики* свідчать такі факти:

– похідність одних одиниць з інших, можливість тлумачення будь-якого слова іншими одиницями мови;

– можливість описати семантику слів за допомогою невеликого числа семантично найбільш важливих, так званих елементарних слів (компонентний, семний аналіз), наприклад: *летіти: переміщуватися, в повітрі (крила), в одному напрямку;*

– упорядкованість і системність об'єктивного світу, відображеного у лексиці.

Наведені особливості свідчать про природну організацію лексичної системи з властивими їй угрупованнями слів.

Лексичне угруповання – це визначена кількість лексичних одиниць, що об'єднані спільною рисою та протиставлені одна іншій за семантичними ознаками. Семантична риса або ознака, яка відрізняє одну лексичну одиницю від іншої, називається відмінною. В лексикології сюди відносяться як відмінності в морфологічній будові слів одного лексичного угруповання, так і семантичні розходження, тому що практично однакового логіко-семантичного наповнення змісту слів не існує (*синоніми*).

Лексичне угруповання ґрунтується на частковій взаємозаміні одних лексичних одиниць іншими, головню в межах однієї частини мови, завдяки наявності однакових семантичних ознак (*сем*), що входять до значень цих одиниць. У мовному дослідженні лексичний набір або наводиться повністю, або подається у вигляді об'єднуючих характеристик, що цьому угрупованню властиві. Набір може бути закритим – кількість займенників, наприклад, чітко обмежена, – і відкритим, як, група складних слів, що утворюються постійно.

За лексико-семантичними характеристиками лексична система поділяється на ряд угруповань нижчого рівня – *класи, підкласи, роди, гнізда, окремі опозиції*. Ядром кожного лексичного угруповання є *спільність ознак*, що ґрунтується на загальній ознаці усіх слів даної групи. Для синонімічних і антонімічних рядів обов'язковим є спільне денотативне значення (протилежне при антонімії), класи і підкласи мають спільні відношення.

Протиставлення лексичного порядку розглядаються в *лексичних (семантичних) опозиціях* – залежних величинах з частковою або повною різницею між двома мовними одиницями чи групами одиниць, наприклад: *hot – warm – cool, furthest – further – far, close – closer – closest*.

Лексична опозиція визначається як відносна залежність двох або більше слів, словосполучень, лексико-семантичних угруповань, об'єднаних загальним значенням, або спільністю форм, де проявляються властиві цим одиницям категорії. Більшість опозицій у лексиці – явище природного характеру, причому більшість їх не обов'язково кількісно однаково представлена у різних мовах. Однаковий обсяг значень не потребує при цьому тієї ж самої кількості одиниць.

Як органічне, структурне ціле, лексична система не є замкненою. У відповідності з підходами до системи розрізняються *центральні і периферійні елементи системи*. Система лексики не є незмінною, застиглою, постійно розвивається, мовна одиниця може називати одне поняття, не перестаючи називати інше.

4. Склад сучасної лексичної системи англійської та української мов

Існують різні *класифікації лексики*:

- 1) за походженням: власномовна і запозичена,
- 2) за лексичним значенням: однозначні та багатозначні слова,
- 3) за семантичними відношеннями: синоніми, омоніми, антоніми, пароніми,
- 4) за вживанням:

- різними групами людей: загально-вживана – обмежена у вживанні (терміни, діалекти, жаргони, сленг),
- в різних стилях: розмовна, книжна, нейтральна,
- в різні історичні епохи: неологізми, архаїзми, історизми, етимологічні дуплети

Неологізм – це мовна одиниця, що утворена для позначення нового поняття або переіменування вже існуючого. У наш час – це найменування нових речей, товарів, ліків, продуктів сучасних технологій. Неологізми утворюються на ґрунті нових концепцій, соціальних явищ, міжнародних стосунків.

У мові існує кілька шляхів появи нових слів: наукові новоутворення, власні імена, торговельні і промислові найменування (товарні назви), запозичення (іншомовні та внутрішні), словотворчі процеси (афіксація, словоскладання, телескопія, скорочення конверсія, зворотний словотвір).

Своєрідність неологізму полягає у тому, що він визначається лише чуттям мовця. Чітких критеріїв визначення неологізму як мовного явища немає, а спроби відмежувати його за певними правилами поки що позитивних наслідків не дають. Існують *класифікації неологізми*:

- за логіко-семантичними ознаками, тобто переліком понять, що нові слова означають,
- за способами словотворення – нові словоутворення викликають активність відповідних морфологічних процесів.

Окремі одиниці утворюються задля даного випадку – *оказіоналізми* (ponce-words). Частина їх з часом зникає, а частина переходить в архаїзми та історизми, якщо про них пам'ятає людство.

Архаїзм – це слово або вираз, що вийшов з повсякденного вжитку і сприймається як застарілий. Наприклад: *centime* “сантим (дрібна монета)”, *descant* “мелодія, пісня (пор. укр. “кантик” у Г. Квітки-Основ'яненка)”. Архаїзми означають речі, звички, заклади, посади, які давно не існують.

Пов'язане це мовне явище з такими подіями:

- зникнення речей, що слова означають;
- зміна значень (або уяви про них);
- утрата мотивації (фонетичної, звуконаслідувальної, аналогової);
- запозичення синоніма;
- розвиток омонімії;
- витіснення одного із значень при перерозподілі семантичних одиниць у межах окремих ланок лексики.

Історизм – це слово, що вийшло з вжитку, бо співвіднесений предмет не відомий носіям мови як реальна частина їхнього повсякденного досвіду. Історизми означають країни, осіб, грошові одиниці, види пересування, зброю, одяг, куховарські страви, предмети побуту, які згадуються стосовно відповідної епохи та її обставин, наприклад: *bard* “бард, кельтський міністрель”, *baron* “барон, володар земельного наділу”, *dominion* “домініон”, *tribune* “трибун”, *vassal* “васал”.

Етимологічні дублети – угруповання із двох та більше слів, що мають спільне походження, але з часом набули різних форм, а, інколи, і значень, наприклад, у ряду слів *market – merchant – Mercury – mercy – mercedes – merit*, слова *market* і *merchant* походять від назви римського бога торгівлі Меркурія, а решта слів – від грецького, що означає “частина, шматок, кусень” і усі слова співпадають за фонетичною формою з українським словом “*міра*”.

Дублети одного гнізда відрізняються один від другого фонетично. У цьому полягає їх відмінність від синонімів. Значення дублетів, хоча і споріднені, мають розходження як постійного, так і часткового характеру. Порівняємо для прикладу такі пари: *abbreviate* “скорочувати до початкових літер” – *abridge* “скорочувати частково, обмежувати”, *bough* “сук, гілка” – *bow* “вигін, уклін”, *compute* “розраховувати” – *count* “рахувати по порядку”.

Етимологічні дублети виникали внаслідок різних причин мовного характеру – запозичень, зміни їх значень і фонетичної будови. Через те, що запозичення проходили довгий шлях засвоєння засобами кількох мов, дублетами стали навіть віддалені слова, такі як *cipher* “цифра” (араб.) – *zero* “нуль” (франц.). Список етимологічних дублетів англійської мови наведено в етимологічному словнику У. Скита.

Форми дублетів мають відхилення від початкових основ:

- втрата початкового голосного або складу (*apprentice* “учень, підмайстер” – *prentice* (з тим же значенням), *disport* “розвага” – *sport* “спорт”);
- зміна кореневого голосного (*bench* “лава” – *bank* “банк”);
- зміна кореневого приголосного (*channel* “протока” – *canal* “канал” *kennel* “канава, рів”);
- перенесення наголосу (*ensign* “знак, емблема” – *ancient* “стародавній”);
- скорочення (*doc* – *doctor*), у т.ч. власних імен: *Benjamen* – *Ben*, *Elizabeth* – *Beth*, *Catherine* – *Kate*;
- зберігання застарілої або діалектної форми (*later* “пізніший” – *latter* “останній”, *lake* “озеро” – *loch* “вузька затока”);
- розбіжності в закінченнях (*piench* “молитися” – *predicate* “стверджувати”).

Частина дублетів утворилась внаслідок запозичень з латинської мови через французьку. Форма і зміст дублетів інколи не мають спадковості; вони можуть входити до мови як два різних слова, що мають формальну і семантичну автономність, відбиваючи етимологічну тотожність слова.

Історичні варіанти етимологічних дублетів утворились внаслідок структурних змін у їх розвитку. В утворенні дублетів мали місце різні морфологічні і фонетичні процеси, що поєднані із змінами темантичного порядку, наприклад:

- *campaign* “кампанія” – *company* “компанія”, походять від лат. *companis* “спільне харчування”; у франц. мові мали форми *compaignie*, *compagnie*; в англійській мові, слово почало означати “кампанія, похід”, тоді як спрощена форма *company* означає “компанія, спілка людей, які займаються однією справою”;

- *onion* “цибуля” – *union* “єдність”; обидва походять від лат. *unio* “єдність, сукупність”; від франц. *openon* утворилася форма *onion* у значенні “цибуля”, а запозичена лат. форма стала означати “єдність”.

Інтернаціоналізми – це частина лексики, що вживається у мовах кількох народів, між якими існували мовні контакти. Однак, не всі прояви багатомовних залежностей, а лише особливі форми міжмовної спільності. Такі слова, як *television, telephone, football*, окремі афікси типу *-ism* є атрибутом не лише англійської, а і багатьох інших мов.

Для визначення одиниць міжнародної лексики існує кілька назв – *інтернаціоналізми, інтероніми, аналогізми*. Часом вживається термін *регіонізм*, проте він не зовсім вдалий, оскільки відбиває поняття географічного або територіального характеру.

Міжнародність лексики за своєю суттю відносна, бо ця лексика вживається не усіма народами однаково. Міжнародність лексики ґрунтується на вживанні однакових слів у широкому колі мов. Інтернаціоналізація лексики пов'язана з інтернаціоналізацією суспільного життя. Лексичні інтернаціоналізми можуть існувати як у кількох, так і багатьох мовах, споріднених чи неспоріднених. Це слова і стійкі сполучення, що завдяки подібності своїх форм і значень вживаються у двох і більше мовах. Подібність звучання і орфографії інтернаціоналізмів не завжди має повну тотожність значення. Розходження значень у словах, що мають спільну форму у кількох мовах, сприяє виникненню “*хибних друзів перекладача*”, наприклад: англ. *magazine* “журнал” і укр. “*магазин*”.

Інтернаціоналізми – це синхронна категорія лексики, що стосується лише певного періоду розвитку мови. Сучасні інтернаціоналізми розповсюджені у п'яти великих мовних ареалах Землі:

- європейсько-американський ареал (давньогрецька і латинська мови, англійська, французька, німецька мови),
- ареал колишнього СРСР (слов'янські мови)
- ареал трьох регіонів Сходу: близькосхідний, середньосхідний і південноазіатський (арабська, перська, санскрит, китайська, японська мови).

Діалект – це територіальний, часовий або соціальний різновид мови. Діалектом користується певна спільність людей, тому він відрізняється своїми рівнями – семантичним, граматичним і фонетичним.

Територіальні діалекти за новітнього часу поступово нівелюються. За винятком суто місцевих назв регіональні розходження у мові зникають; зберігаються при цьому фонетичні особливості місцевих говірок.

Соціальні діалекти (раніше їх називали класовими) – це варіанти (різновиди) мови, якими користуються окремі соціальні угруповання людей, охоплюють низку суспільно, генетично, функціонально і структурно різних явищ, що розподіляються на професіоналізми і жаргони або арго; останні мають в англійській мові назву *slang*.

Професійні діалекти, як різновид діалектів соціальних, охоплюють лексику, якій надають перевагу мовці одного фаху або виду занять.

Жаргон складається із навмисне утворених (морфологічно або семантично) елементів, вживаних з метою відокремлення від решти мовців даної спільності (грабіжників, волоцюг, членів релігійних каст).

Сленг – це лексика розмовного типу, яку вважають нижчою від загальноновживаного стандарту; це слова, що у стандартній мові або не вживаються, або мають особливий лексико–семантичний зміст.

Сленг – це квінтесенція розмовної мови, що пов'язана з життєвими зручностями, а не з науковими законами, граматичними правилами чи філософськими ідеями. Слова і фрази перетворюються у сленг тоді, коли починають вживатися у межах професійних груп, змінюючи своє значення.

Вживання сленгу переслідує певну мету: відбиває настрої молодшого покоління мовців, служить засобом дотепів і гумору, подає явище описово, допомагає заволодіти чужою увагою, уникнути кліше, підкреслити додаткову рису явища, полегшити спілкування. При цьому збагачується скарбниця лексичних засобів мови.

Термін – це слово або словосполучення з історично умотивованим чи умовно закріпленим значенням, що відбиває одне поняття у спеціалізованій галузі знання чи виробництва. Сукупність термінів як лексичних засобів найменування, складає термінологію, що поділяється на:

– номенклатуру – сукупність спеціальних термінів-назв, які вживаються в окремій фаховій ділянці.

– професіоналізми – дублети науково-технічних термінів, які не складають замкнутої системи, визначають спеціальні поняття, знаряддя або продукти праці, виробничі процеси, народні ремесла і носять чіткий місцевий характер.

5. Розходження лексичних характеристик порівнювальних мов

Порівняння структурно-семантичних систем 2 мов можна проводити у 2 напрямках, тобто:

– порівнювати засоби позначення однакових предметів у 2 мовах,
– порівнювати структурно-семантичні особливості мовних одиниць з однаковим значенням

Порівняльний аналіз лексико-семантичних систем англійської та української мов висвітлює *розходження* обох планів. Об'єктивна дійсність по-різному відображується у свідомості людей, які належать до різних культурно-історичних спільнот і по-різному представлена у різних мовах:

1) предмети об'єктивної дійсності поєднуються за різними ознаками:

дім (домівка, будівля) – *home, house, building*;

подорож – *trip, voyage, tour*.

2) для позначення однакових предметів використовується різна кількість слів, які не співпадають за обсягом і змістом значення:

доба (слово) – *day and night, 24 hours* (словосполучення);

оглядати пам'ятки (словосполучення) – *to sightsee* (слово).

3) обсяг словарних гнізд не співпадає – сукупність понять, що в одній мові позначається спорідненими словами, в іншій може передаватися різнокореновими словами або фразовими одиницями:

чорний – *black*, чорнила – *ink*, але чорника – *bilberry*.

Значення слова визначає не тільки його співвіднесеність з позначаємым ним предметом об'єктивної дійсності, але і його зв'язок з іншими елементами лексичної системи – словами, словосполученнями, його місто серед лексичних одиниць, пов'язаних між собою семантично, структурно і функціонально. В процесі історичного розвитку не тільки встановлюються особливі зв'язки між словами кожної мови з реальною дійсністю, а також складаються певні відношення між лексичними одиницями кожної мови.

Семантичні відмінності між англійською та українською мовами виявляються при зіставленні багатозначних слів:

1. Не існує паралельної відповідності слово – слово, словосполучення – словосполучення:

каса – *booking office* (залізнична), *box office* (театра), *theatre agency* (театральна), *cash register* (у магазині), *fare box* (автотранспорт).

2. Багатозначні слова співпадають, як правило, в одному значенні: *experience* – досвід, дослід.

3. Слова в прямих значеннях можуть не співпадати в переносних, тому що основою переносу можуть бути різні ознаки: мавпа (про людину) – *monkey*.

4. Слова з однаковим значенням можуть співпадати не у всіх комбінаторних значеннях:

античне мистецтво, історія, література → *ancient art, history, literature*
Стародавня Греція ← *ancient Greece*

5. Не існує паралельної відповідності у засобах позначення родових понять: взуття (черевики, тухлі, чоботи) – *foot wear*.

6. Слова подібної форми відрізняються специфікою вимови: дата – *date*.

7. Подібні за формою слова можуть бути різними за значенням:

– не мати семантичної спільності: датський – *Dutch* (голандський), декада – *decade* (десятиріччя), колона – *colon* (двокрапка);

– співпадати не у всіх словникових значеннях (часткові синоніми): музика – *music* (музика, ноти), пілот – *pilot* (льотчик, лоцман), медицина – *medicine* (медицина, ліки);

– належати до одного семантичного поля, але не співпадати за предметним значенням (хибні синоніми): оператор – *operator*, інвалід – *invalid*, рутина – *routine*

8. Для передачі однакового змісту різні мови використовують:

– різні формальні засоби (афікси, прийменники): вибігти – *run out*, вибросити – *throw away*, відірвати – *tear off*, переробити – *make over*;

– різні фонетичні засоби (чергування наголосу, голосних та приголосних): *to per'mit* – *a 'permit*, *bath* – *to bathe*, *advice* – *to advise*.

? Контрольні питання та завдання

1. Підготувати відповіді на теоретичні запитання:

1. Що вивчає лексикологія (мета, предмет, завдання)?
2. Які розділи та підрозділи лексикології Ви знаєте? Надайте їх загальну характеристику.
3. Що є головною одиницею лексикологічного дослідження?
4. Що таке внутрішня/зовнішня структура слова?
5. Які бувають відношення між словами?
6. Опишіть основні методи дослідження лексики. Наведіть приклади.
7. Які основні властивості лексики?
8. Охарактеризуйте основні групи лексики. Чи існують між ними відмінності в англійській та українській мовах?

2. Підготувати презентацію на тему:

1. Регіональна диференціація словника англійської та української мов.
2. Відмінності соціальної диференціації англійської та української мов.
3. Відмінності основних груп лексики в англійській та українській мовах.
4. Розходження лексичних характеристик англійської та української мов.

3. Практичні завдання для самостійної роботи

✍ Виконайте вправи:

1. Порівняйте дистрибуцію таких дієслів:

stop ставати
get отримувати
take брати

2. а) Виділіть безпосередні складники у таких англійських словах та перекладіть їх українською мовою:

unprecedented, unanimous, readability, readaption, disapprovingly, discouragement, dishpan, dishwasherproof, disyllabic, missionary, misspend, mistiness, mistrustfulness, mistress, prehistoric, precolonial, predatory, foretell, forestless.

б) Виділіть безпосередні складники у таких українських словах:

невблаганний, непересічний, небожитель, невістка, неврастенія, неопозитивізм, неоригінальний, неореалістичний, проамериканський, проблематичний, пробудитися, пробувати, пробуксовувати, пробковий, перепитувати, переганяти, переможний, передопераційний, передоручений, передовик, людоїд, гуманоїд.

3. За допомогою трансформаційного аналізу визначте відношення між компонентами англійських складних слів та перекладіть їх українською мовою:

Armchair, blackleg, wristwatch, earring, newspaper, sick-leave, cutthroat, skyscraper, railway, minefield, nightclub, nightdress, birthday, cry-baby, dragon-fly.

4. За допомогою компонентного аналізу визначте семний склад наведених слів. Знайдіть еквіваленти англійських слів в українській мові і українських в англійській (якщо вони є). Якщо однослівного еквівалента немає, визначте архілексеми та запропонуйте лексичну компенсацію відсутнього компонента:

- go, walk, step, stride, stroll, cousin, park, novel, delicate, maverick;
- кума, парк, любити, балувати, сидіти, гуляти, новела, делікатний.

Використана література:

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ: Арттек, 1996. 224 с.
2. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця : Нова книга, 2003. 160 с.
3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2004. 464 с.
4. Мариненко І. О. Лексикологія української мови : практикум. Київ : КНУ імені Т. Г. Шевченка, 2017. 172 с.
5. Мостовий М. Т. Лексикологія англійської мови. Харків : Основа, 1993. 256 с.
6. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.

ТЕМА 2.

СЕМАНТИКА СЛОВА

1. Слово і його значення.
2. Основні типи значення.
3. Мотивація значення. Види мотивації.
4. Зміна значення слова. Значення і контекст.

☞ Теоретичні відомості

1. Слово і його значення

Значення слова (його *семантика*) – це історично закріплена у свідомості народу співвіднесеність слова з певним предметом, явищем, дією. Сучасна семантика ґрунтується на таких принципах:

1) сутність, яка називається лексичним значенням — це не наукове поняття про відповідну річ, а звичайне поняття мовця, що інколи супроводжується важливими емоційними ознаками;

2) ця сутність повинна виводитися із змістовного тлумачення слова, що ґрунтується на основі мовної одиниці з її структурними властивостями;

3) слова у мовному потоці поєднуються не довільно, а в залежності від їх значень, у відповідності з лексичними і конструктивними ознаками, які обмежують і регулюють сполучуваність.

Галузь мовознавства, яка вивчає значення слова називається *семасіологія* – наука, яка заснована на єдності трьох елементів мовного знака, насамперед слова, що складають *категорію значення*:

– *позначення* – реальний зовнішній елемент (фонетична оболонка, послідовність фонетичних звуків або графічних знаків) гносеологічно або умовно поєднане з речами, явищами, поняттями дійсності,

– *денотат (або референт)* – предмет, явище чи поняття, що позначається окремою мовною одиницею у висловлюванні,

– *позначуване (сигніфікат)* – наслідок суспільного пізнання дійсності, що відбивається у свідомості людини. За матеріалістичною діалектикою воно тотожне поняттю і має узагальнене визначення як *сигніфікат*.

Мова, як і кожний прояв навколишнього світу – явище системне.

Триаспектність значення має закономірні, системні стосунки. Основу системності лексики складають синонімія, омонімія, полісемія, лексико-семантичні поля, тематичні групи слів і інші лексичні об'єднання. Синоніми відбивають особливості означуваного, омоніми – означаючого. Полісемія (багатозначність) стосується усіх складових частин значення.

Групи слів можна об'єднати за змістовними стосунками. При цьому виділяються семантичні поля і тематичні групи. *Семантичні поля* об'єднуються за спільністю понять, а *тематичні групи* – за повторюваністю мінімальних контекстів, у яких вони постійно вживаються. Спільні ознаки, властиві такому ряду слів, складають *компоненти значення*.

Важливим об'єктом лексико-семантичного дослідження постає *полісемія* (багатозначність слова) як наслідок взаємодії мови і мовлення. У межах тематичних груп система мови допускає словосполучення на засаді обов'язкових граматичних правил і традиційного вживання лексичних одиниць. Перевага одних значень (головних) над іншими (другорядними або відтінками значень) відіграє важливу роль при спілкуванні.

Важливим засобом дослідження лексико-семантичного наповнення словосполучення і речення стала *трансформація*, тобто системне перефразування мовної одиниці з метою установлення значення. Трансформація дає змогу знайти стосунки (подібності чи розходження) між денотатом і референтом та подати ці стосунки у формі взаємодії складових частин мовної одиниці. Окреслення обсягу слів, з якими одиниця вступає в стосунки, відбиває її *дистрибуцію*, тобто вживання стосовно інших слів.

Значення тісно пов'язано з фонетичною формою. Звукова форма слова має закріплене за нею (умовно, історично, етимологічно чи звуконаслідувально) значення. Більшість слів повсякденного вжитку можна прослідкувати до їхніх прамовних коренів. Слова, які поєднані з конкретними речами, у безпосередній їх реалізації – мовленні чи письмі – викликають відповідну уяву і мовця, і слухача. Суспільна зумовленість фонетичної форми надає можливість викликати певну уяву стосовно конкретних речей, що реально існують незалежно. Це стосунки вільної залежності.

Значення тісно поєднується з фонетичною формою, поняттям, референтом, але не тотожне їм. Виходячи з критеріїв об'єктивності мови, значення розглядається як певне відображення у нашому розумінні явищ та стосунків, що складають частину мовного знака, його внутрішнього аспекта, а функції звукової форми – його зовнішній аспект.

Усі слова з погляду їхнього значення можна поділити на 3 групи:

1. *Повнозначні слова* називають поняття, вони завжди мають реальний зміст, тобто лексичне значення. До повнозначних слів належать такі частини мови, як іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник (тиждень, вирішальний, четверо, весь, перемагати, вдумливо).

2. *Службові слова*, до яких належать прийменники, сполучники, частки, не наділені лексичним значенням, оскільки не позначають понятя і уявлень.

3. *Вигуківі слова* використовуються як емоційно-експресивні сигнали.

4. Основні типи значення

Кожен напрям мовознавства має свою концепцію і розуміння значення. Оскільки значення складається з кількох компонентів, думки щодо гносеології значення поділяються на два підходи:

- 1) значення належить до структури мови,
- 2) значення існує поза мовою.

Вважаючи, що значення неможливо описати без мовних засобів, будемо дотримуватися першої точки зору. Значення у його широкому розумінні розбивається на сім складових частин: логічне або концептуальне, яке пов'язане з семантичним досвідом, коннотативне, стилістичне, афективне, рефлектне, колокативне (ситуативне), тематичне.

Не всі типи значень рівноцінні. Окремі типи, стилістичний або афективний, у вітчизняному мовознавстві тлумачаться лише як компоненти значення. До *основних типів значення* належать:

Грамматичне значення — це значення формальної віднесеності слова, яка виражена залежними морфологічними елементами, що окремо не вживаються: -s в *house's*, -ing у *writing*. Грамматичне значення мають часові форми дієслів, ступені порівняння прикметників, форми числа і відмінка іменників тощо. Грамматичне значення може також відбивати послідовність складових частин синтаксичного цілого, наприклад, словосполучення і речення.

Грамматичні елементи утворюють великі класи: скільки у мові іменників, стільки існує і відповідних форм множини. Значення числа в англійській мові, як і в українській, є граматичним, оскільки іменник має показник – однини чи множини. Для кожного вислову обов'язкові граматичні значення часу, числа, відмінка, виду, порівняння тощо.

Грамматичне значення має свою дистрибуцію, тобто визначається позицією мовної одиниці у стосунках з іншими одиницями, і граматичну парадигму, що є сукупністю усіх граматичних значень, властивих слову у його морфологічних перетвореннях.

Таким чином, граматичне значення визначається наявністю певних морфологічних ознак, спільних для форми цілого ряду слів. Це ніяк не підтверджує припущень, які полягають у тому, що значення до структури слова не входить. У процесі утворення мовного потоку граматичні значення поєднуються з лексичними.

Лексичне значення. Кожне слово, крім своїх граматичних зв'язків, має лексико-семантичне наповнення (зміст), історично або умовно закріплене. Воно може означати один чи кілька об'єктів, мати різні емоційні характеристики, зрештою, усе те, що належить до значення. У противагу граматичному значенню, воно тотожне у граматично різних формах. Усі форми слів *house, housing, houses, house's*, наприклад, пов'язані з поняттям житла.

Лексичне значення – це відбиток предмета реальної дійсності, яке стає фактом мови внаслідок утворення постійного зв'язку змісту з формою, у якій воно реалізується, входить до структури мовної одиниці як ознака, спільна для всіх мовних ситуацій. Лексичне значення – це не засіб реалізації якоїсь величини, а її наявність.

Головним принципом виділення лексичного значення є наявність трьох складових частин:

- логіко-предметного змісту,
- єдності лексико-граматичних форм (варіантів)
- загальної сукупності зв'язків, що відбивають здатність слова сполучуватися з іншими словами.

У синтаксичних оточеннях мовлення лексичне значення реалізується у вигляді *лексико-семантичних варіантів*, що є проявом семантичної природи слова. Варіант вказує на складні зв'язки співвіднесеності, що охоплюють безперервний ряд відхилень у їх єдності. Характер цих стосунків повністю відбивається у значенні мовної одиниці. У сукупності лексико-семантичних варіантів вбачається матеріально об'єктивна лексико-семантична спільність усіх значень, що властиві слову.

Лексико-семантичні варіанти – це обов'язкові і факультативні змістовні елементи мовної одиниці. Одні значення слова на даному етапі розвитку є основними, інші - другорядними.

Основні значення, як правило, загальноновживані, стійкі і є смисловою опорою існування інших, другорядних значень. Вони зумовлюють і словотворчу активність слова; вони добре відомі усім носіям мови, а у межах загальноновживаних слів складають рівень достатнього володіння мовою. Значеннями одних слів визначаються значення інших. Кожний укладений словник мови – це більш-менш вдалий набір трансформацій, де значення одних слів пояснено значеннями інших.

Другорядні значення, як решта лексико-семантичних варіантів, функціонують для відбиття дрібніших ознак явищ оточуючого світу. Детальніше знання другорядних значень забезпечує глибше володіння словниковим багатством мови.

Лексичні значення слова класифікуються за двома критеріями:

- 1) за характером зв'язку слова з предметом або явищем позамовної дійсності (*прямі й переносні значення та конотативні компоненти його семантики*);
- 2) за особливостями сполучуваності слова з іншими лексемами в контексті (*фразеологічно обмежені, фразеологічно зв'язані й синтаксично зумовлені*).

Прямі, номінативні значення безпосередньо пов'язані з поняттями. Їм властива і лексико-семантична узагальненість. Так, у слові *land* визначаємо три основні значення: 1) *earth, ground, soil*; 2) *country, fatherland, nation*; 3) *province, district, region, territory, tract, plot*; звідси ці значення виводимо, як “земля взагалі”, “земля людей” і “частина землі, територія”. Решта значень для цього слова є сукупністю лексико-семантичних варіантів. Сукупність лексичних і граматичних значень складає *лексико-граматичну структуру слова*.

Денотативне і коннотативне значення – семантичні елементи мовної одиниці у системі лексики. Якщо значення співвідноситься з даним референтом і вказує на поняття незалежно від його природних чи розрізнявальних властивостей, то воно називається денотативним. Денотативне значення може змінюватися в історичних періодах, тобто діяхронно, а у синхронному плані воно стійке і постійне. Воно досить спільне для усіх носіїв мови, хоча останні мають про нього неоднакову уяву.

Денотативне значення безпосередньо пов'язане з денотатом – об'єктом визначення. Об'єкти, що їх визначає мовне значення, неоднорідні. Серед них розрізняються:

1. Об'єкти мовного характеру. Це слова-знаки, наприклад: *image, direction, phoneme, sentence, plot* і под. Сюди ж відносяться метамовні одиниці типу *complete, difficult, simple, wide*.

2. Об'єкти позамовної дійсності. До них належать усі об'єкти реального оточення, які, у свою чергу, розподіляються на *речові, феноменні і конструктивні*.

Денотативне значення, що співвідноситься з поняттям речі, відбиває індивідуальні предмети, їх множинність, рід, тип, клас. Денотати, завдяки своїй соціальній зумовленості, мають постійні співвіднесені слова, а звідси і стійке денотативне значення, наприклад: *book, table, magazine*. Окремим словом, що має також одне денотативне значення, позначаються власні назви.

До *феноменних об'єктів* належать, як правило, явища, властивості об'єктів, їх дії, стосунки. Це не речі і не предмети, проте, як факти дійсності, вони не лише пізнаються і визначаються, але й можуть мати певні розміри, обсяг, величину, наприклад: *sum, value, size, connection, relation*. Денотативне значення мають службові частини мови, наприклад: *for, in, under, over*.

Конструктивні об'єкти охоплюють групу неіснуючих у природі явищ. До них відносяться так звані пусті класи мовних назв, утворені із фрагментів дійсності, і тому є об'єктом мовного називання, наприклад: *witch, devil, elf*.

Нечітке місце займають явища інтроспективної психіки. Визначення думки і внутрішнього стану за допомогою слів *hope, sure, feel, guess, suppose* складає приналежність суб'єкта, тому ці слова мають денотативне значення.

У протилежність денотативному коннотативне значення не виражається експліцитно. *Коннотація* – це семантична модифікація значення, що охоплює сукупність семантичних нашарувань почуттів, уявлень про знак, лексичне поняття, деякі властивості і якості об'єктів. До *коннотативних модифікацій* відносяться уява, почуття, культурний компонент, емоційний заряд.

Коннотативне значення – це відносна комунікативна цінність мовної одиниці, яка часто знаходиться поза концептуальним змістом. Як додатковий зміст мовної одиниці, коннотація існує у вигляді паралельних семантичних відтінків, які накладені на основне значення. Вона відбиває різні *експресивні, емоційні та оцінювальні* обертони і може надавати певного описового відтінку цілому вислову. Коннотативне значення периферійне, нестійке, змінюється у відповідності з історичним періодом або суспільними обставинами.

Стилістичний компонент значення – це експресивні ознаки мовної одиниці, що з художньою метою накладені на основне, предметно-логічне значення. Стилістичний компонент значення переважає у більшості випадків літературного викладу, особливо високохудожнього, а це викликає відповідну диференціацію лексики. Стилістичні компоненти – це варіанти від нейтрального до жаргонного і вживаються в залежності від мети автора твору.

Як частина значення, стилістичний компонент передає суспільні умови вживання мовної одиниці. Він декодується шляхом зрозуміння різних обсягів і рівнів вжитку. Компонент може визначати мовні одиниці як діалектні, географічні чи соціальні за походженням. Стилістичні варіації значення охоплюють стан мовного вжитку, до якого належать такі риси:

- індивідуальні (мова автора чи окремої діючої особи),
- діалектні (географічного регіону або соціального прошарку),
- часові (наприклад, мова ХІХ ст.).

За стилістичним компонентом розрізняються концептуальні синоніми. Різне стилістичне забарвлення спостерігається на прикладі слів *daddy* “татко”, *father* “батько” та *parent* “предок”. Стилістична забарвленість лексики може реалізуватися за допомогою художніх засобів (тропів) і спонукає до того, що цілий твір розрізняється за мовою автора (мова Шевченко, Байрона).

Емоційний компонент значення стосується вираження почуттів, настроїв, піднесень тощо. У перевагу прямим стосункам це стосунки суб'єктивні, які до певної міри дають індивідуальну оцінку речам, явищам та істинам.

Природа емоційного компонента досить складна, оскільки емоції різні за своїми властивостями. Різні вони і за суспільними умовами. Відповідно існують суб'єктивні оцінки у вираженні емоцій.

Елементи емоційної оцінки складають частину коннотативного значення. Ця частина неоднакова як у різних словах, що виражають один і той же різновид емоцій, так і у значенні одного слова у різних випадках вживання.

Емоційний заряд властивий великій кількості слів, значення яких має оцінковий характер, наприклад: *awfully* (*sorry*), *beastly* (*cold day*). Пряме номінативне значення слів *beastly* та *awfully* відходить на задній план, а емоційний заряд набирає сили в залежності від емоційного почуття мовця.

В окремих випадках вживання таких слів, як *awful, great, nice, wonderful, nasty*, емоційний компонент переважає над прямим номінативним значенням. Інколи таке значення взагалі вважається лише емоційним. Ці лексеми, однак, зберігають і своє пряме значення, наприклад: *a nice figure— a nice piece of machinery; a nasty man — nasty weather*. У перших членах пар значення ближче до емоційного, у других до номінативного. Цілком емоційне значення мають вигуки типу: *Help!, Fire!, Go!, Hey!* при умові, однак, якщо вони вживаються у відповідних ситуаціях.

Поєднання стилістичного компонента та емоційного заряду слів. Емоційний заряд поряд із стилістичними компонентами складає основу літературного опису і є невід'ємною частиною високоемоційного діалогу. Емоційні компоненти часто відбиваються за допомогою зменшувальних суфіксів, наприклад: *laddie, girlie, cutie, daddy, tommy*. І навпаки, коли автор хоче показати незвичайні властивості поняття, він вживає прикметники, що утворюють гіперболи, наприклад: *an enormous gift, a monumental book*.

Значення складових морфем слова. Значення як мовна категорія властива не лише словам, а і їхнім складовим частинам — морфемам. Розрізнявальні характеристики морфем криються не лише у граматичному, а й у лексико-семантичному значенні.

Значення афіксів, що входять до складу слова, мають *узагальнюючий функціональний характер*. Суфікси *-er, -ful, -ly, -ness* надають слову граматичного значення частини мови: *-ful* — прикметника, *-ness* та *-er* — іменника, *-ly* — прислівника. І навпаки, деякі суфікси, як, наприклад, зменшувальні, мають лише лексичне значення. Так, морфема *-ess* вказує на лексичну категорію жіночого роду, наприклад: *goddess, governess*. Морфема може мати диференційне значення, яке відрізняє одно слово від інших з одним спільним словотворчим компонентом, наприклад: *hold-off, hold-out, hold-up*. Окремі морфемі, особливо суфікси, мають досить виразний емоційний заряд. Наприклад, слова із зменшувальними суфіксами: *-ette, -ie, -let*. Серед морфем спостерігається і багатозначність (*-ish*).

3. Вмотивованність значення. Види мотивації

Високий ступінь абстрагування, що властивий значенню, його гнучкість у лексичних зв'язках з іншими одиницями словника у значній мірі визначаються мотиваційними особливостями лексичних одиниць. Загальноновизнаними є чотири види мотивації:

1. *Фонетико-морфологічна мотивація*, або наслідувальна, спирається на явище звуконаслідування (пряме наслідування природних звуків). Лексико-семантичне значення ряду слів супроводжується звуковими ефектами. Залишки звуконаслідування у мові досить міцні — вони лише стерлися у процесі довгого вжитку. Залишки ономапоєї можна спостерігати у віддалених, але споріднених мовах: англ. *lorry*, наприклад, співвідноситься з укр. *логотип*. Віддалено нагадують одне одного польсь. *kwiczec*, нім. *quicken*; укр. *кувікати*.

2. *Етимологічна мотивація*, що заснована на зв'язку слова з історичними джерелами – словами, які існували у мові раніше. Визначення початкового значення і подальший його розвиток – невід'ємна частина історичного дослідження значення. Етимологічно значення власне англійських слів складають дійсний ґрунт мови. Їх можна прослідкувати до найдавніших писемних пам'ятників і, навіть, до реконструйованих праіндоевропейських джерел. Значення багатьох слів денотативно не змінилось протягом відомого нам часу їхнього вживання. Серед власномовних слів розрізняються такі, що мають первинне етимологічне значення, та слова, значення яких інтегрувало якісь інші початкові значення.

3. *Морфологічна мотивація* стосується лише слів, що складаються з більш, ніж однієї морфеми. Одноморфемні слова традиційно вважаються умотивованими, хоча в дійсності це не так; вони не мають морфологічної мотивації поза межами своєї парадигми, але їм обов'язково властива мотивація етимологічна. Морфологічна мотивація реалізується за допомогою словотворчих морфем, особливо суфіксів. Ступінь морфологічної мотивації може бути різним.

Фонетична і морфологічна мотивації іноді можуть не збігатися. Причини невідповідності слід шукати на певних етапах розвитку слів внаслідок як фонетичних перетворень, так і морфологічного стягування морфем.

4. *Мотивація, зумовлена семантичним полем* – найскладніший тип мотивації. Окреме значення лексеми або один із компонентів цього значення може набирати переваги над рештою компонентів чи, навіть, над прямим значенням у контексті. Іноколи слово набуває нового значення, що відрізняється від традиційного, умотивованого етимологічно. Цей тип мотивації ґрунтується на стосунках слова з позамовними реаліями і функціональних зв'язках нового семантичного угруповання. Елементи семантичного угруповання поєднані між собою функціонально, а об'єднує їх сфера понять, спільна для угруповання.

Мотивація семантичного поля особливо важлива для визначення інваріанта – значення, спільного для споріднених понять. Інваріантне значення мотиваційно ширше від спільного синонімічного значення, проте інваріанти можна розрізнити навіть серед синонімічного ряду. У ряді синонімів із значенням “рухатись” існують два протиставлені інваріанти: 1) “іти” – *go, move, depart, fare, start*; 2) “прибувати” – *arrive, come, reach*.

Значення – це одна із основних мовних категорій, що не тотожна ні формі, ні референтові мовної одиниці, а внутрішньо властиве їй лексичне наповнення, яке відбиває зв'язки форми з іншими мовними одиницями і з навколишнім світом, це своєрідна властивість, яка змінюється в залежності від умов вживання відповідної мовної форми.

На сьогодні маємо розподіл значень на лексико-семантичне, граматичне, денотативне, коннотативне та стилістичний і емоційний компоненти.

Як мовне явище, значення належним чином умотивоване. Серед мотивацій розрізняємо фонетико-морфологічну, етимологічну, морфологічну та мотивацію, зумовлену семантичним полем.

4. Зміна значення слова. Значення і контекст

Протягом історії розвитку більшість слів змінювала значення. Слова, як правило, набувають нових значень, інколи втрачаючи при цьому значення старі. Процес, властивий мові в усіх відтінках її розвитку, охоплює різні явища:

- соціальні, тобто причини змін,
- гносеологічні, що відбивають походження, природу та характер зміни,
- психологічні, які пов'язані з умовністю мовлення, мовними звичками та оточенням спілкування
- логічні або наслідкові, які складають правила, їх устрій і відповідну зміну у спілкуванні внаслідок зміни значення.

Наведені аспекти процесу зміни значення можна легко вичленити у кожному окремому випадку, окрім логічно-наслідкового. Одні і ті ж причини, внаслідок соціальної природи мови, викликають неоднакові наслідки. Аспекти зміни діють взаємопов'язано, інколи неодноразово.

Об'єктивний характер умов, причин і наслідків зміни значення не залежать від волі мовця. Ініціатива окремого носія мови може бути поштовхом для семантичної зміни.

Умови розвитку і зміни значення склалися таким чином, що практично припустимим стандартом значення, яке функціонує у даний період розвитку мови, є його історично і соціально зумовлене вживання.

За наявністю значень у їх семантичній структурі слова поділяються на *однозначні і багатозначні*. Однозначних або моносемантичних слів у мові порівняно небагато. Більшість слів мови — багатозначна. Можливість двобічного осмислення слова утворюється як синтаксичним, так і власне лексичним шляхом, тобто самою семантичною структурою слова.

Полісемія проявляється у мові і мовленні. Багатозначність властива як відокремленій лексичній структурі слова, так і конструкціям мовлення. Вживання багатозначних слів реалізується, як правило, в оточенні достатньої кількості інших лексем.

В історичній структурі значення бувають *первинними і вторинними* або *початковими (головними) і похідними*. Первинне або головне значення збігається інколи з *етимологічним*, на ґрунті якого шляхом метафоричного або метонімічного переносу утворюються значення похідні. При цьому можуть мати місце як *розчленування значення*, так і їх мутація (*змішування*).

Розчленування полісемії буває однобічним або багатобічним. У багатозначних словах інколи спостерігається подальший розвиток вторинного значення. Дослідники значення часом підкреслюють той факт, що розвиток слова проходить поступово, від “прямих — фізичних” значень до значень “духовних — абстрактних”. Ця думка відповідає теорії походження та розвитку мови, за якою слово може проходити *три стадії розвитку*:

- 1) імітаційну або копіювальну стадію;
- 2) стадію аналогії;
- 3) стадію символізму.

Зміна семантичної структури слова – це головне джерело *полісемії*. Семантичні зміни значення у їх сукупності і складають багатозначність більшості слів мови. Рідше полісемія виникає внаслідок *існування омонімічних варіантів*, але лише в тому випадку, коли значення омонімів прагнуть до єдності семантичної структури, а не до її розчленування, що у мові відбувається частіше.

Аналізуючи багатозначне слово спочатку визначається загальний характер самого значення, яке може бути конкретним, загальним, абстрактним, означати живу істоту чи неживий предмет, якість, дію тощо. Це значення постає як чільне, навколо якого у певному порядку розташовані другорядні значення або відтінки значень.

Усі значення, які має слово, ієрархічно розташовані у семантичній його структурі і неоднаково вживаються у мові. Різні прояви значень однієї мовної лексеми, тобто її полісемія, потребують різного лексичного оточення, або різних *контекстів*.

Порядок розташування значень рідко буває довільним, за винятком окремих широковживаних слів, особливо дієслів, що мають декілька десятків значень. Таке розташування викликане історичним розвитком кількох паралельних значень, із яких одне могло витіснити інше. Похідні значення залежні від головного. Так, майже всі назви живих істот, особливо звірів і окремих птахів, мають у своїй структурі значення, що стосуються певних рис людини. У лексико-семантичній структурі слова *dog*, окрім значень “пес, собака”, є значення “хлопчик”.

Стосунки значень полісемії у певній мірі залежать від стосунків з іншими словами, тобто від контекста, у якому ці слова вживаються. У контексті виявляються активні семантичні валентності слова, тобто ті здатності, за допомогою яких до нього приєднуються інші слова. При цьому реалізується лише одне із значень слова. Семантичні валентності належать безпосередньо до лексичного значення слова і визначають його як конкретну мовну одиницю.

Контекст – це мінімальний відтинок мовлення, де визначено окреме значення полісемічного слова:

Лексичний контекст – це такий різновид оточення лексичних значень, у якому відтворюється денотат потрібного слова. Лексичний контекст складають групи лексичних одиниць, в яких актуалізується одне із значень. Стосунки “загальне значення – зміст контексту” відіграють головну роль у визначенні денотативного значення цього слова.

Мінімальний лексичний контекст – необхідна умова для виявлення окремого значення слів, що мають поширену полісемію. Це стосується таких, наприклад, слів, як *go, get, seem, look, take*. Наведені слова складають основу численних ідіом. У мінімальному контексті можна розмежовувати значення слів у паралельних висловах: *to come home – to come to the point; to get a letter – to get the tram; to run fast – to run into debt*. Слова, що вживаються постійно з одним із значень полісемічного слова, вважаються *лексично (часом фразеологічно) пов'язаними*.

Граматичний контекст визначає граматичну структуру словосполучення (а інколи і окремого слова), що допомагає з'ясувати вживання багатозначного слова. Граматичною ознакою контекста є порядок сполучуваності слів і їхнє розташування у структурі контексту.

Граматичний контекст визначає не лише граматичне значення полісемічного слова, а і його денотативний та коннотативний компоненти. Це особливо властиве словам з найпоширенішою полісемією. Наприклад, дієслов *to get*: а) потребує прямого додатка: *to get letters* “отримувати, вибирати кореспонденцію”, б) потребує непрямого додатка: *Get me a chair* “принесіть мені стільця” в) вживається з прийменником або прислівником, складаючи напівфразеологічне сполучення: *to get across* “перебратися”, *to get along* “поживати”, *to get at* “дістатися до”, *to get away* “від'їхати, втекти”, *to get back* “повернутися”, *to get off* “здійнятися”, *to get up* “встати”. Значення дієслова може змінюватися в залежності від синтаксичної функції: дієслово вживається як підмет, складова частина присудка, додаток, обставина.

Поєднання лексичного і граматичного значень спостерігається між різними членами словотворчого ряду, наприклад: *homelike (meal)*, *homeless (people)*, *(to be) homebound*, *home-to-home (service)*. Зміна коннотативного компонента у значеннях цих слів поєднана з морфологічною зміною. Такі ряди називаються словотворчими парадигмами.

Ситуативний контекст поєднує можливості кількох специфічних контекстів, кількох мовних осередків. Контекст у значній мірі пов'язаний із стилями мови і, як мінімальний відтинок мовлення, часом необхідний для визначення окремих значень. При аналізі полісемічного слова у мовному контексті беруться до уваги лише мовні ознаки – класи слів, їх лексико-морфологічні властивості, синтаксичні структури, модальність слів тощо. Ситуативне (коннотативне, як правило) значення визначається не мовними факторами, а ситуацією, у якій слово вживається.

Контекстний підхід до значення був започаткований в роботах Л.Блумфілда і Д. Ферса, які визначали значення мовної одиниці як ситуацію. Це, у свою чергу, спонукало до того, що контекст у найпростішій формі зводився до моделі “значення – поширений вислів з його вживанням”. Таким чином, дослідники значення удавалися до таких контекстів, із яких можна було вивести значення. Це, проте, не означає, що значення даної форми завжди залежатиме від цього контексту. Визначення змісту слова, тобто його значення, через контекст часом є приблизним, інколи частковим і потребує додаткових пояснень за допомогою інших мовних засобів.

Запам'ятайте! Лексичне значення слова не є однорідним. У лексикології під цим поняттям об'єднують: предметно-логічне; номінативне; емоційно-експресивне; контекстуальне.

Предметно-логічне значення слова, яке також називають основним або прямим, – це вираження словом загального поняття про предмет або явище через одну із його ознак. Слова-поняття, які мають предметно-логічне значення, найчастіше представлені у словниках декількома аналогами.

Номінативне або називне значення слова називає окремо взятий предмет. Номінативне значення мають власні імена, географічні назви, реалії, тобто слова-назви, а не слова-поняття, то природно, що вони звичайно перекладаються постійними рівнозначними відповідниками, еквівалентами.

Експресивне значення може бути закладене у самій семантиці деяких слів. Наприклад, такі англійські слова як *mother, radiant, to love* або українські *Батьківщина, ласкавий, веселий*. Експресивне значення слова викликає почуття, емоції, певне відношення до даного предмету або явища. Такі слова як *радість, веселий, війна, сумувати* звичайно викликають у всіх людей однакові емоції. Такі слова мають *об'єктивне експресивне значення*. Об'єктивне експресивне значення може також виражатися і формою слова, суфіксом, що надає слову емоційного відтінку – *рученька, ручисько; doggie, brooklet*.

Однак, у багатьох випадках воно не є якістю, яка притаманна даному слову за його природою. Експресивне значення може отримувати також слово номінативного значення, якщо воно вжите у незвичайній функції, у незвичайному оточенні. Навіть власні імена та географічні назви можуть набувати експресивного значення: *to pass the Rubicon* – перейти Рубікон, прийняти важливе рішення, *to meet one's Waterloo* – зазнати поразки

Емоційне значення може бути суб'єктивним, коли воно виражає індивідуальне відношення мовця до предмета або дії. В емоційному значенні завжди проявляється суб'єктивна оцінка - позитивна або негативна. Особливо яскраво емоційне значення виражене у прикметниках. У виборі прикметника уже відображається суб'єктивне відношення до описуваного предмету або явища, оскільки прикметник виділяє якусь одну ознаку предмета. Підсилення експресивного значення прикметників нерідко відбувається за рахунок ослаблення предметно-логічного значення, що розширює можливості сполучення прикметників зі словами. У деяких прикметників і утворених від них прислівників предметно-логічне значення зникає майже повністю, і тоді вони можуть перетворюватися у слова-підсилювачі (*intensives*):

jolly (good fellow) = very – основне значення радісний, веселий; приємний
awfully (nice) = very – основне значення жахливо

Експресивне значення не завжди супроводжує предметно-логічне. Деколи воно з'являється лише у певному контексті. Таким чином, завдяки набутому експресивному значенню одне і те ж слово може перекладатися різними способами. Прикметники, що мають експресивне забарвлення і надають висловлюванню емоційного забарвлення, вимагають перекладу словами, рівноцінними їм в експресивному плані. Вони перекладаються ніби більш "вільно", ніж прикметники, що не мають емоційного значення. Слово із одним і тим же предметно-логічним значенням у різних мовах може набувати в них різного експресивного значення, що необхідно враховувати при перекладі.

Контекстуальне значення слова – це значення, яке реалізується тільки у певному контексті і яке не фіксується у словниках. Його знаходження є найбільш складним завданням при перекладі, оскільки воно, як правило, не може бути наперед передбаченим і зафіксованим у словнику.

Запам'ятайте! *Контекстуальне значення* – це часткове, побічне значення слова, яке реалізується лише у певному контексті. Воно далеко не завжди співпадає із загально прийнятим і найбільш розповсюдженим значенням слова.

Слід наголосити, що контекстуальне значення слова, хоч воно і непостійне, не є випадковим. Такі значення не фіксуються у словниках, але є ніби "закладені" у слові, будучи його потенційними значеннями, які можуть виявлятися в залежності від контексту. Тому між контекстуальним значенням і основним предметно-логічним значенням завжди існує зв'язок, і перекладач може легко "перекинути місток" від значення, поданого у словнику, до значення, яке виникає контекстуально. Контекстуальне значення може бути потенційно закладене в логічному.

Слід звернути особливу увагу на роль контексту при перекладі *десемантизованих слів*, тобто *слів широкого значення* завдяки тому, що вони вживаються у найрізноманітніших лексичних словосполученнях, наприклад, слова *a thing, a point, a case, to fail, a failure, facilities, a matter* тощо. У деяких випадках ці слова виконують тільки граматичну функцію і вживаються у ролі так званих *опорних слів (prop-words)*, як, наприклад, у сполученні *poor thing*, де іменник *thing* є опорним словом, і все словосполучення може бути перекладене українським словом "бідолаха, сердешний". Завдяки невизначеності свого значення такі десемантизовані слова мають дуже широку сполучуваність, що своєю чергою ще більше сприяє їх десемантизації. Тому переклад їх звичайно повністю залежить від контексту.

Часто контекст не обмежується одним-двома реченнями. Деколи при перекладі доводиться брати до уваги більш широкий контекст – декілька речень, абзац, розділ, а то й весь твір в цілому. Таким чином, перекладач завжди повинен звертатися до контексту для розкриття значення слова і адекватної його передачі у перекладі.

? Контрольні питання та завдання

1. Підготувати відповіді на теоретичні запитання:

1. Як корелюють поняття "семантика" і "значення"?
2. Як називається галузь мовознавства, яка вивчає значення слова?
3. Як можна об'єднати групи слів за змістовними стосунками?
4. Назвіть і опишіть основні типи значення.
5. Яке значення називають основним, а яке другорядним?
6. Що таке лексико-семантичний варіант слова?
7. Які виділяють компоненти значення слова?
8. В чому полягає вмотивованість значення? Які існують види мотивації? Наведіть приклади.
9. Що таке полісемія? Назвіть види полісемії.
10. В чому полягає контекстуальний підхід до значення? Охарактеризуйте контекст і його типи.

2. Підготувати презентацію на тему:

1. Семантичне поле.
2. Тематична група.
3. Лексико-семантичний варіант.
4. Десемантизовані слова широкої семантики

3. Практичні завдання для самостійної роботи

✍ Виконайте вправи:

1. *Випишіть із тлумачного словника всі значення слів hand, head, round, table, визначте тип значення та його мотивацію.*

2. *За допомогою етимологічного словника визначте, як змінилися значення лексичних одиниць, звертаючи увагу на їх первинне і сучасне значення: meat, pipe, style, salary, lord, knave, minister, villain, bus, season.*

3. *Із “Великого тлумачного словника української мови” випишіть по 7 однозначних і багатозначних слів, що починалися б на ту саму літеру (наприклад, літеру, з якої починається ваше і’мя або прізвище). У багатозначних словах виокремте пряме й переносні значення. Які слова (за семантикою, частиномовною належністю тощо) переважають серед однозначних, а які – серед багатозначних?*

Використана література:

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : Арттек, 1996. 224 с.
2. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця : Нова Книга, 2008. 160 с.
3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2004. 464 с.
4. Мариненко І. О. Лексикологія української мови : практикум. Київ : КНУ імені Шевченка, 2017. 172 с.
5. Мостовий М. Т. Лексикологія англійської мови. Харків : Основа, 1993. 256 с.
6. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко. Київ : Знання, 2010. 270 с.
7. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.
8. Kempson R. M. Semantic Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 216 p.
9. Leech G. Semantics. Harmonds Worth : Pengium, 1974. 386 p.

ТЕМА 3.

СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ ТА УГРУПУВАННЯ

1. Причини і джерела семантичних змін.
2. Механізм та типи змін значення.
3. Наслідки зміни значення.
4. Семантичні угруповання слів та їх характеристики.

Теоретичні відомості

1. Причини і джерела семантичних змін

Протягом історії розвитку (за писемними пам'ятками) більшість слів, хоч частково, змінювала значення. Слова, як правило, набувають нових значень, інколи втрачаючи при цьому значення старі. В інших випадках старе значення продовжує співіснувати з новим; так виникає багатозначність або полісемія.

Коли слово набуває двох дуже різних значень, його починають сприймати як два різні слова, що можуть розрізнятися за вимовою. Слова можуть набувати і великої кількості значень, що розвиваються у різних напрямках. Ці значення зустрічаються у різноманітних контекстах і викликають різні асоціації. Можна чітко установити історичні періоди виникнення значень, проте мало відомо про причини, що спонукали до їх виникнення. Причини ці різні, і про деякі з них взагалі нічого не відомо. В актах мовного вживання розрізнявальні значення слів можуть виникнути внаслідок випадкових і далеких від мови причин. Матеріал мовної структури часто підпадає під опосередковану аналогію, причини змін часом носять тьмянний характер, а форма інколи утворюється без чітких джерел. Тому, слід розрізняти:

- причини семантичних змін (особливо позамовні),
- процес самої зміни (набування і втрати значень),
- наслідки змін.

Існують системи підходів до зміни значення – *логічні, психологічні, мовні, змішаного типу* тощо.

Причини семантичних змін можуть бути:

- 1) внутрішньомовні (вплив мовного оточення, аналогія, контекст),
- 2) позамовні, а саме: культурні, соціальні (війна, торгівля, революція, зміна уряду, утворення нових соціальних класів), психічні (табу і евфемізми, синестезія) тощо.

Велика кількість значень змінилася внаслідок *зміни предметів загального вжитку* та умов існування людини взагалі. Якщо, наприклад, поняття слова *home* суттєво не змінилось протягом століть у розумінні “домівка”, то про значення слова *house* цього сказати не можна: сучасне житло у багатоповерховому будинку не схоже на середньовічне.

Суттєво змінилось розуміння суспільних закладів, державних устроїв, ділових стосунків, умов подорожувань. Значно змінилось, всупереч вимогам, значення багатьох термінів у галузі суспільних наук, міжнародних стосунків, технічних, загальнонаукових визначень. Психологічні умови оточення вплинули на значення абстрактних слів, наприклад: слово *modest* нині характеризує манери поведінки і одягу, які не існували сто чи двісті років тому.

Історично умотивовані значення багатьох слів часто суперечать тим значенням, які слово набуває у процесі розвитку і функціонування. Різниця значень лексеми викликає втрату значення, яке не переважає у спілкуванні.

За цими змінами криються *зміни соціального порядку*. Значна кількість запозичень із класичних мов через французьку після XI ст. не була матеріалом спілкування простого люду Англії, що викликало змішування значень латинських слів. Знехтування класичними мовами у системі загальноосвітньої школи в Англії у середині XV ст. призвело до того, що більшість населення запозичених латинізмів не знала зовсім; це у свою чергу часто викликало помилки при їх вживанні.

Зміна значення може бути викликана внаслідок *зміни людського сприймання*. Так змінилося значення слова *to chase* – від “переслідувати” до “бажати”.

Інші причини семантичної зміни охоплюють такі явища, як *зникнення окремих речей вжитку*, соціальний перегляд евфемізмів, неоднаковий рівень освіти, мовні штампи тощо.

В поодиноких випадках значення може *поновлюватися*. Окремі застарілі слова і значення повертаються до вжитку. Протягом другої світової війни слово *armour* набуло значення “*tank*”.

Ці причини, хоча і важливі для характеристики певної історичної доби, не складають основного інтересу для мовознавства. Дослідник мови цікавиться, насамперед, як змінюється мова, що власне було і є об'єктом зміни.

Лінгвістичні умови зміни мають певні закономірності: одна форма набирає нового значення за прикладом іншої. Це явище називається *аналогією*. Аналогія лежить в основі багатьох мовних змін.

2. Механізм та типи змін значення

Вважається, що, незалежно від причин зміни, між старим і новим значенням існує якийсь зв'язок. В одних випадках ці стосунки настільки міцні, що змінюють значення, в інших – є лише засобом перенесення значення. Стосунки між двома значеннями є необхідною умовою розвитку мовної одиниці.

Характер семантичної зміни відбивається у *двох категоріях стосунків*:

- стосунки смислу
- стосунки імен.

Кожний їх вид розподіляється в залежності від подібності і суміжності значень.

Головні типи зміни значень:

1. Подібність значення, або *метафора*, складає одне із джерел мотивації; на її ґрунті виникають синонімія і полісемія. Метафора відбиває подібність таких мовних і позамовних явищ, як вигляд, якість, активність, функція та емоційність мовного ефекту. Метафора (від гр. *μεταφορά* – перенесення) – це перенесення назви з одних предметів, явищ, властивостей на інші на підставі подібності їхніх ознак або схожості вражень від них.

Існують *три види метафор*:

- 1) просте заміщення, наприклад: *the help* “допомога”, *the hand* “робітник”;
- 2) порівняльне поєднання, наприклад: *Beautiful like a red rose*
- 3) вказівна формула, наприклад: *He who sows the wind will mow the thunderstorm.* – “Той, хто сіє вітер, пожне бурю”.

Метафора може утворюватися за допомогою широковживаних дієслів, родового відмінка іменників, прийменника *of* тощо.

Зміна значення за подібністю ознак відбувається у стосунках

- спеціального/загального,
- живого/неживого,
- абстрактного/конкретного значень.

Інколи вона викликається змінами форми, обсягу, функції визначуваного.

2. Зміна значення за суміжністю ґрунтується на мовному явищі *метонімії*, що виникає між значеннями, що вже якимось чином споріднені.

Метонімічне перенесення значення охоплює наступні зв'язки:

- просторові, наприклад: *Red Square, Trafalgar Square*;
- часові, наприклад: *Napoleon times, Reaganomics*;
- частки з цілим, наприклад: *green beret, black coat*;
- осіб з речами, що цими особами винайдені, наприклад: *mackintosh, volt*;
- імен, які склалися географічне, локально чи випадково, наприклад: *Bloody Mary* “коктейль з горілки і томатного соку”, *Bermuda shorts* “купальник”.

У метонімічному перенесенні виокремлюються такі різновиди:

- 1) з назви країни (міста, приміщення) – на мешканців (людей, що в ньому перебувають): *Україна вітає олімпійців*;
- 2) з назви матеріалу – на виріб з нього: *На ній стільки золота!* (тобто виробів із золота);
- 3) з назви дії – на результат: *Повз зупинку проїхав автомобіль*;
- 4) з назви заходу – на її учасників: *З'їзд ухвалив резолюцію*;
- 5) з імені автора – на його твори: *Цитуємо Франка*;
- 6) з назви предмета – на те, що в ньому міститься: *З'їла тарілку*;
- 7) з назви ознаки, властивості – на її носія: *Бас вийшов на сцену*.

Різновидом метонімії є *синекдоха* (від гр. *συνεκδοχή* – співвіднесення), що характеризує кількісну заміну понять: перенесення назви з частини на ціле і навпаки, із загального на одиничне чи навпаки, з родового поняття на видове і навпаки, наприклад: *пофарбувати вікна* (тобто рами вікон), *заощаджувати копійку* (тобто гроші).

Метонімія, у протипагу метафори, перетворює значення абстрактних слів у конкретні: назва дії починає означати її наслідок, якості – особу або об'єкт, які цієї якості набувають, наприклад: *beauty – a beauty, to pick up – a pick-up*.

3. Досить поширений вид семантичної зміни має місце при *еліпсі*. У словосполученні, що складається з двох слів, одне слово не вживається, а його значення переноситься на друге. При цьому можуть відбуватися *морфологічні перетворення*: дієслово чи прикметник набирає ознак іменника, наприклад: *a weekly (newspaper), a monthly (magazine), a video (tape-recorder), a sleeping (car), a dancing (hall)*.

4. Подібність імен (*народна етимологія*) – це зміна значення, пов'язана із зміною форми слова, коли воно співвідноситься з іншим, подібним за фонетичною формою. При цьому мовці намагаються знайти в цих словах раціональне пояснення значення, не пов'язане з їх походженням, наприклад: *долбица умноження (Лесков), полуклиника, hamburger* від Гамбург.

Чотири типи семантичної зміни різні за своїм обсягом. Метафора і метонімія як видозміни значення – процеси досить активні. Еліпс і народна етимологія – явища, які трапляються рідше. Окремі семантичні зміни за своїм походженням відносяться більш ніж до одного джерела. Семантичний розвиток багатьох слів складається з цілої серії змін, які відбуваються поступово.

3. Наслідки зміни значення

В змінах значення спостерігаються певні закономірності, які можна звести до чотирьох видів: розширення і звуження (обмеження) значення та його покращення і погіршення. Перші два процеси поєднані з обсягом значення, а останні два – із зміною якісних характеристик.

1. *Розширення значення* відбиває зростання логіко-семантичного змісту слова і поширення його на більший обсяг речей. Так, значення слова *vehicle* “візок” поширилося майже на всі засоби сухопутного транспорту на колесах. Розширення значення спостерігається у слові *lord*, що спочатку означало “власник хліба” – “землевласник” – “власник, магнат”. Наведені випадки носять чітко виражений історичний характер. Проте розширення значення спостерігається і у постійному переході слів з вузьких сфер вживання до загальнонародних. Слово *interview* означало спочатку “обмін поглядами”, потім “розпитування когось, дані про щось”; сьогодні існує вираз *telephone interview*.

Специфічний процес розширення значення спостерігається і в групі дієслів, що означають подорожування. Розвиток засобів пересування у XIX–XX ст. змінив уяву про подорож і вклав новий зміст у слова, пов'язані з цим явищем. Це особливо видно на прикладі дієслова *fly*. Практично до кінця XIX ст. людина могла літати лише в уяві: єдине реальне значення цього дієслова стосовно живої істоти (окрім птаха) було “падати”. З винайденням літака дієслово набуло значення “пересуватися в повітрі”. Пізніше дієслово поширило своє значення з винаходом різновидів літаючих апаратів.

Розширення значення поєднане з двома іншими мовними явищами – перенесенням значення і багатозначністю.

2. Звуження значення – це процес, протилежний розширенню. Він проявляється у двох різновидах:

- застарінні слова
- спеціалізації значення в одній із підмов (переважно, технічній), або в окремій суспільній групі населення.

Дослідники виділяють до шести напрямів обмеження значення, а саме:

- професійну мову,
- синонімію,
- загальні терміни,
- евфемізми,
- субституцію
- фразові одиниці.

Процес звуження відбувається:

- від загального до окремого: *deer* “звір” – “олень”
- від роду до виду: *fowl* “птаха” – “домашню птицю”
- від поширеного до вузького: *hound* “собака” – “хорта”.

3. Погіршення значення, разом з його покращенням, складає необхідну мовну опозицію, що відбиває оцінкові характеристики значення. Ці процеси стосуються шару нейтральної лексики, слова якої можуть набирати позитивного чи негативного значення і існувати з ним протягом якогось відрізка часу. Це трапляється з багатьма евфемізмами, що підкреслюють соціальну умовність спілкування, наприклад: *knave* “злодюжка” походить від англосакс, *knave* “boy”.

В основі погіршення значення лежить соціальне знехтування речами, поняттями, ідеями, що з певних негативних причин викликають зневагу частини або усього населення. Такі слова, як *robber*, *villain*, *prisoner*, *murderer*, завжди викликають негативні асоціації, якщо вони не пояснюються або не вживаються переносно. Погіршене значення часто мають слова, що означають назви хвороб, поганих вчинків, соціального зла, несправедливості, кривдження і гніту. Суспільні обставини вживання окремих слів склалися таким чином, що слова, які колись були простим наслідуванням звуків, наприклад, *bubble*, *gabble*, *gabber* набули негативного, часом презирливого значення “бубоніти”.

Погіршення значення може відбуватися за допомогою морфологічних засобів – префіксів і суфіксів, наприклад: *dishonest*, *unpleasant*, *selfish*.

Покращення або облагороджування значення (“амеліорація”) — це набування коннотативних множників, що справляють приємне враження при передачі інформації. Джерела покращення значення криються інколи у звичайному перебільшенні якостей речей – *гіперболізації*, що надає вислову емфатичної властивості. Як приклад, наведемо сучасне нам вживання прикметників *awful*, *dreadful*, *frightful* і інших у їх власне емотивному значенні.

Мова має значну кількість прикметників, що відбивають позитивну характеристику означуваного власне семантичним наповненням лексеми, наприклад: *charming, fascinating, picturesque*.

Соціальні фактори сприяли до значного поширення обсягу значення, а, звідси, і до покращення частини назв суспільних посад. Так, *bishop* у староанглійській мові замість єпископа означало наглядача; *minister* походить від слуги, *chancellor* – від служки, *king* – від рицаря, *peer* – від рівного за посадою, *marshal* – від конюха. Цілу низку покращених значень спостерігаємо у дієслові *beat* – били (прали) білизну, чесали льон, колотили масло, збивали (крутили) вірвовку. Прикметник *luxurious*, що походить від давньогрецького “світло”, вживається для характеристики виробів високої якості.

Як реальний сьогоденний наслідок, погіршення та покращення значення спостерігаються, головним чином, діяхронно.

4. *Втрата значення* – це важливий мовний процес, що іде поряд із застарінням слів, їх зникненням і витісненням як іншими значеннями, так і окремими словами. Втрачені значення слід відмежовувати від архаїзмів, оскільки архаїзми (а також історизми) інколи вживаються у мові, а втрачені слова і значення згадуються лише у спеціальних дослідженнях.

Причини втрати значень:

1. Суперництво синонімів, особливо утворених від одного кореня.

2. Багатозначність слова, яка була широко розвинена в англійській мові усіх періодів її розвитку. Поява нових значень інколи викликала зникнення старих. При цьому незалежні слова, тобто такі, які не мали омонімів, шляхом зміни цілого ряду значень набирали нових, як правило, несумісних з попередніми значеннями. Прикметник *clever*, що етимологічне пояснюється як похідний від *claw*, мав значення “*ready to seize*” і, навіть, форму *clever-ous*. У подальшому розвитку він спочатку набув значень “*handsome, tall*”, потім – “*kind, liberal*” і лише потім – сучасного значення “*wise*”. Деякі слова протягом історичного розвитку втратили одні значення, а набрали цілком протилежних.

3. Омонімія. Значна кількість омонімів спонукає до втрати, зміни форм чи статусу значення окремих слів внаслідок зміщення, яке виникає через фонетичну подібність в одній сфері мислення і вживання. Умови існування омонімів, проте, різні. У сучасній англійській мові дієслово *lie* “*to tell lies*” існує поряд з дієсловом *lie* “*to be in a prostrate position*”, оскільки останнє при вживанні у реченні супроводжується, як правило, обставинами місця, а попередній – ні. Численні омоніми зникли із вжитку внаслідок втрати або редукції звуків, які були ненаголошеними. Виникли однакові мовні форми, кожна з яких мала ряд значень. У подальшому вживанні частина цих значень зникла. Стягування голосних викликало утворення однакових слів у межах як семантичних угруповань. Внаслідок цього вийшли із вжитку обидва омоніми.

4. *Значення також зникають:*

а) внаслідок зміни поколінь населення змінюється багато обставин і, поряд з ними, мова у всіх її проявах— не лише семантичному, а і у фонетичному і, навіть, дещо синтаксичному;

- б) внаслідок змін значення у народній і гумористичній етимології;
- в) в окремих словах, що пов'язані з мовою відомих ораторів, акторів, популярних персонажів;
- г) у жаргоні, у розмовних конструкціях, що ґрунтуються на злободенності;
- д) внаслідок розумових “лінощів” самих мовців; ті, хто вживають awfully як інтенсив, не завжди згадують про відповідні синоніми *extremely, immensely, exceptionally, remarkably*.

Інколи причини бувають взаємно поєднаними, вірогідними завжди є ті, що стосуються зміни та втрати значення кожного слова зокрема.

Процес, властивий мові в усіх відтинках її розвитку, охоплює явища соціальні, тобто *причини зміни*:

- гносеологічні, що відбивають походження, природу та характер зміни,
- психічні, які пов'язані з умовністю мовлення, мовними звичками та оточенням спілкування
- логічні або наслідкові, які складають правила, їх устрій і відповідну зміну у спілкуванні внаслідок зміни значення.

Наведені аспекти процесу зміни значення можна легко вичленити у кожному окремому випадку, окрім логічно-наслідкового. Одні і ті ж причини, внаслідок соціальної природи мови, викликають неоднакові наслідки. Аспекти зміни діють взаємопов'язане, інколи неодноразово.

Об'єктивний характер умов, причин і наслідків зміни значення не залежать від волі одного мовця. Ініціатива окремого носія мови може бути поштовхом для семантичної зміни: мова не терпить як насилля, так і надлишку засобів вжитку.

Умови розвитку і зміни значення склалися таким чином, що практично припустимим стандартом значення, яке функціонує у даний період розвитку мови, є його історично і соціальне зумовлене вживання.

4. Семантичні угруповання слів та їх характеристики

Лексико-семантичний склад словника, що відбиває його внутрішню структуру, охоплює різні лексичні підсистеми. Останні мають сукупність значень, як спільних, так і відмінних одне від одного і, навіть, протилежних. На подібності, або протилежності значень і засновуються класифікаційні поділи слів та їх складових морфем:

1. *Омоніми* – це слова, що мають однаковий звуковий склад, але відмінні, цілком самостійні за своїм значенням. Омонімія поділяється на словотвірну, морфологічну, синтаксичну й лексичну.

Словотвірні омоніми виникають при збігові звучання й написання слів, утворених від різних твірних основ однаковими словотвірними засобами, наприклад: *парно* – парами, по двоє і *парно* – парко, жарко; *кормовий* – прикметник від корма і *кормовий* – прикметник від корм.

Морфологічні омоніми утворюються при звуковому збігу форм слів при словозміні: *злий* – прикметник і *злий* наказовий спосіб дієслова, *шию* – іменник у формі знахідного відмінка однини і *шию* – дієслово I особи однини теперішнього часу, *молодій* – дієслово наказового способу II особи однини і *молодій* – прикметник у формі давального відмінка однини жіночого роду.

Синтаксичні омоніми виникають при звуковому збігу окремого слова і сполуки слів, наприклад: *вжиті* – *в житі*, *якби* – *як би*, *вгорі* – *в горі*, *здачі* (Д.в. іменника *здача*) – *з дачі*.

Лексичні омоніми можуть бути:

- повні або абсолютні, тобто такі, що стосуються однієї частини мови,
- неповні або часткові, які спостерігаються серед різних частин мови.

У повних омонімів усі граматичні форми збігаються, наприклад: *штучний* – який є окремим предметом, штукаю і *штучний* – зроблений рукою людини, несправжній.

У неповних омонімів можливі збіги лише деяких граматичних форм: *завод* – промислове підприємство (має всі форми однини й множини) і *завод* – пристрій, яким приводиться в дію механізм (має тільки форми однини).

Омонімія – це наслідок складних історичних процесів, що відбивають зміни на трьох рівнях мови – фонетичному, граматичному і семантичному.

Лексико-граматичні характеристики виявляються у поєднанні лексико-семантичного значення і граматичної форми відповідної частини мови. Значення слова *list* можна подати у вигляді опозицій “список; нахил; канва” – “бажати, слухати; перераховувати”, що формально може бути виражено: *a list* – *to list*.

Частина омонімів розрізняється лише за граматичним значенням. Граматична омонімія – це співпадання різних словоформ одного слова: *light's* – *lights (pl.)* – *(he) lights*.

Певна частина омонімічного складу утворюється внаслідок скорочення слів: *prep* від *preperatory* “підготовчий” та *preposition* “прийменник”, *vet* від *veterinary* “ветеринар” та *veteran* “ветеран”.

Типи омонімів:

Омографи(гетероніми) – це слова, які тотожні за графічною формою, але мають різну вимову: *pension* “пенсія” – “пансион”, *tear* “сльоза” – “рвати”, *зámok* – *замóк*, *дорóга* – *дорогá*, *обід* – *обід*.

Омофони – слова, які тотожні за звучанням, але мають різний правопис і, відповідно, значення: *deer* “олень” – *dear* “дорогий”, *knight* “лицар” – *night* “ніч”, *plain* “простий” – *plane* “літак”, *Віра* – *віра*, *Орел* – *орел*, *підвал* – *під вал*, *сонце* – *сон це*, *назустріч* – *на зустріч*, *доволі* – *до волі*.

Омоформи – це слова, що збігаються у звучанні й написанні лише в окремих граматичних формах, омоніми, які співпадають внаслідок морфологічного перетворення одного із них: *rose (to rise)* – *a rose*, *read (to read)* – *red*, *варта* – сторожа і *варта* – прикметник жіночого роду від *вартій*, *косою* – іменник в орудному відмінку однини і *косою* – прикметник жіночого роду в орудному відмінку однини.

Омофрази, відносяться до міжрівневої омонімії або поліфразеосемії. Вони відбивають явище вступу до омонімії фразеологічних одиниць з перемінними словосполученнями, що співпадають у площині вираження: *a silk stoking* “шовкова шкарпетка” – “багатій”.

Омоніми-композиції – пари омонімічних складних слів, що утворюються внаслідок складання двох основ, а не розходження значень одного й того ж складного слова. Вони виникають, коли компоненти складного слова реалізуються в різних значеннях, наприклад: *bed-rest* “відпочинок у ліжку” та “пристрій, щоб підтримувати хворого у ліжку”.

Омоніми виникають різними шляхами:

1) завдяки випадковому звуковому збігові різнокорневих слів: *безгрішний* – похідне від *гріх* і *безгрішний* – похідне від *гроші*;

2) через віддалення і розпад значень багатозначного слова: *порох* – пил і *порох* – вибухова речовина;

3) внаслідок словотворчих процесів: через звуковий збіг українського слова і запозиченого: *як* – укр. прислівник, і *як* – жуйна рогата тварина, запозичення з тибетської;

4) звуковий збіг слів, запозичених з різних мов: *ліга* – об'єднання окремих осіб, держав, асоціація, з французької і *ліга* – знак у вигляді дуги над нотами, з італійської; *метр* – міжнародна одиниця довжини, з грецької, *метр* – віршовий розмір, з грецької і *метр* – учитель, наставник, з французької.

Крім внутрішньомовних омонімів, існують і *міжмовні омоніми* – слова з різних мов, які збігаються у звучанні (переважно в споріднених мовах) або звучать дуже подібно, але суттєво відрізняються семантикою, наприклад, укр. *гривна* – грошова одиниця і польське *grzywna* – штраф; укр. *голка* – інструмент для шиття і чеське *holka* – дівчина; укр. *диван* – рід меблів і польсь. *dywan* – килим; польське *sklep* – магазин і укр. *склеп* – гробниця, поховання; укр. *кулак* – кисть руки із зігнутими й стиснутими пальцями і турецьке *kulak* – вухо; укр. *кава* – напій і яп. *kawa* – ріка тощо. Міжмовні омоніми часто називають “*хибними друзями перекладача*”, оскільки незнання семантичних нюансів цих слів може призвести до непорозумінь у спілкуванні.

Різниця між багатозначністю слова і омонімією полягає у тому, наскільки багатозначність слова пов'язана спільними семантичними ознаками. Для полісемії зазначена особливість зумовлюється спільністю ознак, тоді як для омонімії – їхньою розбіжністю.

2. *Синоніми* – це слова, що означають назву самого поняття, спільні або тотожні за своїм основним значенням, але відрізняються значенневими відтінками та / або емоційно-експресивним забарвленням.

Синоніми можуть бути:

- лексичні (*міжнародний* – *інтернаціональний*, *світовий*, *всесвітній*),
- фразеологічні (*за тридев'ять земель*, *не близький світ*),
- фонетичні (*вмовити* – *умовити*, *посміхатися* – *посміхатись*),
- словотвірні (*солодкуватий* – *солодкавий*, *хитрити* – *хитрувати*),

– синтаксичні (як *тільки прийшов – коли прийшов, прийшовши; з метою надання – для надання; внаслідок хвороби – через хворобу*).

Сукупність усіх мовних одиниць із схожим значенням становить синонімічний ряд (*працювати – робити, трудитися, творити, не покладати рук, мозолити руки, набивати мозолі*). У складі синонімічного ряду виділяється *домінанта* – один компонент, який має бути стилістично нейтральним і семантично близьким до всіх інших членів синонімічного ряду.

Лексичні синоніми бувають:

– *семантичні* (значеннєві, поняттєві, ідеографічні) – розрізняються між собою відтінками значення;

– *стилістичні* – характеризуються закріпленістю за конкретним стилем і наявністю емоційного забарвлення;

– *семантико-стилістичні* – поєднують у собі як відмінності у значенні, так і стилістичні особливості.

Критерії синонімічності:

1. *Дистрибутивний критерій* синонімічності ставив за передумову часткову взаємозаміну слів у контекстах.

2. *Операційний критерій* синонімічності – можливість тлумачити синонім одними лексичними засобами, найчастіше, як правило, одним словом, рідше – виразом, бо на шляху останнього неминуче постає фразеологізм.

3. Задовільним критерієм синонімів слід вважати їх співпадання у визначенні – *денотації*. Це співпадання рідко буває настільки повним, щоб значення були задовільними, але воно завжди достатнє для того, щоб значення двох чи більше слів могло бути доведене до спільності в одних термінах. Таке співпадання інколи стає настільки широким, що під нього можна підвести не лише синоніми, але й слова, що близькі за значенням тематично.

Для визнання двох слів синонімами необхідно, щоб вони, по-перше, мали співпадаюче пояснення у даному вживанні і, по-друге, щоб вони мали одну спільну семантичну (стилістичну, емоційну) ознаку.

Оскільки синонімічне угруповання, як правило, охоплює різні частини мови, особливо внаслідок конверсії в англійській мові, то синонімічну пару слід обмежувати однією частиною мови. Таким чином, синоніми – це слова, обмежені, як правило, однією частиною мови, які різні за звучанням і правописом, але схожі за денотативним значенням.

Джерела синонімії:

1. Запозичення (іншомовні і внутрішні).

2. Діалектні синоніми, що є семантично відмінними засобами вираження одного поняття.

3. Тривалий процес семантичної аналогії, що особливо властивий експресивній лексиці.

4. Розвиток перенесених і фразеологічне пов'язаних значень — це процес, що породжує семантично повну синонімію. Цьому сприяє сам механізм метафоричного переносу, оскільки він усуває окремі розрізнявальні семантичні компоненти, наприклад: *to be dying – to be going to the better world*.

5. Перенесені значення.

6. Словотворчі розмежування, насамперед, при суфіксації і префіксації.

Розгалуженість синонімії — це активне використання лексики мовцями. Вибір слова, як явище двобічного характеру, стосується відокремлення потрібного слова від ряду подібних і його відповідності позамовній реальії у даній мовній ситуації. Мовна ситуація охоплює кілька обставин лише мовного характеру. Одна із них полягає у тому, яким компонентам значення даного слова надається перевага. При цьому у двох одиницях можуть співпадати окремі компоненти, частина їх, або вони не співпадають зовсім, за винятком стилістичних чи емоційних відтінків.

Класифікація синонімів:

1. *Абсолютні або повні синоніми* виникають через наявність у мові двох слів на позначення одного поняття, мають тотожне значення і належать переважно до стилістично нейтральної лексики, мають однакове значення у всіх контекстах і мовних ситуаціях за умови відсутності у них перенесеного значення, наприклад: *процент – відсоток, фотографія – світлина, воротар – голкіпер, мовознавство – лінгвістика;*

Повні синоніми можуть означати:

- 1) професійні назви;
- 2) найменування інструментів, приладів, машин, механізмів, процесів;
- 3) географічні розходження;
- 4) медичні терміни та назви хвороб.

Час від часу фахівці, які користуються своєю термінологією, намагаються позбавитися такої синонімії. Окремі синоніми загальноповживаного характеру розрізняються лише за значенням одного компонента складного слова, наприклад: *motherland – fatherland – homeland.*

2. *Ідеографічні або квазисиноніми* – слова, які часто розглядаються як лексичні варіанти, морфологічні перетворення, дублети, територіальні вживання, що обов'язково розходяться стилістично, за значенням, часто мають подібні значення, розбіжності яких здатні у вживанні нейтралізуватися. При цьому вибір синонімів диктується не лише вимогами стилістичного характеру, а звичайною практикою мовного спілкування. Вживання таких синонімів визначається не стільки контекстом, скільки безпосереднім значенням слова.

3. *Стилістичні синоніми* вживаються у відповідних функціональних стилях. Вони відрізняються не стільки за денотативним значенням, скільки за емоційними або стилістичними компонентами. Художня проза і, особливо, поезія — це середовище вживання синонімів, де їм надається особливе емоційне забарвлення. Навіть стилістично нейтральні, загальноповживані слова набирають особливої піднесеності в оточенні поетичної лексики.

Розгалужена стилістична синонімія може охоплювати:

- а) різновиди одного поняття;
- б) один денотат (об'єкт, стан і под.), висловлений колом різних синонімів.

4. *Фразеологічні синоніми* мають тотожне значення у середовищі фразеологізмів. Їх вживання викликане стилістичними завданнями для досягнення художньої мети. Той факт, що синоніми належать до різних семантичних угруповань, урізноманітнює засоби художнього викладу. В залежності від значень, властивих багатозначному слову, розгалужуються і відповідні синонімічні ряди. Кожний синонім, у свою чергу, охоплює словосполучення, у якому дане слово вживається, складаючи частину системи лексики і зберігаючи її взаємозалежність.

3. *Антоніми* – це слова, різні за звучанням і написанням, що належать до однієї частини мови і мають протилежне лексичне значення (*день – ніч, безсмертя – забуття, щедрий – скупий, дружити – ворогувати*). Більшість антонімів позначають полярно протилежні поняття, між якими не може бути проміжного поняття (*аналіз – синтез, мертвий – живий*). це слова, що протиставлені одне одному за значенням.

Антонімічність – особливий компонент лексичного значення слова, що нагадує емоційні або стилістичні ознаки. Значення антоніма, проте, набирає протиставлення лише у порівнянні його з іншим антонімом. Взяті окремо лексеми антонімічних пар *large-small, left-right* протиставлених характеристик у сполученні з іншими лексемами не виявляють і вживаються як звичайні слова. Тому для визначення, чи є дане слово антонімом, слід знайти відповідну одиницю з протилежним значенням. Протилежне слово має якийсь семантичний обсяг, що відбиває часові, дійові, якісні та інші характеристики.

За структурою антоніми бувають:

– різнокореневі, або лексичні – протиставлення значення криється у корені самого слова, наприклад: *active – passive, вперед – назад, піднімати – опускати, глибокий – мілкий*);

– однокореневі, або словотвірні (*контрадикторні*) – набувають антонімічного значення морфологічними засобами, тобто утворюються за допомогою аффіксів, протилежних за значенням, наприклад: *healthy – unhealthy, legal – illegal, possible – impossible, воля – неволя, моральний – аморальний, монопольний – антимоніпольний, входити – виходити, підійти – відійти, одягатися – роздягатися, імпорт – експорт*.

З погляду мови і мовлення антоніми поділяють на:

– загальномовні (*узуальні*) – антоніми, що існують у системі мови (фіксуються в словниках): *розквіт – занепад, багатий – бідний, рішучий – стриманий*);

– мовленнєві (*контекстуальні*) – антоніми, що виникають у певному контексті.

Мовними антонімами не можуть стати слова, пов'язані з різними частинами мови або лексичними рівнями. Антоніми не можна підібрати до власних назв (*Леся Українка, Юнітер*), іменників із конкретним значенням (*кімната, виделка*), числівників (*три, двадцятий*). Виняток становить антонімічні пари *перший* (числівник) – *останній* (прикметник), *свій* (займенник) – *чужий* (прикметник).

Близькими до явища антонімії є *конверсиви* – слова, що описують одну й ту саму ситуацію з погляду різних учасників (*кидати – ловити, запитання – відповідь, здобувати – втрачати, ховати – знаходити, програвати – вигравати*) та *прагматичні антоніми* – слова, які не позначають протилежних явищ, а називають поняття, що регулярно протиставляються в мовленні (*батьки – діти, душа – тіло, рай – пекло*).

Окремим різновидом антонімії є *енантіосемія* – поєднання протилежних значень в одному слові (*позичити комусь грошей – позичити в когось грошей, прослухати промову – уважно або не чути зовсім; зійти – на гору і з гори; герой – у прямому значенні і в сенсі “невдаха”*).

Антоніми, значення яких існують етимологічно або утворилися історично, можуть вживатися у мові постійно для вираження протиставлення.

Внаслідок широкої сполучуваності антоніми відбивають значну частину позитивних та негативних якостей, властивостей, характеристик. Спільність сполучуваності двох антонімів викликала, в окремих випадках, стійкі словосполучення та фразеологізми, наприклад: *Neither good nor bad*.

Окремі багатозначні антоніми можуть мати кілька взаємопротиставлених значень. Проте, це ще не дає можливості використовувати антоніми безпосередньо для розмежування значень багатозначного слова. Сама природа протиставлення потребує, як мінімум, двох лексичних одиниць. Існують, проте, антоніми, що протиставлені групам одиниць.

? Контрольні питання та завдання

1. Підготувати відповіді на теоретичні запитання:

1. Чому відбуваються зміни значення? Які фактори обумовлюють семантичні зміни?
2. У яких двох категоріях стосунків відбиваються семантичної зміни?
3. Які існують механізми зміни значення? Опишіть головні типи.
4. Які зміни значення називають кількісними, а які якісними і чому?
5. В чому полягають наслідки зміни значення? Наведіть приклади.
6. Які семантичні угруповання слів Ви знаєте?
7. Що таке омонім? В чому полягає різниця між омонімом і полісемантичним словом?
8. Що таке синонім? Назвіть критерії та джерела синонімії. Охарактеризуйте основні групи.
9. Що таке антонім? Які виділяють групи антонімів?
10. Що таке паронім? Що є спільного між омонімом і паронімом?

2. Підготувати презентацію на тему:

1. Антоніми та пароніми.
2. Омоніми та пароніми.
3. Омоніми і полісемантичні слова.
4. Синоніми і пароніми

3. Практичні завдання для самостійної роботи

✍ Виконайте вправи:

1. *Визначте, в яких випадках зазначені одиниці є омонімами, а в яких – полісемантичними словами.*

Paper, ball, plant, dock, right, hand, face, round, bear, box, sack.

2. *Визначте типи омонімів:*

Rose, n – rose, P.P.; I – eye; bare – bear; light, n – to light, v – light, adj.; whole – hole; wait – weight; match, n – match, n.

Світило – світило, про мову – промову, дзвони – дзвоні, задачу – за дачу, дорогою – дорогою, ніж – ніж, плести – плести, на березі – на березі, настав – на став, приклад – приклад, про зорі – прозорі, тепло – тепло, мило – мило, лілія – Лілія, мала – мала, роботи – роботи, гірка – гірка, образи – образи – образі.

3. *Доберіть синоніми до поданих слів:*

Enemy, manual, labour, to reply, error, faith, to educate, to establish, to eradicate, to reject.

Горизонт, розмовляти, сумлінний, лелека, записувати, розумно, народ, зникати, сердешний.

4. *До поданих слів доберіть антоніми.:*

Charge, organize, useful, treat, conduct, regular, adapt, undernourishment.

Абстрактний, наступ, батьківщина, обмежений, битися, боязкий, святковий, будувати, веселий, вірність, байдужий, керівник, песиміст, хворий.

Використана література:

1. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця : Нова Книга, 2008. 160 с.

2. Зацний Ю. А. Сучасний англійський світ і збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Львів : ПАІС, 2007. 243 с.

3. Зацний Ю. А., Єнікеева С. М., Клименко О. Л. Основи неології та проблеми перекладу неологізмів: навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 350 с.

4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов. навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2004. 464 с.

5. Мариненко І. О. Лексикологія української мови: практикум. Київ : КНУ імені Шевченка, 2017. 172 с.

6. Мостовий М. Т. Лексикологія англійської мови. Харків : Основа, 1993. 256 с.

7. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.

8. Kempson R.M. Semantic Theory. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. 216 p.

9. Leech G. Semantics. Harmondsworth : Penguin, 1994. 386 p.

ТЕМА 4. СЛОВОТВІР

1. Морфемна структура слова.
2. Основні поняття словотвору.
3. Основні способи словотворення.
4. Другорядні способи словотворення.

☞ Теоретичні відомості

1. Морфемна структура слова

У своїй сукупності слова складають лексичні підвалини мови. Слова змінюються у мовленні за граматичними законами. Визначень слова, як одиниці мови, багато – в залежності від критеріїв, підходу, точок зору. У лексичному розумінні слово визначається як одиниця називання, що має лексико-семантичне наповнення і може виражати сформульоване поняття. Слово має широкий лексико-граматичний діапазон: частини слова можуть змінюватися, варіюючи при цьому значення самого слова, а окремі форми його це значення зберігають, пор.: *night – nightly* (ніч – щонічно).

Центральне питання словотвору – це вивчення структури і змісту слів.

Традиційно слово розглядається як поєднання звуку та значення. Причини поєднання значення і звукової та морфологічної форми слова не є умовним, а криються у глибині віків, про що ми маємо етимологічні дані. Нерозривність формальної структури слова дає змогу відрізнити його від інших слів у послідовності мовлення.

Слово входить до складу словосполучення – найближчої граматичної одиниці, через яку воно реалізується в реченні. Звідси воно має опозиційні характеристики двобічного характеру: *морфема < слово > словосполучення (ФО)*. Морфема входить безпосередньо до структури слова.

Морфема — це сполучення якогось значення і фонетичної форми. Проте морфема, у протигагу слову, не автономна одиниця, хоча окремі слова можуть складатися лише з однієї морфеми. Звичайно в англійському слові розрізняємо дві – три (зрідка – більше) морфеми. У словоформі *students* маємо три морфеми – корінь *stud* із значенням “навчання”, суфікс *-ent* із значенням афективної дії та закінчення *-s* з граматичним значенням множини.

Морфеми поділяються на *вільні і залежні*. Морфема як частина слова частіше є залежною, ніж вільною, бо частина має належати до цілого. *Вільна морфема* регулярно відтворюється за моделями мови і може вживатися незалежно, не змінюючи свого значення. Дієслово *stand*, іменник *stand* є вільними морфемами, що зберігають відповідні лексико-семантичні значення. Такі морфеми можна назвати мінімальними вільними формами. Проте, корінь *stand* може входити до інших слів, наприклад: дієслово *withstand* складається з двох вільних морфем – прийменника *with* і дієслова *stand*, а дієприкметник *standing* – з вільної та залежної морфем – суфікс *-ing* окремо не вживається.

Словниковий склад, що споконвічно іменує поняття щоденного вжитку, звичайно складається з вільних морфем, які утворюють окремі слова, наприклад: *man, son, cow, sheep, top, go, run* тощо. Історія розвитку цих слів свідчить про те, що їхнє граматичне варіювання в окремих випадках відбивало наявність двох морфем – *man – men*, проте таких випадків у мові небагато.

Лексична морфема, звідси, може збігатися з *коренем* слова, тобто його головним складовим елементом, що передає лексичне значення. Якщо корінь має більше, ніж три елементи, і елементи можуть наростати, то він перетворюється в іменну основу.

Корінь разом з афіксами (префіксами і суфіксами) утворює *основу* слова. Проста основа – це, найчастіше, той же корінь слова, що може вживатися відокремлено, наприклад: *change, note, seem*. Основа, яка охоплює один або більше афіксів, є похідною, пор. *seemly*, що в парадигмі *seemly – seemlier – the seemliest* має форму *seemly*.

Якщо основу позбавити афіксів, і вона не буде омонімічна жодному вільному слову того ж кореня, то така основа стане залежною. Так, у широко вживаному слові *conduct* і лексико-семантичному наборі, що його оточує – *conductor, deduct, deduce, seduce, seductive* – префікс *con-* може бути відокремлений лише формально. Корінь, що залишиться, запозичений з латинського *ductio* – “веду” і не утворює окремого слова. Таку основу і називаємо *залежною*. Залежних основ багато в запозичених словах. Явище це закономірне, бо основа запозиченого слова виникла і пройшла шлях історичного розвитку в іншій мові, наприклад: *cour-age, dis-creet, facul-ty, honest, in-vest-ment, pre-vent-ion, quanti-ty, re-membr-ance, royal-ty, satisfac-tion, senti-ment, un-cert-ain, un-pre-dict-ed*.

Корінь вважається головним складовим елементом, що після вилучення функціональних афіксів не підлягає подальшому словотворчому аналізу. У гнізді слів *act, acting, action, actionale, activate, active, activity, actor, actual, actuality, actualize, actually, actuate* спільним є корінь *act*.

В англійській мові корінь часто збігається з формою слова. Фонетично це явище відбувається переважно в односкладових словах, наприклад: *aim, cat, hat, net, set*. Збіг кореня з формою слова є наслідком історичного розвитку структури власне англійських слів – наприкінці середньовічного періоду відбулося зникнення закінчень. Як наслідок цього процесу англійські слова відтоді не мають формальних ознак (закінчень), які вказували б на приналежність до певної частини мови. Більшість односкладових слів – це продуктивні, словотворчі корені, за допомогою яких утворюються нові слова.

Корінь має значення, яке можна прослідкувати до давніх часів. Завдяки порівняльно-історичним дослідженням та етимологічним розвідкам, зробленим у XIX – XX ст. визначена більшість споріднених слів та коренів, наприклад: *father* – нім., *Vater* – фр., *per* – лат., укр. *батько*. При дослідженні структури слова розглядаємо складові частини, що мають один корінь: *father, father-less, father-hood, father-like*.

Тоді як корінь – до певної міри незалежна частина слова, афікси (суфікс і префікс) – завжди залежні елементи структури, які мають семантичне навантаження, проте не вживаються у вигляді незалежних мовних одиниць.

Суфікс – деривативний (похідний) елемент наприкінці слова (між коренем і закінченням), який є або був продуктивним елементом словотвору. Суфікс має лексико-семантичне значення, проте не вживається відокремлено, тобто не має ознак окремої частини мови. Однак, коли одне і те ж слово з різними суфіксами належить до однієї частини мови, то за допомогою суфікса розрізняються лексико-граматичні класи, напр. суфікси *-er* та *-est* для вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників: *bigg-er – the bigg-est, sweet-er – the sweet-est*.

Суто семантичні зміни відбуваються у слові при зміні суфікса і дозволяють відносити це слово до однієї частини мови, наприклад: *collectable, collectible*. Різні суфікси можуть утворювати як просту, так і подвійку опозицію різних частин мови, наприклад: *cold – cold-ish* (прикметник) – *cold-ly* (прислівник) – *cold-ness* (іменник).

Завдяки тому, що за суфіксом зберігається одне лексико-семантичне значення, вживання останнього з основою певних груп слів спонукає до утворення відповідних частин мови. Звідси суфіксація – важливий вид словотвору англійської мови з типами, що склалися історично.

Префікс – це морфема, що стоїть перед коренем слова і модифікує його значення. Префікси в сучасній англійській мові завжди деривативні. Префікс майже не допомагає розрізняти частини мови, за винятком тих випадків, коли він присутній у складі дієслова або слова категорії стану, наприклад: *a dress – to undress, board – aboard, dust – adust, float – afloat*, інколи за допомогою префікса можна розрізняти перехідні і неперехідні дієслова, наприклад: *cry – outcry, play – outplay*.

Інфікс – афікс, що зустрічається в середині основи. Інфіксація як тип словотвору, не продуктивна. Інфікс – явище загально-європейського характеру. Це, головним чином, приголосний “n”, що зустрічається при морфологічному перерозкладі слова, наприклад: санскр. *vindami* – “знаю, відаю” – *vid* – “знати”, лат. *tango* “притискую” – *tetigi*, англ. *stand – stood*.

Комбінуюча форма – запозичене з грецької чи латинської мови слово, яке може набирати вигляду афікса. Слова типу *poly-, stereo-, trans-, tele-* вільно існували у мові, з якої вони запозичені, їх слід відрізняти від афіксів. Комбінуючі форми мають інтернаціональний характер. Вони, проте, відрізняються від інших запозичень з тієї причини, що складні слова і деривативи, до структури яких входять комбінуючі форми, не існували в класичних мовах, а були утворені протягом новітнього часу, наприклад: *cyclotron, polyglot, stereo-type, trans-migrate, tele-scope*. Окремі комбінуючі форми самостійно вживаються у розмовній мові, наприклад: *auto, stereo*.

Аломорфи – варіант морфеми, що характеризується зміною літери чи звука у своїй структурі. Аломорфа може мати позиційні варіанти префікса *in-, il-, im-, ir-*: *il-legible, il-liberal* (перед приголосним l), *im-mature, im-patient* (перед губними приголосними), *ir-elevant, ir-respective* (перед приголосним r).

Аломорфи зустрічаються при утворенні множини іменників за допомогою морфеми -s: *boxes [-iz]* – *cats [-s]*, та форм дієслів минулого часу і дієприкметників, де спостерігається опозиція дзвінкого/глухого варіантів суфікса -ed: *collected [-d]* – *passed [-t]*.

Заслугує уваги принципова різниця між закінченням і суфіксом, що в англійській мові часто виражається однією морфемою. У граматиці вони інколи називаються *флексивними суфіксами (inflectional suffixes)*.

Слід мати на увазі, що флексивні суфікси – це виразники граматичного значення, тоді як дериваційні суфікси – це носії значення лексичного і є лексичними морфемами.

Граматичну форму, таким чином, складають слова з флексивними суфіксами, а лексичну – з дериваційними.

2. Основні поняття словотвору

Під *словотвором* розуміють правила творення мовних одиниць за певними моделями та схемами, систему способів та засобів творення нових слів. Слово твориться певною сукупністю стосунків його компонентів (кореня, афіксів) і відношенням одного слова-члена словотворчої системи – до іншого слова тієї самої системи. Лексична функція словотвору принципово еволюційна і спрямована на зміну мови.

Словотвір виконує важливу роль з точки зору когнітивної лінгвістики, оскільки це процес, цілком орієнтований на комунікацію, на передачу знань про світ, на структурування тих елементів навколишнього світу, які в процесі діяльності суб'єкт виділив і якими опанував.

Більшість новотворів – це похідні слова, деривати, які утворюються звичайно на базі однокореневих слів за існуючими в мові зразками і моделями за допомогою певних способів словотвору. Похідні слова на відміну від простих не тільки іменують окрему дію, предмет, але й указують на їх зв'язок, на їх відношення до інших дій, предметів, з'єднати новий досвід зі старим, пізнати невідоме через відоме.

Словотвірна модель – абстрактна схема, що визначає склад і порядок основ складного слова.

Словотворчий елемент – дериваційний засіб утворення похідних слів на базі вже існуючих у мові.

Критерієм *словотворчої продуктивності* вважається кількісна перевага слів, утворених на базі певної структурної моделі або способу словотвору за допомогою певного словотворчого елемента за визначений період у порівнянні з іншими за той же відрізок часу.

Аналогія – утворення нової одиниці не стільки за певною моделлю, скільки за зразком певного слова. Модель слова-зразка лише заповнюється новим лексичним матеріалом шляхом заміни одного з компонентів.

3. Основні способи словотворення

Афіксація – спосіб утворення похідних слів за допомогою дериваційних елементів (суфіксів та префіксів). Афіксація посідає друге місце за кількістю неологізмів. Більше половини афіксальних неологізмів було створено за допомогою нових (за формою або за змістом) дериваційних елементів.

Суфікси як дериваційні елементи виконують функцію афіксальної морфеми, що знаходиться між коренем та закінченням і входить до складу основи. Не вживаючись незалежно, суфікс, проте, має семантичне навантаження, яке впливає на новотвір.

Існують численні *класифікації суфіксів* стосовно їх:

- походження,
- утворюваних за їх допомогою частин мови,
- продуктивності,
- частотності вживання,
- загального значення,
- емоційного забарвлення.

Окремі суфіксальні морфеми можуть нести подвійну функцію – граматичних способів творення і лексичних способів творення:

-er – ступінь порівняння прикметників утворення іменників: *foreigner*

-ed – дієслівне закінчення минулого часу і перфекту утворення

прикметників: *coloured*

Суфіксальний дериватив – це двох морфемне слово, що вживається як ціле і граматично рівнозначне простому слову в усіх можливих синтаксичних конструкціях. Морфеми, що несуть ознаки граматичних категорій часу, числа чи відмінка визначаються як закінчення, оскільки вони утворюють не нові слова, а лише форми слів.

За спільними ознаками розрізняється групи суфіксів, що утворюють:

- назви конкретних імен (*-er, -ee, -ician, -ist, -ite, -ent, -ant*),
- назви абстрактних найменувань (*-age, -ation, -dom, -hood, -ism, -ness, -ship*),
- певну лексико-граматичну категорію (ж.р. *-ess, -ette, -ine*),
- емоційне забарвлення (*-y/ie* – зменшення, *-ard, -ster* – негативна оцінка).

Аналіз суфіксальних інновацій дає можливість виділити найбільш продуктивні “старі” суфікси. Серед іменникових суфіксів високу словотворчу активність виявляли суфікс *-ism* (*entryism, foodism, nimbyism, ramboism, short-termism*); *-ization* (*globalization, lebanonization*).

Слід зазначити, що інтерлінгвістичний суфікс *-ism* в останні десятиліття досить активно реалізує новий семантико-словотворчий варіант, утворюючи іменники, які позначають дискримінацію, спрямовану на певну категорію людей, наприклад: *ableism, fattyism, geneism, heterosexism, sexism, smokeism*.

Суфікс *-ist*, відповідно, також набув нового значення і може створювати похідні (іменники та прикметники), пов’язані з дискримінацією певної категорії людей, наприклад: *ageist, disableist, fattist, sexist*.

Десятки іменників було побудовано з афіксоїдами *phobia* “страх або негативне ставлення”, *phobe* “людина, яка відчуває страх або негативно ставиться до чого-небудь”, *-phile* “аматор; людина, яка займає позитивну позицію, підтримує що-небудь”, наприклад: *aviaphobia, cyberphobia, europhile, homophobia, mergerphobia, pianophile, taxophobia, technophile, technophobe*.

Досить продуктивним, особливо в американському варіанті, був елемент *-fest* (скорочення слова *festival*), який в новоутвореннях частіше всього означає тривалі заходи, “марафони”, або змагання, наприклад: *buzzfest, hypefest, nerdfest, slugfest, sponsorfest, thugfest*.

Продуктивними елементами при утворенні іменників продовжують виступати майже антонімічні словотворчі елементи *-proof* (*counterfeit-proof, escape-proof, snoop-proof, wiretap-proof, etc*), *-prone* (*accident-prone, disease-prone, glitch-prone, strike-prone, hazard-prone*).

Спостерігається зростання продуктивності суфіксів *-dom, -hood*, а в останній час було побудовано кілька десятків неологізмів з цими елементами, наприклад: *brokerdom, computerdom, celebritydom, couch-potatodom, couplehood, great-powerdom, gurudom, tigerhood, transgenderdom, thrillerdom, celebrityhood*.

Продуктивність дериваційного елемента *-able* зросла внаслідок розширення поля його діяльності. Раніше він використовувався для утворення прикметників від дієслів, останнім часом утворює прикметники від іменників, наприклад: *cartop – cartoppable, microwave – microwaveable, oven – ovenable*.

Продуктивними були тільки два суфікси, що беруть участь в утворенні дієслів, головним чином від іменників, а саме суфікси *-ify, -ize*: *adultify, agencify, barbify, yuppiefy, dieselize, televisionize, rubbleize, customerize*.

Префіксація, як словотвір, полягає у модифікації значення основи, до якої приєднується префікс, і розрізняється за походженням:

- власно мовні – походять від слів (*a-(an), be-(by), under-, on-, over-, for-, non-*)
- іншомовні (в основному романського походження).

Модифікуючи лексичне значення слова, префікс рідко змінює граматичний характер слова в цілому – і просте слово, і префікс дериватив часто належать до однієї частини мови: *approve – disapprove, close – disclose*.

Лексико-семантичне навантаження префікса визначається способом передачі основи відтінок значення, що відбиває спосіб дії, місце, час, ступінь її завершення тощо. Між деякими префіксами існує мовне суперництво: *over-/out-, un-/in-, dis-/de-, anti-/pre-, super-/hyper*.

Процес утворення префіксальних новотворів проходить досить інтенсивно. Найбільш активно вступав в дериваційні зв'язки інтернаціональний префікс *super-*. Словотворче значення елемента *super-* дає йому широкі можливості для відображення сучасного науково-технічного прогресу (*supercarrier, supercar, supercollider, supercomputer, superjumbo*), для використання в рекламі (*supercentre, superfit, superpremium, superserver*), проте в останній час він все більше поступається у виконанні номінативно-рекламної функції префіксові *mega-*.

Значною мірою функція відображення досягнень науки та техніки притаманна також продуктивним префіксам *micro-*, *mini-*, *multi-*: *microcode*, *microlyte*, *micronuke*, *microrobot*, *mini-laptop*, *mini-ute*, *mini-computer*, *multimedia*, *multiplex*, *multiprocessor*, *multi-workstation*. Високою була продуктивність інтернаціональних префіксів *anti-*, *pro-*, що виступають як антонімічні: *anti-ager*, *anti-choice*, *anti-gay*, *anti-lock*, *pro-gay*, *pro-family*, *pro-life*, *anti-Euro*, *anti-green*, *anti-HIV*, *anti-sleaze*, *anti-virus*. Активно відбувається процес утворення префіксальних дієслів за допомогою префіксів *de-*, *des-*, *dis-*, які надають похідним антонімічні значення: *dealert*, *decollectivize*, *dehire*, *delist*, *derecognize*, *deselect*, *disinvite*, *disinvest*.

За допомогою префікса *hyper-* раніше утворювалися переважно терміни, також виникла велика кількість прикметників та іменників загальномовного функціонування. Цей префікс надає дериватам значення “занадто, дуже; дуже великий” (*hypercommercialisation*, *hypercompetitive*, *hyperdrive*, *hyperconnected*, *hyperdemocratic*, *hypergrowth*, *hyperspace*) і часто створює гіперболічний ефект.

Словоскладання – спосіб утворення нових слів шляхом поєднання двох або більше основ.

Складні слова – це лексичні одиниці, які складаються з кількох основ і вживаються як незалежна форма. Сутність складного слова полягає у вираженні одного поняття, хоч поєднання окремих словотворчих елементів залучає неоднаковий обсяг їх лексико-семантичного значення.

На визначення складного слова впливає:

- форма – написання разом,
- значення – окремою одиницею вважається слово, яке має одне відокремлене значення, що відрізняється від значень складаючих компонентів,
- наголос – один головний.

Необхідно зазначити, що в обох мовах спостерігається тенденція подальшого зростання питомої ваги складних слів, що спричинена швидким зростанням складних понять у різних галузях людського життя. Перетворення словоскладання на головний спосіб словотвору лінгвісти пов’язують з аналітизмом англійської мови, а також з прагненням до мовної економії, з семантичною ємкістю композитів.

Внаслідок словоскладання поєднуються та складаються в одну суцільно-оформлену одиницю основи самостійних частин мови в межах одного слова. Складне слово розглядається як лексична одиниця, утворена з двох та більше основ шляхом додавання. Кожна з основ, які беруть участь у процесі словоскладання, може функціонувати самостійно, тобто утворювати незалежну лексичну одиницю. Складні слова, утворені внаслідок стягнення лексем в єдині складні, але суцільні номінами відбивають тенденцію сучасної англійської мови до номіналізації.

При розгляданні складних слів виникає проблема їх розмежування від фразеологічних одиниць, приймаючи до уваги, що багато таких утворень в семантичному плані мають риси фразеологічності (переосмислення або навіть ідіоматичність) та певну невизначеність їх статусу – слово чи словосполучення.

Виділяються різні критерії розмежування складного слова та словосполучення (структурний, графічний, фонетичний, семантичний), але жоден з них не є надійним. Комплексне застосування існуючих критеріїв на практиці виявляється неможливим, що обумовлено усною формою існування, різноманітною графічною оформленістю одних і тих самих одиниць, а інколи і відсутністю їх письмової фіксації.

Для багатьох одиниць цього типу можна застосувати критерій їх участі в подальшому словотворенні, який дає підставу віднесення таких утворень до лексичних, а не до фразеологічних одиниць, наприклад: *baby-boom* – *baby-boomer* – *baby-booming* – *baby-boomle*; *baby-bust* – *baby-buster*; *beta-test* – *beta-tester* – *beta-testing*; *couch potato* – *couch potatodom* – *couch potatoism*.

Залежно від структури компонентів можна виділити групи складних слів:

1) R1+R2 (складні слова, утворені з простих основ): *bag-job*, *beat-box*, *boom-box*, *boob-tube*, *burn-bag*, *cold-call*, *dream-boat*, *dumb-bell*, *free-base*, *nigger-stick*, *scumbag*, *sleasbag*;

2) R1+ R2 + suffix (складні слова, в яких одна з основ є похідною): *ambulance-chaser*, *ball-breaker*, *flak-catcher*, *ghetto-blaster*, *gun-slinger*;

3) R1+ Acr. або Acr. + R2 (складні слова, в яких один з компонентів є скороченою основою): *bi-guy* = *bi(sexual)* + *guy*, *B-girl* = *b(ar)* + *girl*, *kidvid* = *kid* + *vid(eo)*, *photto-op* = *photo* + *op(portunity)*, *street-cred* = *street* + *cred(ibility)*.

4) складні слова синтаксичного типу: *reach-me-down*, *get-rich-quick*, *get-together*, *go-ahead*, *go-getter*, *go-to-meeting*, *know-all*, *pick-me-up*, *shut-eye*.

Аналітизм англійської мови створює необхідні умови для стягнення лексем в єдині складні, але цільні номінами, можливості для утворення складних слів від словосполучень (інтеграція словосполучень) без будь-яких морфологічних змін шляхом лексикалізації.

Майже половина складних слів являє собою сполучення основ іменників (N+N), так званій “номінативний біном”. Лінгвісти вважають, що кожне сполучення N+N повинно трактуватися як складне слово, оскільки будь-яка послідовність двох іменників у загальному відмінку не може являти собою синтаксичної послідовності, тобто словосполучення, тому за принципом *tertium non datur* повинна розглядатися як складне слово.

Участь складних слів у подальшому словотворенні підкреслює їх роль в збагаченні словникового складу. Подальше словотворення нерідко означає перетворення складних слів у прості шляхом *elіncу*, наприклад: *baby-boomer*=*boomer*, *baby-buster*=*buster*, *corporate raider*=*raider*, *magnet-school*=*magnet*. Такі одиниці, в свою чергу, можуть перетворюватися у базу для інновацій, наприклад: *boomers* – *post-boomers*, *echo-boomer*.

Зростає кількість багатокомпонентних лексичних одиниць, “складних слів синтаксичного типу” шляхом “універбації синтаксичних конструкцій”. Значна частина таких одиниць виникає на базі фразових означень, і вони узуалізуються як прикметники (*brick-and-mortar*, *kiss-and-tell*, *not-for-profit*, *right-to-carry*, *right-to-roam*, *pay-per-view*), зростає і кількість іменників, утворених таким чином (*fly-by-light*, *fly-by-wire*, *just-in-time*, *video-on-demand*).

В багатьох випадках утворення таких слів пов'язане з широким використанням в англійській мові “фразових означень”: часте функціонування фразових означень перетворює їх у лексичні одиниці, про що свідчить, наприклад, нове слово *bumper-to-bumper* “дуже напружений, інтенсивний (про автомобільний рух)”, яке часто виконувало роль означення (*bumper-to-bumper traffic, bumper-to-bumper commute*).

Багатокомпонентні лексичні одиниці синтаксичного типу можуть утворюватися і шляхом *метаморфізму (лексикалізації)* фразеологічних одиниць або на їх базі, наприклад: *cradle-to-grave, slap-on-the-wrist, start-from-scratch*, що ілюструє взаємодію словотвору й синтаксису.

У процесі утворення складних слів на базі словосполучень може відбуватися “*компресія*” останніх, як, наприклад, у випадках утворення одного дієслова від двох дієслів та сполучника: *to strip and search – to strip-search, to stop and search – to stop-search, to drink and drive – to drink-drive*.

Компресія може поєднуватися із “*реверсією*” – зміною порядку розташування компонентів сполучення на зворотній: *to cap the charge – to charge-cap, to skim the cream – to cream-skim, to pick the cherries – to cherry-pick*.

Значну роль у створенні складних слів відіграє *аналогія*, тобто нова одиниця створюється не стільки за певною моделлю, скільки за зразком певного слова (слів). Неологізм *boatlift* “перевезення людей човнами, водний міст” виник завдяки існуванню слова *airlift*; слово *druglord* “бос наркобізнесу” створено за зразком лексичних одиниць *landlord, slumlord*; під впливом слова *metropolis* виникли інновації *technopolis* “місто-центр виробництва сучасної техніки”, *shopopolis* “місто, яке є великим торговельним центром”; за зразком складного слова *get-rich-quick* створено неологізм *get-slim-quick* “такий, що дає змогу дуже швидко зменшити вагу тіла”.

У процесі аналогічного словотворення має місце своєрідне *моделювання*, відбиття моделі зразка, його морфологічної структури. Модель слова-зразка лише заповнюється новим лексичним матеріалом шляхом заміни одного з компонентів, наприклад: *airlift – boatlift, baby-sitter – church-sitter – home-sitter, sea-worthy – car-worthy*.

Більш того, моделювання зразка в решті-решт створює і словотворчу модель. Саме завдяки створенню цілої низки нових одиниць за зразком складного слова незмінний компонент перетворюється в високочастотний, з'являється модель з постійним компонентом, наприклад: *N+action (dole-action, job-action, pay-action)* для позначення страйків, *V+in (chain-in, die-in, pray-in, work-in)* для позначення видів діяльності, заходів, пов'язаних з протестом. Постійний компонент такої моделі може виконувати *функцію суфікса*.

Шляхом заміни одного з компонентів створюються не тільки синонімічні або тематично-споріднені одиниці, а також елементи антонімічної парадигми, наприклад: *grass-roots – grass-tops, high-tech – low-tech, fat cat – thin cat, short-termism – long-termism, downsizing-upsizing*.

Більшість складних слів підпадають під дві основні категорії щодо їх значення:

1) з переосмисленим значенням (*back-burner* “другорядна (проблема, справа)”, *bear-suit* “зимовий костюм з хутра”, *fast-track* “прискорений ритм життя”);

2) із смисловим еліпсом загального значення (*bag-lady* “бездомна жінка, яка носить речі в пластикових сумках”, *goal-ball* “гра з м'ячем для сліпих людей”).

Перетворення словоскладання на головний спосіб словотвору в багатьох мовах можна в певній мірі пов'язувати з прагненням до мовної економії, з семантичною ємкістю композитів.

4. Другорядні способи словотворення

Скорочення – це спосіб словотворення, в результаті якого відбувається редукція слова до одної з його частин і виникає нова лексична одиниця, яка відрізняється від вихідної основи не тільки денотативним, а й конотативним компонентом семантики. В результаті скорочення відбуваються не тільки кількісні зміни: скорочене слово не тільки втрачає якусь свою частину, а й завжди відрізняється від свого прототипу за значенням та вживанням. Скорочене слово передає одне з можливих значень прототипу, створюючи тим самим новизну та експресивність, тоді як прототип залишається стилістично та емоційно нейтральним.

Серед скорочень розрізняють:

- скорочені слова,
- аббревіатури,
- акроніми.

Щодо форми скороченої частини розрізняють три *типи скорочених слів*:

- кінцеве (апокопа): *bi* (*bisexual*), *brill* (*brilliant*), *bro* (*brother*), *cred* (*credibility*), *def* (*definite*), *hype* (*hyperbole*), *lib* (*liberation*), *mob* (*mobile*), *narc* (*narcotics*), *rad* (*radical*), *tab* (*tablet*),
- серединне (синкопа): *maths-* *mathematics*, *cons* – *conveniences*, *gent's* – *gentlemen's (room)*,
- початкове (аферезис): *do* (*hairdo*), *gator* (*alligator*), *gram* (*telegram*), *za* (*pizza*).

Інші випадки скорочень:

Перетворення у прості слова

- складних слів: *boggling* (*mind-boggling*), *boomer* (*baby-boomer*), *buster* (*baby-buster*), *poping* (*body-popping*),
- словосполучень та фраз: *bomber* (*black bomber*), *nasty* (*video nasty*), *nickel* (*nickel note*), *plastic* (*plastic money*), *red-eye* (*red-eye flight*).

Скорочення цілих фраз, коли “відрізання” слів поєднується з еліпсом і явищем “семантичної абсорбції”, наприклад, *bilateral meeting* = *bilat*, *fabrication plant* = *fab*, *temporary worker* = *temp*, *tabloid newspaper* = *tab*, *next generation radar* = *nexrad*.

Ініціальний тип складноскорочених слів:

- аббревіатури: *aka (also known as), OTT (over the top), VJ (video jockey)*.
- акроніми (аббревіатури, що мають статус слів): *dinkie (double income, no kids), nilkie (no income, lots of kids), yuppie (young upwardly mobile professional person)*.

Роль багатьох акронімів полягає в тому, що, незважаючи на свій аббревіатурний характер, вони стають базою для подальшого словотворення. Слово *yuppie (young upwardly mobile professional person)*, наприклад, стало не тільки одним з модних слів 80-90-х років ХХ століття, символом молодої, честолюбної ділової людини, але й перетворилося у справжній центр словотворчої парадигми з десятками її елементів: *yuppish, yuppie flu, yuppiegate, yuppieism, yuppiedom, yuppify, yuppification, techno yuppie, yuppie-line, yuppette* тощо. Численні інновації з'явилися навколо акроніма *AIDS: AIDS-literate, AIDS-complex, AIDSpeak, AIDS-free, AIDS-related, AIDS-virus*.

Популярними в останні десятиліття стали утворення евфемістичного характеру, в яких аббревіатура поєднується зі словом *word: T-word, S-word, W-word*. Аббревіатура в цих випадках є першою літерою слів, які вважаються словами-табу. Інколи така табуізація є жартівливою або іронічною. Функціонування подібних евфемістичних слів було започатковано в американському варіанті словом *F-word*, в якому аббревіатура означає відоме нецензурне слово англійської мови. В 90ті роки ХХ століття подібні одиниці розповсюдилися і в британському варіанті. Слово *L-word*, наприклад, означає ліберала, *W-word* означає боязливу, нерішучу людину (*wimp*), *S-word* означає соціалізм (це поняття набуло статусу “табу” в силу відомих асоціацій), слово *O-word* виникло для позначення літньої людини, а слово *R-word* – для позначення економічної кризи.

В останній час евфемістична функція таких утворень “стирається” або співіснує з іронічно-сатиричною. Вони все більше означають певне слово, яке починається з літери, що зазначена аббревіатурою. Це слово часто вважається “одіозним”, його небажано вимовляти, оскільки воно викликає негативну або іронічну реакцію (первинно це в багатьох випадках було пов'язано з поняттям “політичної коректності”).

Телескопія – досить молодий спосіб словотворення в англійській мові, фактично він почав активно діяти лише у ХХ столітті. При телескопійному словотворенні нова одиниця будується з частин (уламків, осколків) двох слів або з одного повного і частини другого слова: *infomercial (information + commercial), animatronics (animation + electronics), petrocurrency (petroleum + currency), teleputer (television + computer), dramedy (drama + comedy)*.

Утворення телескопійних слів в англійській мові відбувається за одним з *п'яти формальних типів*:

ab + cd > ad (сполучення початкового фрагмента першого слова з кінцевим фрагментом другого слова): *fantabulous = fantastic + fabulous, glitzy = glitter + ritzy, ginormous = gigantic + enormous, revusical = revue + musical, swingle = swinging + single*;

$ab + cd > abd$ (сполучення цілого першого слова з кінцевим фрагментом другого слова): *artocrat* = *art* + *aristocrat*, *hellacious* = *hell* + *bodacious*, *kidult* = *kid* + *adult*, *ragazine* = *rag* + *magazine*, *sexcapade* = *sex* + *escapade*;

$ab + cd > ab/cd$ (накладання кінця першого слова на початок другого слова): *glitterati* = *glitter* + *literati*, *sexpert* = *sex* + *expert*, *net + etiquette* = *netetiquette*, *select + electorate* = *selectorate*, *swell + elegant* = *swellegant*, *tele + electorate* = *telectorate*;

$ab + cd > acd$ (сполучення початкового фрагмента першого слова з цілим другим словом): *bohunk* = *Bo(hemian)* + *hunk*, *vidiot* = *video* + *idiot*;

$ab + cd > acbd$ (слово або його частина переміщуються у середині другого слова): *ambisextrous* = *ambidextrous* + *sex*, *humongous* = *huge* + *monstrous*.

Інколи в уламок, що стає компонентом телескопного слова, може перетворюватися ціле словосполучення, наприклад: *mechanical engineering + electronics* = *mechatronics*.

Телескопія активно діє в сфері науково-технічної термінології, але в останній час стала розповсюдженою і в діловій сфері спілкування, про що свідчать інновації типу *infopreneur*, *infomercial*, *biopreneur*, *magalog*, *marketecture*.

Компонент-уламок телескопійного слова може бути частиною акроніма. Ціла низка неологізмів була створена, наприклад, з уже наведеним модним акронімом *yuppie*, наприклад: *buppie* (*black + yuppie*), *guppie* (*green + yuppie*), *juppie* (*japanese + yuppie*), *yummie* (*yuppie + muslim*), *yupsky* (*yuppie + russky*), *chuppie* (*chinese + yuppie*), *hippie* (*hippy + yuppie*).

Дослідники телескопії зазначають її поширення в багатьох європейських мовах і вважають, що вона перетворюється в цих мовах у словотворчу універсалію внаслідок “тенденції до універсалізації та раціоналізації”.

Конверсія – це єдиний спосіб словотвору, коли нове слово створюється без кількісного змінення основної форми вихідного слова і без застосування будь-яких лінійних словотворчих засобів, хоча існує і більш широке розуміння конверсії.

Продуктивною моделлю конверсії є модель $N \rightarrow V$, причому відмінною рисою цього способу на сучаснім етапі є все більш широка участь в ньому складних слів, навіть словосполучень, внаслідок чого більшість конверсійних дієслів утворена від складних іменників, номінативних словосполучень, наприклад: *to benchmark*, *to bottleneck*, *to bottom-line*, *to bar-code*, *to cashflow*, *to hip-pocket*, *to test-tube*, *to workshop*, *to joint-venture*.

В багатьох випадках виникнення складного слова або словосполучення означає, що невдовзі з'явиться і відповідне дієслово, конвертоване від нього, наприклад: *eurospeak* – *to eurospeak*, *fast track* – *to fast track*, *flip flop* – *to flip flop*, *own goal* – *to own goal*, *roller blade* – *to rollerblade*.

Те ж саме стосується і складно-скорочених слів, абревіатур, зрощень, наприклад: *VCR* – *to VCR*, *e-mail* – *to e-mail*, *deejay* – *to deejay*, *fax* – *to fax*.

Нерідко спостерігаються і випадки перетворення в дієслова словосполучень і фраз, коли конверсія супроводжується еліптичними скороченнями та деякими іншими змінами, наприклад: *selling short – to short*, *dog and pony show – to dog and pony*, *to have a green thumb – to green thumb*, *to give a green light – to green light*.

У дієслова можуть “конвертуватися” словосполучення та фрази, а також спостерігається і зворотний процес – утворення іменників та прикметників від дієслівних словосполучень та зворотів, наприклад: *give me = gimme*, *go for = gofer (gopher)*, *I want to be = wannabe*, *can do = can-do*.

Слід також окремо виділити випадки перетворення в іменники не дієслівних, а номінативних сполучень та фраз внаслідок еліпсу. Власне кажучи, процес конверсії в таких випадках або зовсім не відбувається, а має місце “інтеграція”, злиття, або він є “імпліцитним”. Наприклад, слово *twofer* виникло внаслідок еліпсу та компресії фрази “*two for the price of one*” для позначення негритянської жінки, призначеної або обраної на високу посаду (в одній особі така кандидатура поєднує дві категорії людей, які зазнають дискримінації).

Фактично *конверсія* – це не тільки словотвір, а й зміна значення вихідного слова у зв'язку з його перенесенням в іншу лексико-граматичну категорію. Зміна значення в багатьох випадках – це переосмислення, метафоричний перенос, оскільки в самому акті перенесення однієї частини в іншу виникає елемент порівняння, наприклад: *hip pocket – to hip pocket “to retain possession as if by putting it in one’s hip pocket”*; *knee-jerk – to knee-jerk “to react instinctively”*; *test tube – to test-tube “to produce as if by artificial insemination”*; *handbag – to handbag “to attack or destroy as by hitting with a handbag”*.

Нерідко первинний матеріал, що конвертується, (це особливо стосується складних іменників), вже зазнав переосмислення: *flip-flop “a sudden complete change or reversal” – to flip-flop “to change to the diametrically opposite point of view, to do a u-turn”*; *rat-run “minor road used as a detour by rush-hour traffic” – rat run “to make a detour through rural roads”*. У цих випадках йдеться про переносну мотивацію, тобто коли семантика конверсійного дериватива орієнтується на образне, конотативне значення вихідного слова.

Субстантивація, тобто перетворення прикметників в іменники, вважається продуктивним різновидом конверсії, хоч цей процес відрізняється своїм механізмом від “класичної” конверсії, оскільки він, як правило, є пов'язаним з перетворенням синтаксичної одиниці (словосполучення) в лексичну внаслідок вилучення одного з компонентів такої фрази. Наприклад, прикметник *tom-and-por* в значенні “дрібний, мілкий” (про бізнес, підприємство) часто функціонував у складі словосполучення *tom-and-por operations*, а потім як іменник, що “абсорбував” в себе семантику всієї фрази.

Реверсія (зворотна деривація) – це процес утворення нових одиниць не додаванням, а відніманням суфікса або частини слова, яка приймається за суфікс, наприклад: *bed-hopping – to bed hop*, *cathartic – to cathart*, *vice-president – to vice preside*. Навіть від самого терміна *back formation* було утворено дієслово *backform* “утворювати шляхом зворотної деривації”.

Реверсія в цілому відбиває дію аналогії, в той же час можна навести приклади, коли конкретні реверсійні дієслова (а точніше – пари, які беруть участь в цьому процесі) стають зразком для утворення інших. Неологізм *to home-sit* “доглядати за домом під час відсутності хазяїв” теоретично утворено від іменника *home-sitter*, а практично його виникнення відбувалося на фоні існування реверсійної пари, яка позначає суміжні поняття *baby-sitter – to baby-sit*. Процес утворення за аналогією нагадує процес рішення пропорціонального рівняння, наприклад: *baby-sitter – baby-sit, home-sitter – home-sit, chain-smoking – chain-smoke, passive smoking – passive smoke*.

Реверсія найбільш продуктивна при утворенні дієслів від іменників, проте первинним матеріалом можуть бути і словосполучення, наприклад: *passive smoking – to passive smoke, power walking – to power walk; reverse engineering – to reverse engineer*.

Вважається, що в процесі реверсійного словотворення відкидається суфікс або просто кінець слова. Проте спостерігаються і окремі випадки відкидання префікса. Наприклад, дієслово *nastify* є реверсійним утворенням від дієслова *denastify*, причому останнє вважається зрощенням слів *nasty* та *denazify*. Цей приклад свідчить, що реверсія не завжди “транспонує”, переводить з однієї частини мови в іншу. Підтвердженнями можуть бути і деякі випадки віднімання суфікса: іменник *fact-find*, наприклад, було створено від іншого іменника – *fact-finding*. Сфера діяльності реверсії в останній час розширюється, за допомогою цього способу можуть утворюватися не тільки дієслова, але й інші частини мови. Наприклад, кілька іменників, які було “реверсовано” від прикметників, наприклад: *flaky-flake, sleazy-sleaze, tacky-tack*. При розгляданні утворень, які вважаються реверсійними, далеко не завжди з повною достовірністю можна сказати, що вони дійсно є результатом зворотної деривації, а не виникли внаслідок дії інших словотворчих механізмів.

? Контрольні питання та завдання

1. Підготувати відповіді на теоретичні запитання:

1. Що таке морфема? Яка морфема називається вільною, а яка залежною?
2. Опишіть основні типи морфем (корінь, суфікс, префікс, комбінуючи форма, інфікс, аломорф).
3. В чому полягає відмінність між флективним суфіксом і дериваційним?
4. Що розуміють під словотвором? В чому його лексична функція?
5. Що таке словотвірна модель?
6. Як Ви розумієте поняття “словотворчий елемент”?
7. Що вважається критерієм словотворчої продуктивності?
8. В чому полягає специфіка словотворення за аналогією?
9. Які способи словотвору називають основними?
10. Які способи словотвору називають другорядними?

2. Підготувати презентацію на тему:

1. Відмінності у способах словотворення в англійській та українській мовах.
2. Формування нових словотворчих елементів в порівнюваних мовах.
3. Складні слова синтаксичного типу в англійській та українській мовах.
4. Основні тенденції розвитку словотворення в порівнюваних мовах.

3. Практичні завдання для самостійної роботи

✍ Виконайте вправи:

1. Проаналізуйте морфологічну структуру лексичних одиниць, перекладіть їх українською мовою:

selfishness, ready-to-wear, kidnapping, nine-to-fiver, wedlock, irresponsible, to hijack, aircraft-carrier, back-bencher, know-it-all, do-it-all, do-it-yourselfer.

2. Зробіть аналіз суфіксальних похідних, зазначте значення суфікса, перекладіть похідні українською мовою:

confrontationist, entrist, ergonomist, garbology, elitism, sexism, peacenik, computernik, educationese, educatee, amputee, escapee, robotize, iconize, privatize, nastify, televisionise, adultify, dieselise, weaponize.

3. Проаналізуйте та перекладіть префіксальні похідні українською:

anti-immigrant, deunionize, deescalation, non-event, non-person, superjet, supermarket, to outgun, to outachieve, preschooler, hyperactive, microchip.

4. Визначте значення лексичних одиниць та перекладіть їх українською:

computerman, inflation-proof, recession-proof, microculture, multicampany, megaversity, multimarket, paramedic, parapolice, mega-death.

5. Визначте семантичний тип складних слів за способів їх утворення.

Перекладіть зазначені одиниці українською мовою:

get-rich-quick, nickel-and-dime, hot-line, slow-burn, idiot-box, poverty-line, soup-line, king-maker, cat-and-mouse, pie-in-the-sky, hot-potato, baby-break, meat-and-potatoes, test-ban, cut-and-dried, free-for-all, johnny-come-lately, door-to-door, back-scratching, all-or-none, down-and-outer, brain-truster, below-the-belt, buck-passing, flag-waving, eye-opener, nine-to-fiver, head-hunting, to strip-search, to roleplay, to giftwrap, to cash-limit.

6. Визначте семантичні співвідношення між конверсійними парами.

Знайдіть еквіваленти конверсійних дієслів в українській мові.

book – to book, dog – to dog, hammer – to hammer, pocket – to pocket, nurse – to nurse, rat – to rat, room – to room, stone-wall – to stonewall, nail – to nail, stone – to stone, poor – to poor, father – to father, better – to better, eye – to eye, tin – to tin, can – to can.

7. Визначте значення іменників та їх джерела.

break-in, break-through, brush-off, cut-back, call-down, crack-down, fight-back, hush-up, lay-off, shake-up, warm-up

8. *Визначте, від яких одиниць створені зазначені слова, перекладіть їх українською мовою:*

gasohol, pomato, stagflation, Oxbridge, petrodollars, airtel, medicaid, heliport, magalog, veducate, dramedy, IOU, UFO, WHO, SALT, AIDS, temp, prep, mod, con-man, radar, VE-day, vidkid, e-mail, telecoms, to baby-sit, to bootle-feed, to jam-pack, to house-keep, to mass-produce, to wait-list, to drink-drive, to home-sit.

Використана література:

1. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця : Нова Книга, 2008. 160 с.
2. Єнікеєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. 303 с.
3. Зацний Ю. А. Сучасний англomовний світ і збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Львів : ПАІС, 2007. 243 с.
4. Зацний Ю. А., Єнікеєва С. М., Клименко О. Л. Основи неології та проблеми перекладу неологізмів : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 350 с.
5. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2004. 464 с.
6. Мостовий М. Т. Лексикологія англійської мови. Харків : Основа, 1993. 256с.
7. Мариненко І. О. Лексикологія української мови: практикум. Київ : КНУ імені Шевченка, 2017. 172 с.
8. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.
9. Collins Co build English Guides: Word-formation. London : Harper Collins, 1995. 209 p.

ТЕМА 5.

ФРАЗЕОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

1. Вільні та стійкі словосполучення. Критерії фразеологізма.
2. Загальна характеристика фразеологізмів.
3. Класифікації фразеологічних одиниць

☞ Теоретичні відомості

1. Вільні та стійкі словосполучення. Критерії фразеологізма

2.

Слова у процесі мовлення входять до словосполучень і фраз, утворюючи речення, свержфразові єдності і текст. Мовна одиниця, що складається з більш ніж одного слова, називається *словосполученням*.

Словосполучення можуть бути:

- вільними, у яких окремі одиниці зберігають пряме значення: *I go home*,
- стійкими, розчленування яких порушує зміст одиниці: *to bring the house down (to excite great applause)*, *to eat one's heart out (to worry)*.

Деякі словосполучення мають і пряме, і переносне значення, наприклад: *to be fed up with* “наїстися, насититися донесхочу; набриднути”. У вільних словосполученнях складові частини мають семантичну і структурну незалежність, а у стійких не мають.

Слова входять до словосполучень за певними правилами – лексичними і граматичними. Здатність слова входити до словосполучення називається лексичною валентністю або сполучуваністю.

Лексична валентність – це здатність слова входити до словосполучення при утворенні складного лексико-семантичного змісту ряду слів. Вживаючись у поєднанні з іншими словами, наприклад, слово *atomic* може входити до сполучень *atomic energy*, *atomic warfare*, *atomic weight*, *atomic doctrine* тощо, якість котрих вони відбивають.

Кожна мова має власну специфіку лексико-семантичної сполучуваності. Якщо набір понять приблизно однаковий у споріднених мовах, то засоби поєднання слів і окремих значень можуть бути різними. Семантичне обмеження впливає і на обсяг сполучуваності. Наприклад, назви кольорів: *a dark night*, *a dark spot*, *black water*; але *a white flower*, *white paper*. Загалом прикметники вживаються у сполученнях з іменниками, якості яких вони відбивають.

У порівнянні з вільними словосполученнями *стійкі звороти* – це “готові до вжитку формули” (О. Єсперсен), наприклад: *to have a bee under the bonnet* “несповна розуму”, *to have one's finger in the pie* “бути причетним до чогось”, *to sell one's wild oats* “перебіситися”, *to come out of the blue* “звалитися з неба”.

Структура цих сполучень складніша, ніж структура вільних фраз і не трансформується, як структура звичайного сполучення: *Indian summer* ніяк не відповідає подовженню *a summer of an Indian*, оскільки він означає або “бабине літо, золоту осінь”, або “розквіт, другу молодість”. Особливість стійкого словосполучення полягає у тому, що воно пояснюється іншими лексичними засобами, поза тими, що входять до його структури.

Для позначення стійких словосполучень французький мовознавець Ш.Баллі ввів термін “*фразеологізм*”. В. В. Виноградов запровадив термін “фразеологічна одиниця” і запропонував ґрунтовну класифікацію фразеологізмів. Вживається також термін “ідіома” (від англ. *idiom*).

Критерії відмежування фразеологізма від вільного словосполучення:

- стійкість вживання у данному мовному колективі;
- структурно-семантична стійкість – немодельованість стійкого сполучення;
- стійкість значення і лексичного складу – словосполучення стали традиційними моделями;
- синтаксична стійкість – певний порядок слів, який зрідка може порушуватися додаванням або відніманням слів.

Фразеологізми, як правило, не визначають нові предмети оточення, а вказують на ставлення до знайомих речей та їх оцінку. Опис цих явищ опосередкований і, разом з тим, влучний та стилістично яскравий, наприклад: *to kick the bucket* “врізати дуба”, *to let off steam* “виговоритися”, *to let sleeping dogs lie* “не чіпати лихо”, *to rack one's brain* “ламати голову”.

Процес утворення фразеологізма внутрішньо пов'язується з функціональною, комбінаторною мовною діяльністю. Перетворення вільного словосполучення у фразеологізм відбиває незвичну сполучуваність слів, а інколи навіть алогічність, тобто поєднання слів, які логічно не сполучуються, наприклад: *to flog a dead horse* “марно витрачати зусилля”; пор. укр. “біла ворона”, “шапка, підбита вітром”.

2. Загальна характеристика фразеологізмів

Відомо, що значення ФО відмінне від значень як вільних словосполучень, так і складних слів. Фразеологія є системою одиниць, яка утворює своєрідний мовний рівень на ґрунті власних закономірностей. Фразеологічний склад, як і кожна система, характеризується своєрідними стосунками і залежностями своїх компонентів. Фразеологічна система або фразеологічний рівень визначається як традиційна єдність системи стосунків між компонентами ФО і між самими сполученнями на ґрунті їх структурно-семантичної немодельованої будови.

Відмінності фразеологічного і лексичного рівнів полягають у реалізації таких опозицій:

- нарізнооформленість фразеологізма - цільнооформленість слова,
- фразеологічне значення - лексичне значення,
- стійкість сполучень на фразеологічному рівні - стійкість на лексичному рівні,
- немодельованість структури ФО – модельованість слова.

Характерні риси фразеологізмів:

1. Нероздільність - вони входять як особливий розділ лексики до загальної системи мови.

2. Взаємозалежне розташування мовних одиниць – слів, компонентів стійких сполучень. Тому фразеологічні одиниці можна класифікувати за певними ознаками – структурними, семантичними, стилістичними, функціональними.

3. Надслов'яність – наявність в одному сполученні кількох семантично поєднаних компонентів.

4. Цільнооформленість – зв'язок слів у фразеологічних одиницях є постійним і ґрунтується на синтаксичних стосунках елементів нижчого рівня, що інтегруються і постійно комбінуються.

5. Наявність закономірностей у стосунках складових частин фразеологізма. Фразеологічні одиниці загалом мають будову вільних сполучень слів, однак в результаті семантичних перетворень вони втратили здатність до синтаксичного членування.

6. Фразеологічна синонімія виникає внаслідок урізноманітнення змісту фразеологізмів криється у їх внутрішній структурі: англійським варіантам *to be black as a crow; to be black as a crow's wing; to be black as a raven; to be black as sloe; to be black as coal; to be black as ebony; to be black as ink; to be black as jet; to be black as soot; to be black as the ace of spades* відповідають такі фразеологічні одиниці української мови: *чорний як сажа (воронове крило, смола, земля), чорний (темний) як ніч*.

7. Антонімічність ФО полягає у протиставленні їх значень при лексико-семантичній спільності змісту. У прикладах *an old sea wolf ma a young calf of a mate* (“старий морський вовк” та “молодий юнга”) протиставлені вікові характеристики людей одного фаху.

8. Багатозначність ФО – це розширення семантичної структури фразеологізму поєднане з вторинним і паралельним семантичним переосмисленням, наприклад: *bread and cheese*: 1) проста їжа і 2) засоби до існування; *to draw the line*: 1) розмежовувати; 2) зупинитися на чомусь, покласти край; іноді антонімічним, наприклад: *a broken man* 1) банкрут і 2) грабіжник.2.

3. Класифікації фразеологічних одиниць

Перша спроба класифікації фразеологічних значень ґрунтується на виділенні класів, підкласів та розрядів значень в залежності від структури одиниці:

1. Цілісне значення, яке властиве фразеологізмам з постійними, повністю переосмисленими компонентами – ідіоматичним сполученням, наприклад: *to give the moon on the silver platter* “піднести усе можливе і неможливе на срібній тарілочці”; *never put your eggs in one basket* “не класти усе зразу до одного кошика”; *to keep the pot boiling* “заробляти на прожиття”.

2. Роздільно-цілісне значення притамане фразеологізмам, що не мають стійкої структури, а їх перемінні компоненти можуть вживатися у прямому значенні: *to know chalk from cheese (to know A from B)* “розрізнити найпростіші речі; знати, що до чого”; *to change hands (change pockets)* “перейти з рук в руки”; *to drop a line (drop a word)* “написати кілька слів”, *to eat a humble pie (eat out of one's hand)* “бути покірливим”, *to miss the boat (train, bus)* “запізнитися”.

3. Частково-переосмислене значення властиве фразеологізмам, які мають однорідні компоненти з прямим значенням: *to call names* “обзивати когось”, *to look like a thousand dollars* “мати гарний вигляд”, *to lend a helping hand* “подати руку допомоги”

4. Роздільне, частково преосмислене значення, яке властиве фразеологізмам, чий перший компонент вживається у прямому значенні, а інші – у переосмисленому: *to take to one's heels* “швидко податися кудись”, *to turn an honest penny* “чесно заробляти”.

Ця класифікація не зовсім чітка. Багато фразеологізмів підпадають під різні типи, особливо ті, що мають змінний компонент. Проте в ній дотримано принцип відповідності плану вираження планові змісту.

В. Л. Архангельський пропонує розрізняти фразеологічні значення за наступними ознаками:

1. За ступенем єдності:

а) синтетичні:

– глобально-неумотивовані: *not to care a straw* “начхати”, *pie in the sky* “щось недосяжне”, *a hot dog* “шматок хліба з сарделькою”; пор.: “собаку з'їсти”, “так собі”, “кури не клюють”,

– глобально-умотивовані: *to keep one's head over the surface* “триматися на поверхні”, *to down tools* “припинити роботу”, *to laugh up one's sleeve* “тишком сміятися”;

б) аналітичні, тобто значення, що властиві фразеологічним сполученням: *the dead hour* “мертва година”, *the grey cells* “сірі клітини, мозок, розум”, *a dark horse* “темна конячка”.

2. За способом відображення дійсності:

– пряме (номінативне, буквальне) значення властиве лише окремим компонентам: *to breathe a word* “проговоритися, відкрити таємницю”,

– перенесене (образне, метафоричне) значення спостерігається як в окремих компонентах, так і в цілих одиницях: *to let the cat out of the bag, to spill the beans* “проговоритися, відкрити таємницю”.

3. Стосовно ступеня фразеологічної абстракції:

– конкретне фразеологічне значення притаманне побутовим сполученням, наприклад: *grammar never gets old* “граматика ніколи не старіє”

– абстрактне – науково-технічним термінам *push the envelope* “розширювати межі, випробовувати нові ідеї або методи”

4. За ступенем інтенсивності:

– інтенсивне: *to rain cats and dogs* “задощити”, *to teach smb. a good lesson* “провчити”,

– неінтенсивне: властивий значній більшості образних стійких словосполучень.

5. За ступенем членування:

– однозначні: *to eat humble pie, to die down, to eat of one's hand* “бути покірливим”.

– багатозначні: *catch it hot* “бути покараним” і “тримай!, одержуй!, маєш!”, *hold up* “пограбування банку” і “грабують!”.

6. За функціональними ознаками:

– комунікативні,

– модальні,

– предикативні,

– вигуківі,

– експресивно-стилістичні.

Класифікація стійких словосполучень завжди посідала значне місце у вітчизняних роботах з фразеології. Особливість класифікації фразеологізмів полягає у тому, що неумотивованість їх значень відбивається на відмежуванні певних типів.

Класифікаційних схем фразеологізмів існує декілька, причому окремі класифікації містять велику кількість типів і підтипів, використання яких на практиці досить складне.

У перших спробах класифікації фразеологізмів застосовувався принцип зв'язку між складовими частинами сполучення. Цей зв'язок розглядався структурно від простого до складного і від стійкого до нестійкого, а формальні характеристики замінювалися інтуїцією.

Типологічна класифікація В. В. Виноградова розрізняє три типи:

1. *Фразеологічні єдності* – це сполучення, у яких зберігається ознака семантичної роздільності складових частин, а, звідси, і часткова умотивованість загального значення, наприклад: *bit by bit* “мало-помалу”, *a black sheep* “паршива вівця”, *angelic patience* “ангельське терпіння”, *a bitter cup* “гірка чаша”, *a bed of roses* “не життя, а масляна”.

2. *Фразеологічні сполучення* – це звороти, які утворені внаслідок поєднання фразеологічно зв'язаних значень слів, наприклад: *a balmy voice* “медовий голос(ок)”, *a beauty sleep* “ранній сон (до опівночі)”, *baking weather* “спека”, *Augean stable* “авгієві стайні”.

3. *Фразеологічні зрощення* – це найскладніші стійкі сполучення, їх нероздільне значення не залежить від значення окремих компонентів, наприклад: *after meat comes mustard* “дорога ложка до обіду”, *a battle of the books* “учений диспут” тощо.

Недоліком цієї класифікації є відсутність єдиного принципу розподілу, не має критеріїв розмежування одиниць, а тому зрощення і єдності розрізняються за ступенем умотивованості, тоді як сполучення виділяються за ступенем поєднання складових частин у загальному значенні словосполучення.

Серед багатьох спроб удосконалити класифікацію В. В. Виноградова були класифікації *типологічні, структурно-семантичні, контекстологічні, граматичні, генетичні, тематичні, функціонально-стильові* тощо.

Ряд дослідників виділяє ще четвертий тип одиниць – *фразеологічні вирази*, які складаються із слів з цілком вільними значеннями, наприклад: *it is not all gold that glitters* “не все те золото, що блищить”, *charity begins at home* “благодійність починається вдома”, *it's better to see once than to hear a hundred times* “краще раз побачити, ніж сто раз почути”. Фразеологічні вирази межують з прислів'ями, які дослідники або не включають до класифікаційних типів, або вважають застиглими конгломератами народної мудрості.

В *структурно-семантичній класифікації* О. В. Куніна фразеологізми поділяються на класи, підкласи і розряди на ґрунті функції фразеологічних одиниць у процесі спілкування, де класи визначаються за структурно-семантичними особливостями:

1) *номінативні фразеологічні одиниці* – словосполучення з одним значущим словом, сполуки типу *wear and tear, well and good*, звороти з предикативною структурою типу *as the case stands* і частково предикативні вислови типу *see now the cat jumps* “вичікувати, куди вітер подме”, *the straw that shows which way the wind blows* “соломинка, що вказує, куди вітер дме”;

2) номінативно-комунікативні одиниці – дієслівні фразеологізми типу *to beat the drum*, що можуть трансформуватися у реченні при вживанні дієслова у пасивній формі, пор. *the drum is beaten*;

3) фразеологічні одиниці ні номінативного, ні комунікативного характеру – *вигукові сполучення* і деяку кількість вигуків, що мають предикативну структуру з експресивним переосмисленим значенням компонентів, які постійно або варіантно-постійно залежні, наприклад: *all aboard!* “посадка закінчена”; *call the question!* “до діла!”; *done with you!* “домовилися, по руках!”, *don't be a goose!* “не будь дурний!”; *don't loose your sleep over it!* “хай вас це не турбує”; *do tell!* “оце так!”; *down with!* “геть!”; *dry up!* “мов-чати!”; *fair and softly!* “тихіше, легше!”;

4) комунікативні фразеологічні одиниці – ідіоми, прислів'я, приказки, приповідки: *If you want peace be prepared for war* – Хочеш миру, готуйся до війни. Сюди відносяться також питальні речення типу *Does your mother know you're out?* “Ще молоко на губах не обсохло”. *Can the leopard change its spots?* “Горбатого могила виправить”.

О. В. Кунін розбиває класи на підкласи і розряди. Вичерпність підкласів обмежується ознакою замкнутості / незамкнутості фразеологізмів, які належать до дев'ятнадцяти розрядів значень стосовно типу зв'язку між компонентами, що частково або повністю переосмислені. Класифікація детальна, але існують труднощі для практичного користування нею.

Цікаві спостереження щодо загальних характеристик фразеологічних одиниць висловлені у дослідженні Л. Я. Лебедєвої. Фразеологічне сполучення вона розглядає у двох планах: дії, що її означає вислів, і наслідку цієї дії. *Фразеологізми вказують на два наслідки дії:*

а) *позитивний*, наприклад: *to turn over a new leaf* “почати нове життя, виправитися”, *to bring home the bacon* “досягти успіху”, *to bury the tomahawk* “укласти мир”;

б) *негативний*, наприклад: *leaves without figs* “пусті обіцянки”, *to take leave of one's senses* “втратити глузд”, *to catch the wind in the net* “переливати з пустого в порожнє”, *to wash one's dirty linen in the public* “виносити сміття із хати”, *a little bit off the top* “не сповна розуму”.

Деякі фразеологічні одиниці, подані поза контекстами можуть викликати різне судження мовців, наприклад: *to take a French leave* “піти непомітно, не прощаючись”, *what gives!* “що я бачу!”, *from top to toe* “з голови до п'ят”, *to shame a devil* “критикувати недоліки”.

Стилістична класифікація фразеологізмів Ш. Баллі, Е.Партріджа виділяє три поширені розряди:

1. *Розмовно-побутові* охоплюють стійкі сполучення, що вживаються у повсякденному мовленні, наприклад; *to be well with* “знаходитися у дружніх стосунках”, *to change one's tune* “перемінити думку чи розмову”, *to do down* “обманути”, *to fire away* “виговоритися”, *to give ear* “слухати”, *to jump at* “охоче взятися за справу”, *to let off steam* “заспокоїтися”.

2. Книжні фразеологізми, навпаки, вживаються лише у писемній мові. Їх значення часто потребує додаткових етимологічних відомостей, наприклад: *the Alpha and Omega of* “початок і кінець чогось (за назвою першої і останньої літер грецького алфавіту)”; *Arthurian romances* “романи циклу короля Артура і рицарів круглого столу”; *the Augustan age* “класичний (золотий) вік літератури та мистецтва (XIX ст.)”; *to be between Scilla and Charibdis* “бути між двох вогнів”; *Vacchus has drowned more men than Neptune* “вино згубило більше людей, ніж море”, *to become the sport of Fortune* “стати іграшкою долі”; *to bend the bow of Ulysses* “виконати дуже складну або важку роботу (досл. “зігнути лук Одиссея”) тощо. Сюди відносяться також фразеологічні архаїзми типу *Act of Union* ~ закон про унію Англії з Ірландією; *the Act of Attainder* – закон про засудження у державній зраді. Відбиток книжності носять і окремі загальні фразеологізми, наприклад: *to assume the air of injured innocence* “удавати ображеного”, *to be placed on the horns of a dilemma* “бути перед вибором”.

3. Міжстильові стійкі словосполучення відбивають повсякденні явища. Вони близько межують з розмовно-побутовими фразеологізмами, проте позбавлені таких ознак, як іронія, зневажливість, панібратство: *to keep the word* “виконувати обіцянку”, *an odd man* “людина, яка виконує випадкову роботу”, *a family man* “домосід”, *to cut to pieces* “розбити, розгромити”.

Поза окремими стилістичними угрупованнями існують фразеологічні одиниці, що вживаються як в окремих підмовах (військовій, дипломатичній, юридичній, фінансовій, політичній), так і в різних термінологічних системах, у діалектах, різних варіантах мови (канадському, американському, австралійському, країнах третього світу).

Стилістична варіативність фразеологічних одиниць у різних мовах різна. Якщо, наприклад, фразеологізми військової, юридичної, фінансової чи хімічної підмов мають більш-менш рівнозначні варіанти принаймні у споріднених мовах, то загальноновживані, побутові фразеологізми у різних мовах часто належать до різних стильових рівнів.

Класифікація стійких сполучень за джерелами походження:

1. *Власномовні фразеологізми* визначають структуру, національні особливості і оригінальність мовних стосунків населення, яке цими сполученнями користується, напр.:

According to Cocker – “вірно, точно”. Фразеологізм походить від імені Едварда Кокера (1631– 1675), який уклав популярний підручник з арифметки, що витримав шістьдесят видань.

(to) care not a damn – “начхати на щось”. Фраза мала б виглядати *to care not a dam*. Дем – дрібна індійська монета, що дорівнювала вартості менш половини англійського фартинга.

(to) eat a humble pie – “задовольнятися другорядним”. У старі часи, коли бенкети відбувались у баронських палацах, знатні люди їли м'ясо дикої кози, а полювальникам і слугам залишалися тельбухи, що звалися *umbles*, з яких пекли великий пиріг.

(to) grin like a Cheshire cat – “сміятися на всі кутні”. Чеширський сир виробляли у вигляді кота, який посміхався.

(to) flog a dead horse – “марно витрачати зусилля”. Фразу вперше вжив Джон Брайт у промові стосовно реформістського законопроекта Расселла. Він заявив, що законопроект – мертвий кінь, а тому кожен спробу звернутися до цього законопроекту називали “шмагати мертвого коня”.

hair of a dog that bit you – “клин клином вибивають”. Прислів'я походить від стародавнього повір'я лікуватися спаленою волосиною собаки, яка вкусила потерпілого.

Indian ink – “туш”. В Індії не виготовлялася. Походить з Китаю та Японії, де нею пишуть за допомогою маленької щіточки.

John Bull – іронічне прізвисько англійця. У час війни з Францією з'явилася карикатура на герцога Мальбрукського, де англієць мав вигляд бика, датчанин – жаби, а француз – мавпи.

lock, stock, and barrel – “повністю, рішуче і беззастережно”. Походить від назви складових частин гвинтівки – ложі, замка і патронника.

nation of shopkeepers – “нація крамарів”, прізвисько британців. Вислів полюбляв німецький кайзер Вільгельм. Вперше зустрічається у роботі Адама Сміта “Багатство націй”.

Old Lady of Threadneedle Street – назва банку Англії. Вислів увійшов до загального вжитку після появи карикатури Гілрея 22 травня 1797 р., що зображувала стару бабусю, яка весь час з'являлася на цій вулиці, а потім зникла. Перед тим англійський банк тимчасово перестав видавати вкладникам гроші.

(to) salt a mine – “штучно завищити ціну”. У часи золотої пропасниці в Австралії у середині XIX ст. рудокопи посипали породу золотим піском, щоб вигідніше продати ділянку.

(to) set the Thames on fire – “зробити щось незвичайне; підпалити море”. Робітник, який у старі часи стояв на віяльці, часом так швидко її крутив, що вона могла загорітися. Давня назва сита віялки була temse і нічого спільного, окрім фонетичного співпадання, з річкою не мала.

Uncle Sam – дядько Сем, назва уряду США. За переказами федеральними інспекторами крамниці Елберта Андерсона на річці Гудзон були Ебенезер Уілсон і його дядько Самуель Уілсон, відомий під назвою “дядько Сем”. У торговельних документах крамниця позначалась літерами “E. A. – U. S.” (Елберт Андерсон – Сполучені Штати). Коли одного із службовців запитали, що означає U. S., він відповів: “Дядько Сем”. Жарт сподобався, його вживали американські солдати, і він прижився.

unlucky in love, lucky in play – “не пощастить у коханні, поталанить у картах”. Приписується Дж. Свіфту, який у своїх “Приємних бесідах” (1738) говорить: “Добре, міс, у вас буде сумний чоловік, але вам так щастить у картах”.

under the weather – “хворий, стомлений, не в дусі”. Вперше фраза з'явилася у творі Р. Л. Стивенсона “Потерпілий”: *You must not fancy I am sick, only overdriven, and under the weather*”.

Як бачимо, значна кількість стійких сполучень має реальних авторів, виконавців, потерпілих або, бодай, свідків, які були так чи інакше причетні до подій, що лягли в основу сполучень. Багато сталих словосполучень з'явилося у писемній літературі; численні письменники дали життя стійким зворотам, не звернувши уваги на те, що вони були їх авторами.

2. *Запозичення фразеологізмів бувають двох типів :*

– ті, що взяті з інших мовних джерел, але тлумачаться за допомогою власномовних слів,

– такі, що передаються мовою, з якої запозичення походить.

Фразеологічні запозичення в англійській мові ведуть свій початок з сусідніх мов континенту, а також з класичних – грецької та латинської мов:

after me the deluge – “після мене хоч потоп”. Це переклад відомої фрази мадам Помпадур “*apres moi, le deluge*”; користувався ним і Людовик XV, якому вислів приписують;

after meat, mustard – “дорога ложка до обіду”. Походить від латинського *post bellum, auxilium* “допомога після війни”. Означає послугу, у якій уже немає потреби. Вживається як відповідь на лицемірну заяву;

(to) give beans – “дати доброго бобу, відлупцювати, відплатити тим же”. Походить від французького прислів'я “Якщо мені дадуть гороху, то я віддам квасолею”, тобто віддячу тим же.

killed by kindness – “Дем'янова юшка”. Початок бере у давній Греції. Відомий законодавець Дракон був задушений у театрі в 590 р. до н. е. купою плащів і шапок, які накидали на нього глядачі;

in the reign of Queen Dick – “за царя Гороха”. Вислів пов'язаний з давньоанглійським варіантом латинської фрази *ad calendas Graecas*; греки, на протипагу римлянам, календ не мали, і королеви з таким іменем не було.

? Контрольні питання та завдання

1. Підготувати відповіді на теоретичні запитання:

1. В чому полягає відмінність стійкого словосполучення від вільного?
2. Хто ввів терміни “фразеологізм”, “фразеологічна одиниця? Що вони позначають?”
3. Назвіть критерії відмежування фразеологізма від вільного словосполучення.
4. В чому полягають відмінності фразеологізму від лексичної одиниці?
5. Назвіть характерні риси фразеологізмів.
6. Внаслідок чого виникає фразеологічна синонімія?
7. В чому полягає антонімічність ФО?
8. Що таке багатозначність фразеологізму?
9. Які класифікації фразеологізмів Ви знаєте?
10. В чому особливості перекладу фразеологізмів?

2. Підготувати презентацію на тему:

1. Фразеологічна синонімія.
2. Антонімічність ФО.
3. Багатозначність фразеологізму.
4. Нова фразеологія

3. Практичні завдання для самостійної роботи

✍ Виконайте вправи:

1. Зробіть класифікацію фразеологічних одиниць в залежності від їх мотивованості. Перекладіть їх рідною мовою:

white elephant, first robin, to turn a new leaf, with flying colours, to bark up the wrong tree, lock, stock and barrel, a round peg in a square hole, virgin speech, to make up one's mind, down in the mouth, the beautiful people, arms race, rat race, back room boys, grass widow, velvet divorce, one-stop shopping, to beat about the bush, sent smb down the river.

2. Визначте джерела фразеологізмів. Перекладіть їх рідною мовою.

To show the white feather, to turn one's coat, to drop anchor, to quit the scene, daily bread, in deep waters, to stick to one's guns, to step on the gas, on the ball, to play the first fiddle, to sell like hot cakes, 64 dollar question, straight from the horse mouth, all chiefs and no indians, to keep the pot boiling, not to let grass grow under one's feet, on the beam, to call off one's dogs, hold your horses.

3. Перекладіть надані прислів'я рідною мовою, спробуйте знайти повні або часткові еквіваленти:

As the father so the son, you can not eat your cake and have it, any port in a storm, a cat may look at a king, pot calls the kettle black, seven cooks spoil the broth, garbage in-garbage out, he is not the only pebble on the beach, every cloud has a silver lining.

4. Визначте, від яких прислів'їв та фразеологізмів утворені надані слова та словосполучення:

Back-scratching, below-the-belt, cat-and-mouse, buck-passing, the spilt milk, the new broom, log-rolling, hand-to-mouth existence, down-and-outer, the last straw, birds of feather, golden goose, loose cannon.

5. Ознайомтеся з крилатими висловами, визначте значення кожного з них і джерело походження.

Авгієві стайні, ахіллесова п'ята, вавилонська вежа, варфоломіївська ніч, гомеричний сміх, дійти до геркулесових стовпів, Іудин поцілунок, кари єгипетські, крокодилячі сльози, лебедина пісня, летючий голландець, між Сціллою і Харібдою, неопалима купина, перейти Рубікон, розрубати гордіїв вузол, сади Семіраміди, сардонічний сміх, сіль землі, служіння Ваалу, Содом і Гоморра, співати Лазаря, танталові муки, тьма єгипетська, чаша святого Грааля.

Використана література:

1. Ажнюк Б.В. Англійська фразеологія в культурно-етнічному висвітленні. Київ : Наукова думка, 1989. 134 с.
2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: ХДУ, 1987. 134 с.
3. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця : Нова Книга, 2008. 160 с.
4. Зацний Ю. А. Сучасний англійськомовний світ і збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Львів : ПАІС, 2007. 243 с.
5. Зацний Ю. А., Пахомова Т. О. Мова і суспільство : Збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2001. 243 с.
6. Зацний Ю.А., Єнікєєва С. М., Клименко О. Л. Основи неології та проблеми перекладу неологізмів. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 350 с.
7. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів, 1983. 176 с.
8. Мариненко І. О. Лексикологія української мови : практикум. Київ : КНУ імені Шевченка, 2017. 172 с.
9. Мостовий М. Т. Лексикологія англійської мови. Харків : Основа, 1993. 256 с.
10. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.

ТЕМА 6.

ПОРІВНЯЛЬНА ЕТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ

1. Етимологічні джерела мов. Власномовна та запозичена лексика.
2. Асиміляція запозичень.
3. Вплив запозичень на лексико-семантичну систему.
4. Іншомовні запозичення в сучасній англійській та українській мовах

Теоретичні відомості

1. Етимологічні джерела мов. Власномовна та запозичена лексика

Словниковий склад кожної мови є наслідком історичного розвитку. На сучасному етапі це складна система, елементи якої походять як з власних, так із іншомовних джерел. З історико-етимологічної точки зору словниковий склад сучасних мов є досить непростим, оскільки до нього увійшли лексичні одиниці сусідніх мов — латинської, грецької, французької, скандинавських, кельтських, слов'янських, що утворили особливу сукупність лексичного складу.

Походження словника, його історичний розвиток, умови існування відбиваються у словотворі, фонетичній будові, семантичних і стилістичних особливостях. Стосунки між словами різних джерел і складають специфіку лексики на даному етапі її вживання.

За походженням лексика англійської та української мов має такі пласти:

1. *Індоєвропейські слова* (точніше, корені) складають важливу частину словника, оскільки називають часто вживані поняття: родинні стосунки; частини тіла й органів людини; довкілля; тварин, рослини, продукти харчування; повсякденні дії, процеси, ознаки, числа, наприклад: іменник англ. *mother* – укр. *мати*; числівник англ. *three* – укр. *три*

2. *Власномовна лексика* визначена досить досконально. Власномовними словами англійської мови вважаються англосаксонські за походженням, принесені з континенту у V ст. германськими племенами – англами, саксами, ютами. За семантичними характеристиками власномовні слова відбивають життєвопотрібні поняття нації. Незважаючи на складні історичні умови розвитку та велику кількість запозичень, які витісняли власне англійські слова, в основі англійської мови лежить лексика давньоанглійського періоду (*house, day, night, friend, child, hand, sun, water, eat, old*).

Споконвічно українська лексична система включає:

– *праслов'янську (спільнослов'янську) лексику*, що утворилася, коли слов'яни ще не зазнали поділу на окремі діалекти й мови, а тому слова праслов'янського періоду мають близьке звучання в багатьох слов'янських мовах і позначають: родинні стосунки, тварин, птахів (*чоловік, жінка, звір, птиця*); предметів і явищ природи (*серп, плуг, посуд, чашка, ложка; вітер, дощ, буря, гроза, роса, осінь*); житла, одягу (*вікно, двір, дзеркало, шуба, нитка*); їжі та продуктів (*пиріг, хліб, тісто, масло, каша, сало, пиво*); абстрактних понять (*правда, віра, гнів, гріх, слава, радість*).

– *власне українські слова* виникли в період формування української мови, синтезування її з діалектів у єдину мову і становлять національну специфіку мови, наприклад: *дядько, зозуля; вареники, бублик, сніданок, галушки, паляниця, корж; свита, хустина, чоботи; смуга, вибалок; година, повітря, джерело, віхола, вересень; мрія, козацтво; коханий, яскравий, чарівний*.

3. *Запозичення* – процес надходження і засвоєння іншомовних слів внаслідок різних соціальних причин – війни, торгівлі, подорожей, технічного співробітництва, культурних зв'язків. Запозичуються, як правило, окремі слова, рідше словосполучення і граматичні структури.

Джерела запозичення:

- класичні мови (латинська, грецька);
- європейські мови (скандинавські, романські, германські, слов'янські)
- азійські мови (китайська, японська, корейська)

Шляхи надходження запозичених слів:

- прямі, безпосередні,
- опосередковано через третю мову (наприклад, через французьку в англійську надійшло чимало латинських, грецьких, скандинавських слів).

2. Асиміляція запозичень

Зміни лексичного складу стосуються зміни форми і значення, головним чином, слів. Ті зміни, що мають місце у середовищі власномовних слів, складають історичний розвиток лексики. Запозичення до того ж часто змінюють не лише форму, а і значення, які підпорядковуються законам мови, що їх запозичила.

Етапи асиміляції запозичень:

1. *Фонетична адаптація* лексики іноземного походження полягає у пристосуванні фонем і їх сполучень до фонетичного стандарту мови реципієнта. Уже при запозиченні латинських слів до V ст. н.е. спостерігаються зміни, особливо у складі голосних, при асиміляції цих слів англійською мовою, напр. *munet* (*coin, mint*) – лат. *moneta*. Особливо змінювалась фонетична форма слова у тих випадках, коли від запозичення утворювалось похідне слово; це стосується дієслів, запозичених з латинської мови після прийняття християнства (так званий другий період латинських запозичень), наприклад: лат. *dictare* – староангл. *dihtian* (*compose*); лат. *expendere* – староангл. *aspendan* (*spend*); лат. *mutare* – староангл. *bemutian* (*change*). Спорідненість форм однієї групи слів при запозиченні сприяла закріпленню їх у мові, що запозичувала. Так, староангл. *gifan* і сканд. *gefa* дали спочатку форми – *gyven, given, give*; староангл. *sunu* і сканд. *sunr* – форми *sune – sone – son*.

Після норманського завоювання 1066 р. переважна частина запозичень з романських мов не стільки змінилася під впливом англосаксонської лексики, скільки сама зробила на неї помітний вплив. Запозичення новітнього часу знаходяться на стадії фонетичного становлення; часто зберігаючи власну орфографію, вони змінюють вимову у відповідності з англійською нормою. Наприклад, французькі запозичення *bouquet, buffet, communique, fiancee* передають незвичні закінчення за допомогою дифтонга [ei]. Слово *courage*, запозичене значно раніше, змінило у відповідності з англійською нормою і вимову, і наголос. До певної міри змінилися незвичні приголосні німецької мови, наприклад: *blitz* [blits], *rucksack* [ruksek], *zeppelin* [zepelin].

2. *Граматична асиміляція*. При надходженні до англійської мови слова з інших мов часто втрачали свої граматичні категорії, закінчення, систему відмінювання і дієвідмінювання та з часом набирали граматичних рис, властивих англійській мові.

Якщо французька мова, починаючи з XI ст., мала вплив на англійську мову у галузі фонетики і семантики, то на розвиток граматичної будови вона суттєво не вплинула. Найефективніші зміни у граматиці англійської мови відбувалися у північних діалектах, що впливу французької мови майже не зазнали. Такі процеси, як згортання відмінкових закінчень з наступним їх зникненням відбулося в Англії швидше, ніж у континентальній французькій мові. Це свідчить про вплив граматичної системи англійської мови на велику кількість лексичних запозичень з інших мов.

Після XVI ст. запозичення із класичних мов:

- часто зберігають свою граматичну форму множини, наприклад: *datum* – *data*, *index* – *indices*, *phenomenon* – *phenomena*;
- набули форми множини, властивої англійській мові, наприклад: *formula* – *formulas*, *formulae*;
- повністю підпорядковані граматичним законам мови, якою вони запозичені, наприклад.: *alibi* – *alibis*, *item* – *items*;
- при утворенні форми множини, властивої англійській мові, інколи змінювалися значення запозичення із латинської, наприклад: *genius* “геній” – *geniuses* “генії” і *genii* “духи, демони”.

Наведені слова складають лише незначну частину запозичень. Переважна більшість, поряд з фонетичним узгодженням, підпала під загальні правила граматики англійської мови. Запозичення надходило, як правило, в одній із його форм, бо повністю парадигма слова не запозичувалась. Процес засвоєння зводився до введення слова в парадигматичний ряд, властивий мові, що запозичує. Тип основи запозиченого слова міг різко відрізнятись від структури основ власномовної парадигми. Тому процес запозичення часто супроводжувався явищем спрощення або морфологічного перерозкладу. Французькі основи мали, у порівнянні з англійськими, багатоскладову будову. У запозичених французьких основах явище чергування було відсутнє, і, навіть, якщо воно з часом з'явилося внаслідок різних фонетичних змін, то це вело до такого співвідношення чергування, яке не було властиве англійській мові.

Окремі зміни мали місце також у галузі синтаксису: у реченні на перше місце, незалежно від синтаксичної структури мови, з якої запозичувалась лексика, почав виходити підмет, а означення, яке у французькій мові іде після іменника, в англійській мові вживається перед ним.

3. *Лексична асиміляція*. При переході слова із однієї мови в іншу змін зазнають не лише його фонетична і граматична структура, але і значення. Національні уяви про одні і ті ж поняття у різних народів часто різні, як різними бувають і предмети щоденного побуту, одяг, їжа, зброя. До того ж, користування запозиченим словом в оточенні іншомовних слів у потоці мовлення впливає на його лексико-семантичне наповнення. Так, навіть, якщо слово було запозичене не окремо, а у складі цілої фрази, воно потрапляло в оточення власномовних другорядних частин мови. В англійських текстах спостерігаються вживання запозичених французьких слів у конструкціях з прийменниками *at*, *by*, *mid*, *of*, *through*, *with*.

Поодинокі фрази дали поштовх до утворення відповідних кальок, наприклад: *aller en exil* – *to go in exile*; *mettre son etude* – *to set one's study*. Запозичене слово входило до звичайного для англійської мови прийменникового словосполучення, яке з часом могло стати навіть сталим. Але при розчленуванні такого сполучення слово залишалося у мові, засвоюючись у тому значенні, яке воно мало при запозиченні. При цьому воно могло входити до відповідного синонімічного ряду, лексико-семантичного угруповання, а через кілька поколінь уже не сприйматися як запозичене.

Значна частина запозичень до англійської мови надійшла внаслідок перекладацької роботи. Перші англійські глосарії, головно англо-латинські і латино-англійські, відомі, починаючи з VII століття. У глосаріях слова розташовувались не за алфавітом, а в порядку виявлення їх у тексті, і кожний укладач-переписувач тлумачив “важкі” латинські слова, відбираючи вдалі, на його погляд, англійські лексичні відповідності. Для кожного історичного періоду існували свої правила перекладу; роль і завдання перекладачів з часом змінювались, змінюючи при цьому значення запозичених слів.

Подальший розвиток значень запозичених слів мав загальну долю решти власних слів. Часом розгалуження значень було дуже активним. Це видно на прикладі двох запозичень – фр. *move*, що витіснило давньоанглійське *gewitan* і сканд. *take*, яке почало вживатися замість власномовного *niman*. Обидва слова мають у складі словосполучень понад сто значень кожне.

Українська мова використовує лексичне багатство інших мов, запозичуючи з них слова та окремі морфеми. Цей процес триває з давніх часів і донині, а тому значна частина запозичень уже позбулася якщо не всіх, то багатьох ознак мови-джерела й набула властивостей питомих українських слів: *м'ята, вишня, лиман, левада, отрок*, пристосувавшись фонетично й граматично (слова передаються звуками української мови, набувають чергувань, властивих схожим за будовою питомих українським словам, відмінюються за її законами).

Іншомовними вважаються запозичені слова, які не належать до загальноновживаної лексики (неологізми, терміни) і не освоєні українською мовою фонетично і граматично. Іншомовне слово можна визначити за його *фонетико-граматичними особливостями*:

- 1) початкові голосні *a, e, i* (*акциз, епатаж, інсталяція*);
- 2) наявність звука *ф* у слові (*фанат, торф, графік*);
- 3) важкі для вимови і невластиві українській мові збіги приголосних (*вейкборд, консьєрж, імпринтинг, картридж*);
- 4) збіги голосних (*аудит, коучинг, креатив, татуаж*);
- 5) значна частина слів, що закінчуються на голосний, не відмінюється (*шоу, леді, нетто, інтерв'ю, табу, вето, мачете*) та ін.

3. Вплив запозичень на лексико-семантичну систему

Кількість запозичень у староанглійській мові була незначною, але після норманського завоювання вони стали масовими і склали одне із джерел збагачення англійського словника. Асиміляція французької лексики проходила поряд зі змінами, що викликала французька орфографія, фонетика і граматики.

Наслідки запозичення:

- розвиток словотвору – використання латинських афіксів:
англ. *anti-, re- pro-, counter-, de-, des-, -ism, -age, -able, -ous, -fy*;
укр. *де-, екс-, ім-, ін-, інтер-, ре-, ультра, -аль(ний), -ат, -ація, -ент, -ор (-тор, -атор), -ур(а), -ум, -ус,*

- семантичний розвиток значень, наприклад: *defendere* (лат.), *defendre* “забороняти” (фр.), *defend* “захищати” (англ.); *restare* (лат.), *rester* “залишатися” (фр.), *rest* “відпочивати” (англ.),
- розширення синонімічних рядів,
- виникнення інтернаціональних слів,
- утворення етимологічних дублетів: *chanel-canal*, *shirt-skirt*, *shade-shadow*.

У кількох мовах, особливо у латинській і французькій, невідомо, яка з мов є безпосереднім джерелом походження слова. У таких випадках, коли раннє запозичення слова підсилювалось пізнішим, джерело походження може вказуватися як подвійне.

Більшість словників вказує на різноманітні стилістичні властивості чи характеристики слова. При цьому маються на увазі архаїчні, вульгарні, діалектні, поетичні, риторичні, фамільярні риси або кола, де ці слова побутують. Позначки цього типу важливі при вивченні іноземної мови, оскільки сама форма слова чи його значення цих даних не мають, а в іншомовному середовищі їх установити важко.

Значна кількість слів іншомовного походження стає *інтернаціоналізмами* – словами, які вживаються в багатьох неблизькоспоріднених мовах і водночас зберігають спільність семантики і фонетико-морфологічну будову. Їх ще інколи називають *європеїзмами*. Найдавнішими є інтернаціоналізми латинського (*class/клас*, *University/університет*, *document/документ*) та грецького походження (*grammar/граматика*, *lexis/лексика*, *melody/мелодія*, *theatre/театр*). Лексичними інтернаціоналізмами є також слова, утворені шляхом поєднання грецьких і латинських коренів. Зазвичай вони не мають відповідників у мові, що їх запозичила. Уживаються такі слова переважно на позначення понять у галузі науки, політики, культури, мистецтва: *economy/економіка*, *philosophy/філософія*, *import/імпорт*, *credit/кредит*, *conference/конференція*, *automobile/автомобіль*, *opera/опера* тощо.

З-поміж іншомовної лексики виокремлюють:

- *екзотизми* – слова, що позначають специфічні поняття й реалії з життя інших народів, відсутні в житті народу мови-реципієнта: установи, професії, грошові одиниці (*euro/євро*), одяг (*kimono/кімоно*), їжу, напої (*sushi/суші*, *risotto/ризотто*), явища культури (*sirtaki/сиртаки* (грецький танець), звертання до людей (*madam/мадам*).

- *варваризми* – іншомовні слова або вислови, які не повністю засвоєні мовою й не стали загальноживаними, при цьому вони мають відповідники в мові-реципієнті (пор.: фр. *adieu!* – *прощайте!*, *cherchez la femme* – *шукайте жінку*). Варваризми не тільки не перекладаються, а й часом зберігають на письмі чужомовну графічну передачу: *тет-а-тет* і *tête-a-tête* (фр.), *альма матер* і *alma mater* (лат.). Використовуються вони для надання урочистого, книжного, жартівливого забарвлення мовленню, для його інтимізації: *homo sapiens* або *гомо санієнс* (лат., людина розумна), *tertium non datur* (лат., третього не дано), *volens-nolens* (лат., хоч-не-хоч); *bonjour!* (фр., добридень!), *merci* або *мерсі* (дякую!); *finita la comedia* (італ., виставу закінчено).

Доречні, потрібні мові запозичення поповнюють її словниковий склад, розширюють синонімічне багатство. Але надмірна кількість іншомовних слів, особливо варваризмів у мовленні молоді, утруднює спілкування й перешкоджає порозумінню співбесідників.

Від лексичних запозичень слід відрізняти *кальки* – утворення нового слова, фразеологізму або значення слова на основі іншомовної одиниці засобами незапозичених мовних елементів. Кальки бувають кількох видів:

– *лексичні (словотвірні)* – переклад іншомовного слова відбувається поморфемно (*sky-scrapper* “хмарочос” – з англійської, *Cinderella* “Попелюшка” – з французької),

– *семантичні* – запозичення одного з переносних значень іншомовного слова (з французької: *качка* в значенні “неправдива, хибна інформація”; *apparatus* (із латинським правописом),

– *фразеологічні* – дослівний переклад іншомовного фразеологізму (ось де собака заритий – з німецької; синя панчоха – з англійської),

– *напівкальки* – неповний переклад слова або фразеологізму: перекладається лише якась одна частина слова або не всі слова у вислові (*television/телебачення* – грецький корінь *tele* + англ. *vision*/укр. *бачення*; *останній із могікан* – українські два слова + самоназва індіанських племен),

– *на рівні морфем: telegraph/телеграф, lexicology/лексикологія.*

Питання походження слів, шляхи й час запозичення розглядає такий розділ мовознавчої науки, як *етимологія*. Результати наукових розвідок фіксуються відповідними словниками, наприклад: “*Етимологічний словник української мови*” в семи томах; *Skeat W. The Concise Dictionary of English Etymology. Ware, Wordsworth, 1993. 633 p.*

? Контрольні питання та завдання

1. Підготувати відповіді на теоретичні запитання:

1. Яка лексика є власномовною для англійської, а яка для української мови?
2. Що таке запозичення?
3. Назвіть причини та джерела запозичень в англійську та українську мови. Яких запозичень більше в кожній мові?
4. Охарактеризуйте основні види запозичень.
5. Якими шляхами запозичена лексика потрапляє в мову?
6. Опишіть основні етапи асиміляції запозичень.
7. В чому полягає вплив запозичень на лексико-семантичну систему мови?
8. Які процеси відбуваються в мові внаслідок запозичення?
9. Запозичення збагачують чи засмічують мову? Доведіть свою думку.
10. В чому виявляється взаємодія сучасної англійської та української мов?

2. Підготувати презентацію на тему:

1. Етимологічні джерела англійської та української мов.
2. Історичні зміни у словниковому складі англійської та української мов.
3. Новітні запозичення в англійській та українській мовах.
4. Наслідки запозичень в англійській та українській мовах

3. Практичні завдання для самостійної роботи

✍ Виконайте вправи:

1. Визначте тип, значення та джерело запозичення:

Algebre, alibi, barrio, dish, fellow-traveller, real politic, guest-worker, rodeo, blitz, rapprochement, rainbow (coalition), hryvnia, near abroad, theory, danger, junger, soup, elite, sable, balcony, infantry, swindler, hibakusha, paisano, kontras, capo, diktat, gastarbeiter, schmaltz, kibitzer, shan, guanxi, chaebol.

Автохтони, альяція, анахронізм, апелювати, бутофорія, ва-банк, візаві, гендер, дилетант, екстраполювати, імператив, інвектива, інцидент, істеблішмент, казуїстика, компіляція, конформізм, корелювати, лакуна, лобіювати, маргінальний, масони, моветон, модератор, наратив, нівелювання, нувориш, обструкція, пенати, плацебо, пуританин, рекреація, ретроград, спорадичний, сугестія, фарисейство, франшиза, цейтнот.

3. Визначте ступінь асиміляції лексичних одиниць:

crisis, garage, sombrero, taiga, Siberia, rodeo, detente, com-de-la-creme, czar, memoir, phenomenon, radius, nabob, baron, guerrilla, deja vu, to shanghai.

4. Прокоментуйте походження слів у синонімічних рядах:

reject – turn down — brush off, surrender — yield — give in — give up, belly — stomach — abdomen, reduce – cut back, adapt — adjust, accommodate – conform, alone — solitary — lonely — lonesome — desolate, defend — protect – shield, guard – safeguard, fear — dread — fright, alarm — dismay — terror – panic.

5. З-поміж поданих слів визначте запозичення, вкажіть їхні диференційні ознаки. Встановіть мову, з якої відбулося запозичення.

Берега, страйк, кишмиш, антихрист, фужер, барикада, лапша, математика, багаж, верстат, вінок, коридор, вестибюль, вітчизна, імідж, золото, одколон, гуска, сюїта, паркінг, ворона, комюніке, мафія, кобила, поштамт, мазурка, консилиум, липа, сомбреро, гандбол, вогонь, корсар, халат, пудинг, галстук, радіус, пенсне, село, супостат, колесо, штрек, манто, ладан, ніготь, льон, гроза, дует, менеджмент, пансіон, зима, санітар, дуель, благодать, біфштекс, штурм, двері, сіль, пуловер, піаніно, макарони, чабан, масштаб.

Використана література:

1. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця : Нова Книга, 2008. 160 с.
2. Зацний Ю. А. Сучасний англomовний світ і збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Львів : ПАІС, 2007. 243 с.
3. Зацний Ю. А., Єнікеєва С. М., Клименко О. Л. Основи неології та проблеми перекладу неологізмів: навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 350 с.
4. Мостовий М. Т. Лексикологія англійської мови. Харків : Основа, 1993. 256 с.
5. Мариненко І. О. Лексикологія української мови: практикум. Київ, 2017. 172 с.
6. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.
7. Skeat W. The Concise Dictionary of English Etymology. Ware, Wordsworth, 1993. 633 p.

ТЕМА 7.

СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ШАРІВ ЛЕКСИКИ

1. Неологізми та їх класифікація. Характеристика неогенних процесів у сучасних мовах.
2. Сленг, його специфічні риси. Поповнення літературної лексики з нелітературних джерел.
3. Терміни і термінологія.

Теоретичні відомості

1. Неологізми, їх класифікація. Характеристика неогенних процесів у сучасних мовах

Незважаючи на достатній запас лексики, у мові постійно утворюються і вводяться до вжитку нові слова. Зміни в структурі суспільства викликають появу нових слів – *неологізмів*.

У той час, коли нові слова вводяться до вжитку, інші зникають із мови. Застарілі слова у вигляді історизмів та архаїзмів можуть довгий час вживатися як серед окремих прошарків населення, так і у певних мовних стилях.

Семантичний розвиток слів може викликати не лише появу нових значень, але й утворення різних мовних форм, що мають споріднені значення і походять від одного етимологічного джерела. Етимологічні дублети продовжували утворюватися до XVI століття.

Частина лексики у видозміненій формі вживається у мовах кількох народів. Лексичні інтернаціоналізми як особливі форми міжмовної спільності є наслідком активного спілкування у багатомовному ареалі, і їх кількість зростає.

Діалект, як територіальний, часовий або соціальний різновид мови, є частиною мовного стандарту. Дійовими на даному етапі розвитку мови є територіальні, фахові, соціальні і інші діалектні утворення. Евфемізми новітнього часу набирають витонченої форми перенесення значення у всіх колах суспільства. Їх почали вживати навіть державні діячі англословних країн.

Важливим для дослідників словникового складу є поняття “неологізм” (інновація). Виникає необхідність уточнення цього поняття:

– визначення неологізмів як слів або зворотів, що створені для позначення нового (раніше невідомого) предмета, або для вираження нового поняття включає далеко не всі різновиди інновацій;

– визначення неологізмів за денотативною ознакою (позначення нових реалій), або за стилістичною (супроводжується ефектом новизни) не охоплює всіх неологізмів,

– визначення неологізмів як одиниць, відсутніх в словниках, не опирається на їх особливості.

Хоча значна кількість нових мовних одиниць виникає для означення нових речей та явищ, для відбиття нових понять, в той же час досить типовими є випадки, коли одна і та нова річ, одне і те нове явище має не одну назву. Більш того, як відомо, для відбиття одного поняття, для означення однієї речі може існувати ціла серія, низка найменувань. Це зумовлюється актуальністю певного поняття, а також його комплексною природою. Така “поліномінація” здійснюється і під впливом чинників, пов’язаних з розгалуженістю мовної системи, з її соціальною та територіальною варіативністю, з дією емоційної функції мови. Крім того, чимало неологізмів виникає для позначення вже існуючих речей, для відбиття “старих” понять, що знову таки зумовлюється комплексною дією лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників.

Поняття “неологізм” набуває більш широкого смислу, якщо прийняти до уваги, що крім інновацій літературної мови існує велика кількість одиниць, які знаходилися в мові і раніше, але перебували на “периферії” її системи, були обмежені в своїм функціонуванні певними “підмовами” або підсистемами: терміни, професіоналізми, сленгізми, жаргонізми тощо. Перетворення таких одиниць в одиниці загальної мови робить їх інноваціями як з точки зору розвитку мови, її словникового складу, так і в зв’язку з їх сприйняттям як неологізмів більшістю носіїв мови, оскільки раніше вони були відомі лише незначній їх частині.

Розширення поняття “неологізм” пов’язане також з поліетнічністю, поліваріантністю англійської мови, з існуванням її національних варіантів: запозичення з одного варіанта в інший вважаються у варіанті-реципієнті новими одиницями, навіть якщо вони не є новими для варіанта-донора. Трактуювання терміну “неологізм”, таким чином, виходить з поняття “новизна” мовної одиниці для системи певного національно-територіального варіанта.

Неологізмами англійської мови слід називати слова та словосполучення, що сприймаються носіями літературної мови окремого національного варіанта як нові (за формою або за змістом).

Неологізми можуть бути поділені на:

- лексичні (нові слова);
- фразеологічні (нові сталі словосполучення);
- семантичні (нові лексико-семантичні варіанти слів або нові семантичні варіанти сталих словосполучень),
- “словотвірні інновації”, які матеріально втілюються в нових словотворчих елементах (в абстрактному вигляді вони представлені також новими словотворчими моделями).

Роль кожного продуктивного афікса більш важлива, ніж роль окремого лексичного або фразеологічного неологізму, оскільки кожна словотворча морфема дає життя багатьом лексичним неологізмам (деякі нові афікси “породили” сотні нових слів), розширює можливості словотвору.

Кількість інновацій на лексичному рівні незчисленна, оскільки вони виникають не в мові взагалі як системі об’єктивно існуючих, соціально-закріплених знаків, а в реалізації цієї системи – в мовленні конкретних носіїв і далеко не всі інновації закріплюються в мові. Саме тому у світлі дихотомії “мовлення – мова” виникають проблеми, пов’язані з їх “оказіональністю” або “узуальністю”.

“Оказіональні” одиниці навіть протиставляються неологізмам, констатується, що вони створюються лише для конкретного випадку. Вважаємо, що поняття “оказіональність” є досить відносним. Фактично всі нові одиниці починають своє життя як оказіональні, оскільки виникають саме в конкретному випадку мовлення, тому термін *оказіональне слово* може констатувати лише результат, той факт, що слово виникло в мовленні, але не закріпилося в мові.

Далеко не завжди можна передбачити подальшу долю новоутворення, виходячи з його ознак та рис, що співвідносяться з “внутрішньою лінгвістикою” (відповідність слова законам та тенденціям словотвору, продуктивність моделі тощо) у відриві від чинників, пов’язаних з соціальною природою мови. Існує багато “одноразових” неологізмів, які закріпилися в мові. Слово *urpie*, наприклад, незважаючи на “неевфонічність”, немотивованість (акронімічне утворення), на жаргонне походження, на пророкування про його недовговічність, перетворилося не тільки в одне з самих популярних слів 80-90х років ХХ столаття, але й у справжній центр “виробництва” інновацій на його базі. Оказіональними вважалися і такі неологізми, як *glitterati*, *loadsamoney*, *nanny state*, *spin-doctor*; для “одного разу” створювали слова і словосполучення автори книг та фільмів (*cyberspace*, *glass ceiling*, *generation X*, *thirty-something*), проте ці одиниці стали не тільки частиною мови, але й породили інші інновації, кількість яких може сягати десятків і навіть сотень, наприклад, у випадку зі словом *cyberspace*.

Входження – невходження до узусу дуже часто залежить від ступеню “соціальної значущості” неологізма. Закріплюються в мові насамперед ті одиниці, що передають актуальні поняття, пов’язані з важливими проблемами часу. Дослідження інновацій свідчить, що дуже часто їх інтеграція в лексико-семантичну систему залежить від їх пов’язаності з суспільними рухами, течіями, зумовлюється висуненням на передній план певних соціальних груп, в яких народжуються нові слова та словосполучення, з їх популяризацією через засоби масової комунікації, рекламу тощо.

Ознаками входження неологізмів у мову слід вважати їх “рекурентність”, здібність відтворення поза межами первісного контексту, участь у семантичних та словотворчих процесах. Семантична та лексична деривація на базі певної інновації (вона також повинна носити рекурентний характер) свідчить про її інтеграцію в лексико-семантичну систему.

Фактор часу, “довговічність” неологізму також є критерієм його узуального характеру, закріплення в мові.

2. Сленг, його специфічні риси. Поповнення літературної лексики з нелітературних джерел

Сленг (slang) – це шар побутової лексики і фразеології, яка має яскраво виражений експресивно-емоційно-оцінюючий характер з перевагою емотивної функції над комунікативною (конотації над денотацією), не має ні локальної, ні соціально-професійної обмеженості, є загальнозрозумілою та розповсюдженою, тобто вживається в розмовній мові усіх верств населення, але залишається за межами літературної норми і не вважається “стандартною”, літературною.

Визначальною рисою семантики сленгізмів є перевага конотації над денотацією, тобто вони не стільки позначають предмети, поняття, явища, скільки характеризують їх (здебільш негативно), а також мають значний прагматичний потенціал за рахунок компонентів семантичної структури, які містять експресивні, емоційні та оціночні елементи значення. Якщо для “стандартної” мови важливою є інформативність – те, що повідомляється про предмет або явище, для сленгу важливо, як про це повідомляється.

Специфіку оціночної семантики сленгізмів складає більшою мірою негативна спрямованість. Ці одиниці сконцентровані переважно навколо негативних в логічному аспекті понять та позначають їх у фамільярній і нерідко брутальній формі. Численні слова позначають наркоманів, п’яниць, шахраїв, злодіїв, але небагато одиниць, які позначають чесну, працьовиту, порядну, розумну людину.

Притаманна більшості сленгізмів пейоративна емоційна оцінка та пейоративна експресія на морфологічному рівні виражається за допомогою суфіксів, що мають емоційно-оціночний потенціал: *-o (cheapo, dumbbo, lesbo, neato, nutso, sicko, sleazo, thicko, weirdo), -y (alky, crumbly, dinky, druggy, groupy, guppy, hippy, yumpy, yuppy, woopy, wrinkly), -ster (con-trickster, hepster, hipster, fraudster, scamster, slickster, swingster, twister).*

На лексичному рівні інформацію про наявність пейоративного емоційно-оціночного компонента в значенні сленгізма дають: словникові позначки “*term of abuse*”, “*term of contempt*”, “*derog.*”: *back-seat driver (derog.) “one who controls affairs from a subordinate position*”, *cowboy (derog.) “incompetent or reckless person in business*”, *fat cat (derog.) “a wealthy and privileged person*”, *suit (derog.) “a business executive*”; словникові дефініції: *dork “general term of contempt*”, *scumbag “vulgar term of abuse*”, *scuzzbag “general term of abuse*”, *wonk “general term of abuse*”.

Особливість семантики сленгізмів, яка пов’язана з прагненням до лаконічності та семантичної насиченості, полягає в здатності лексичних одиниць актуалізувати інформацію значного семантичного обсягу, що реалізується в інших комунікативних сферах словосполученням або реченням: *bimbo “a young woman considered sexually attractive but of limited intelligence*”, *couch-potato “someone who spends leisure time passively, watching TV or video, eats junk food and takes little or no exercise*”.

Більшість сленгізмів, які функціонували в різні періоди, характеризує мовна нестійкість. Через деякий час у багатьох з них з’являється нове значення, яке згодом стає широко вживаним. Певна частина сленгізмів поряд з новими значеннями зберігає попередні, наслідком чого стає їх багатозначність, наприклад: *ace* – один долар; кращий друг; рятівник; коханець; чоловік, який надає перевагу яскравому одягу; *nitty-gritty* – непристойність; неприємна, неминуча ситуація, неприкриті факти, підспудок справи; чесність, прямолінійність; практичні деталі; суть, сутність, основа; *rap* – розмова; критика; звинувачення; вирок; музичний стиль;

Останнім часом за умов дії тенденції до демократизації, зближення писемно-літературної англійської мови з усно-розмовною, простежується широке використання сленгу навіть в “якісній” пресі. Засоби масової інформації стають основними каналами розповсюдження сленгу і значною мірою сприяють його популяризації.

Широке вживання сленгізмів ЗМІ спричинять:

1. Екстралінгвістичні чинники.

Популярність нестандартних одиниць в ЗМІ певною мірою обумовлює їх “соціальна значущість”: актуальність понять, які вони позначають, їх зв’язок з певними рухами, процесами та явищами суспільного життя. Саме одиниці сленгу нерідко дають назви важливим подіям у громадському та культурному житті суспільства.

2. Лінгвістичні чинники обумовлюються потребами комунікації:

- номінативними
- прагматичними.

Номінативні потреби обумовлюють розповсюдження нестандартних одиниць, які не мають літературних синонімів, фактично, є єдиними позначеннями певних речей, понять або явищ і сприяють здійсненню в мові тенденції до регулярності та реалізації принципу економії мовних засобів.

Широке вживання в ЗМІ безеквівалентних сленгізмів та жаргонізмів зумовлено:

1) відсутністю відповідного мовного засобу для номінації нового змісту (предмета, поняття, явища) навколишньої дійсності (*crack, hacker, hippie, glitterati, groupie, rap, uyppie*);

2) прагненням концептуалізувати в новій формі вже відомий зміст, який реалізується за допомогою мовних засобів описово, за допомогою синтаксичних конструкцій (*I can do it = can-do, I want to be = wannabe, give me = gimme, go for = gofer, two for the price of one = twofer*);

3) необхідністю деталізації та уточнення існуючих у мові найменувань предметів, понять, явищ (*acidhead, contract, mugging, pork-barrel, wilding*).

Часте використання в ЗМІ приводить до того, що багато сленгізмів “закріплюються” у свідомості читачів, стираючи повністю або частково своє конотативне забарвлення. Так, майже позбулися пейоративної конотації слова-синоніми *geek, nerd* – залишилося лише певне іронічне забарвлення при номінації фахівців та аматорів сучасної техніки.

Про асиміляцію сленгізмів у літературній мові свідчить:

- їх регулярне вживання поза первісним “вузьким” контекстом у джерелах, орієнтованих на літературно-оброблені норми мови без пояснення їх значення або дублювання літературними синонімами,
- входження в існуючі лексико-семантичні парадигми,
- участь у словотворчих та фразотворчих процесах.

Деякі з таких одиниць, незважаючи на низький соціально-стилістичний статус за походженням, не тільки були прийняті літературною нормою, але й стали високочастотними, інтернаціональними одиницями, символами свого часу, перетворилися на центри подальшого словотворення та фразотворення (*crack, hippie, punk, break, rap, hacker, uyppie*).

В результаті асиміляції у мовному “стандарті” сленгізми нерідко стають:

1) зразком для утворення

- за аналогією до них неологізмів (*hit-man – hit-kid, hit-woman; megabuck – gigabucks, extrabucks; headhunt – headshunt; refusenik – returnik, waitnik; bag lady – bag people; sugar daddy – sugar mommy; sound bite – word bite; kiss and tell – snort and tell; brat pack – rat pack*),

– синонімічних та антонімічних варіантів (*flavour of the month/week/year; to make/earn a quick/fast buck – to make/earn megabucks; to be on the back /front burner – to put on the back burner, to stay on the front burner; in the fast lane – in the slow lane*).

2) основою утворення

- нових фразеологічних одиниць (*wonk – policy wonk; snuff – snuff video; mob – mob summit; ballpark – ballpark figure; hardball – hardball player, hardball politics, spin – spin doctor, spin crew, spin control, spin journalism*),

– нових лексичних одиниць на базі інтегрованих у складні слова фразеологічних одиниць (*couch potato – couch-potatodom, couch-potatoing, couch-potatoism, deep-six – to deep-six, fast-track – to fast-track, fast-tracker, fast-tracknik, fast-tracking, gloom and doom – gloom-and-doomster, over the top – over-the-topper, spin doctor – to spin doctor, spin-doctoring, think tank – think-tanker*),

Процес запозичення та асиміляції сленгізмів у літературній мові супроводжується:

– розширенням значення (*blockbuster* “бомба великого калібру” – “щось велике, видатне, здатне вразити”; *groupie* “дівчина-фанатка рок-групи” – “фанат, прихильник чого-небудь”),

– переносом значення (*gridlock* “повна зупинка транспортного руху” – “безвихідна ситуація”; *basket case* “каліка, інвалід” – “зруйнована країна, економіка”; *hit list* “список людей, які полягають знищенню” – “список для звільнення, скорочення”),

– декілька семантичних процесів (*boot camp* “центр підготовки новобранців” – “колонія для неповнолітніх” – “навчальний центр з підготовки фахівців”; *fast track* “бігова доріжка на іподромі” – “прискорений ритм життя / кар’єра / курс навчання” – “комп’ютеризована система паспортного контролю в аеропортах”).

4. Терміни і термінологія

Із зростанням людських знань і розвитком ідей, а також їх зміною, зростає і кількість слів у мові. Кожне нове наукове відкриття потребує найменування як засобу вираження логічної уяви про поняття. Даний процес викликає також зміни значень існуючих слів.

Будь-яка мова пристосовується до найрізноманітніших потреб означування. У мовній лексиці розрізняються два її найтипівіші варіанти:

- розмовно-літературна
- науково-технічна.

Інколи таке протиставлення робиться на рівні стилів – наукового і літературного, хоча літературний стиль є обов’язковою вимогою, що висувається до науково-технічного викладу.

Розмовна лексика вживається у повсякденному спілкуванні усіх мовців, особливо якщо вона стосується елементарних сторін життя. В розмовній мові усне слово впливовіше, ніж писемне, і є головним виразником характеру мови.

Технічна лексика вживається у галузях науки, хоча при цьому залучається і значна частина загальноповживаних слів. Науково-технічний вокабуляр — це засіб спілкування учених і фахівців, які намагаються користуватися ним точно і постійно. Фахівці вживають писемне слово частіше, ніж усне. Технічні терміни мають спеціалізовані і окреслені значення. Незважаючи на те, що термінологія нараховує велику кількість одиниць, користується нею менша частина населення, а тому термінолексика у своїй більшості до загального словника мови не потрапляє. Через це терміни мають більшу стабільність і стійкість перед морфологічними і семантичними змінами, ніж загальноповживана лексика.

Технічна лексика має дещо інтернаціональний характер. Багато технічних слів ідентичні за формою і значенням у кількох мовах. Кількість слів, що мають спільне вживання у різних мовах, значно більша у технічній мові. Завдяки цьому науковий опис інколи наближається до явища міжмовної комунікації.

Досягнення у галузі матеріальної і духовної культури народу, які полягають у пізнанні явищ природи і організації високорозвиненої промисловості, викликали потребу в утворенні термінолексичних систем. Звідси майже 50 відсотків лексичних неологізмів у мові — терміни. Загальна кількість термінів в окремих термінологіях складає сотні тисяч. Засоби творення термінів не виходять за межі лексикотворчих моделей мови, хоча і серед них існують незначні відхилення. Частина термінів має риси умовності, оскільки для утворення терміна або однієї з його складових частин часто залучається загальноповживане слово.

Термін – це слово або словосполучення з історично умотивованим чи умовно закріпленим значенням, що відбиває одне поняття у спеціалізованій галузі знання чи виробництва. Сукупність термінів як лексичних засобів найменування, складає термінологію, що поділяється на номенклатуру і професіоналізми.

Номенклатура – це сукупність спеціальних термінів-назв, які вживаються в окремій фаховій ділянці, система повністю абстрактних і умовних символів, єдине призначення яких полягає у тому, щоб дати максимально зручні з практичної точки зору засоби для визначення предметів, речей без прямого відношення до потреб теоретичної думки, яка оперує цими речами.

Професіоналізми — це дублети науково-технічних термінів, які не складають замкнутої системи. Професіоналізми визначають спеціальні поняття, знаряддя або продукти праці, виробничі процеси, народні ремесла. Вони носять чіткий місцевий характер, і їм властива деяка емоційність, що викликана особливостями просторіччя. Внаслідок цього професіоналізми відносяться до окремого підвиду діалекта, особливо якщо вони вживаються поза межами виробничих стосунків.

Торговельний знак або паранім – різновид терміна, що виник в умовах масового виробництва, де його застосування пов'язане з дослідженням мотивації поведінки перспективного покупця. У процесі утворення пароніма враховуються як психологічні фактори припущення, переконання і приладження, так і мнемонічні, семантичні і інші особливості слова (або слів), що залучаються. При найменуванні об'єкта чи виду послуг до уваги сприймаються комбінаційні особливості звучання і значення форми, звуко-семантична афектація, змішані імітаційні процеси. Торговельний знак розрахований на широкі кола населення, а тому до складу знаку залучається добре відоме загальноповживане слово. При цьому враховується і та обставина, як до цього слова ставиться споживач: *eskiloo* (*Eskimo* + *igloo* “чук”) “морозиво”, *mustang* “дикий кінь (марка автомобіля)”.

Окремі терміни утворюють *термінолексику* як складову частину загального складу мовної лексики. Терміни, об'єднані одним фахом або ділянкою науки, складають *номенклатуру* – певну системну схему, що криється за називанням понять, і має означати, які терміни охоплювати – від будь-яких імен, до тих, які потребують описових, належним чином відокремлених і фонетично відповідних термінів.

Не у всіх наукових сферах висуваються однакові вимоги до номенклатури, бо кожна ділянка науки має властиві їй потреби. Вимоги конкретних наук, що мають справу з реальними речами, відрізняються, скажімо, від вимог суспільних наук. Для однієї галузі науки досить родової класифікації; в інших потрібно розрізнити причини, процеси, процедури, ефекти, деталі.

Вимоги до терміна:

1. Специфічність та однозначність у межах однієї галузі науки. Ця ознака дуже бажана якість для технічного терміна у кожній галузі науки. В ідеалі термінологічне найменування повинне бути однозначним у межах окремої галузевої термінології і не мати синонімів у межах однієї терміносистеми.

2. Точність називання поняття, ознаки позначуваного ним поняття. Термін має бути по можливості коротким і точним. Вдалиий термін – не лише етикетка; він повинен чітко і повністю подавати характеристики поняття, наприклад: слово *table*, вживане як термін, поза номенклатурою може означати “таблиця”, “схема”, “станок”, “планшайба”. Не всі терміни подають опис структури, аномалії, процесу чи функції, але взагалі кожний термін має короткі вказівні чи описові характеристики.

3. Стилiстична нейтральність та відсутність емоційно-експресивного забарвлення. Від терміна вимагають, щоб він не мав емоційно-експресивного забарвлення, був цілеспрямованим на об'єкт у системі або ряді та відповідав словотворчим закономірностям мови.

4. Відповідність внутрішнім законам мови, в якій він функціонує; від нього мають легко утворюватися похідні лексеми. Від терміна вимагається, щоб він служив ґрунтом для утворення деривативів у межах своєї системи.

5. Стандартність, загальновизнаність, а отже – фіксація в термінологічних словниках.

Сукупність ознак, як показує практика, існує лише в ідеалі для невеликої кількості термінів. У дійсності ж та чи інша ознака або відсутня, або існує у послабленому стані. В окремих випадках відкриття впливають на значення терміна, не змінюючи його форми.

Перенесення терміна і співвіднесеного з ним поняття із однієї галузі знання і мовної практики в іншу викликає своєрідну зміну значення спричинює процес детермінологізації.

З одного боку, значна частина наукового вокабуляру стає відомою поза межами науково-технічних кіл. Широке вживання таких термінів викликане потребами щоденного спілкування та поширенням науково-технічних знань.

З іншого боку, окремі терміни, не втрачаючи свого прямого термінологічного значення, переходять до сфери загальновживаної лексики, набуваючи переносних значень. Такі терміни, мають значення, що повністю відповідають правилам загальновживаної лексики. Термін *atmosphere*, окрім визначень газової оболонки Землі і одиниці тиску, може означати умови співіснування живих істот, стосунки тощо,

Звідси, під *детермінологізацією* розуміється вихід термінологічного значення поза межі чіткої системи, усталення його у загально-вживаній лексиці і генеративна здатність морфологічної форми терміна входити до синтаксичного оточення нетермінологічного контексту, сприяючи виникненню відтінків значення, які часом протилежні термінологічному.

Детермінологізація – це своєрідне зрушення значення. Позначення змінюється із зміною суттєвості поняття, або набуває інших ознак у зв'язку із зміною номінації. Термін, який набуває нетермінологічного значення у художньому контексті чи процесі мовлення, є внутрішнім варіантом одного і того ж слова. Отже, у процесі детермінологізації проявляються не лише оказіональні, окремі можливості вживання терміна поза межами терміносистеми, але й природне прагнення мовців протистояти процесам формалізації лексичної одиниці.

Детермінологізація – явище стале і активне для сучасного стану лексики. Існує низка чітких синтаксичних структур, до яких входить детермінологізований термін. Вони відбивають постійний процес взаємодії термінологічної і загальноновживаної лексики.

? Контрольні питання та завдання

1. Підготувати відповіді на теоретичні запитання:

1. Що таке термін? Які існують вимоги до терміну?
2. Що розуміється під детермінологізацією?
3. Що таке номенклатура?
4. В чому полягає відмінність професіоналізмів від жаргонізмів?
5. Чи існує зв'язок розвитку словникового складу з розвитком суспільства?
6. Як відбувається розвиток словникового складу в умовах інформаційної революції?
7. Назвіть основні тенденції збагачення словникового складу сучасної англійської та української мов.
8. Що таке неологізм? Чи співпадають визначення неологізму в англійській та українській мовах?
9. Як розподіляються неологізми за формою та за змістом?
10. Як корелюють поняття “неологізм” - “оказіоналізм”?
11. Що таке сленг? Назвіть його специфічні риси.
12. Які факти свідчать про асиміляцію сленгізмів у літературній мові?

2. Підготувати презентацію на тему:

1. Оказіоналізми та неологізми в англійській та українській мовах.
2. Сленг та евфемізми в англійській та українській мовах.
3. Термінологія англійської та української мов.
4. Новітні тенденції розвитку словникового складу англійської та української мов.

3. Практичні завдання для самостійної роботи

✍ Виконайте вправи:

1. Визначте тип неологізмів, проаналізуйте їх структуру, значення та спосіб утворення:

Foodism, splash-down, baby-boomer, bridge-builder, czar, drug-lord, hot-line, mega-company, sky-jack, roofscape, to strip-search, goaheadism, criminalize, to vacuum-clean, VIP, baby-break, law-and-order, can-do, expellee, autocrime, vidkid, do-or-die, to network, to clock-watch, politicaoholic, boatlift, deindustrialise, magalog, under-class, to rubbish, infotainment, overclass.

2. Визначте значення термінологічних одиниць і перекладіть їх:

Cyberphobic, virus, ufology, multilinguialism, stagflation, computerize, paralinguistics, hi-fi, hi-tech, to sky-dive, sonar, flash-photography, vaccinee, technofear, Big Bang, cheer-leader, fall-out, chain-reaction, to step up, escalation, warm-up, pressure-cooker, satellite, to defuse, pipe-line, power-house, hundred-proof

3. Користуючись словником, поясніть значення лінгвістичних термінів.

Тезаурус, евфонія, ідіома, кліше, кодифікація, дериватологія, сленг, палаталізація, білінгвізм, енклітика, синхронія, антропоніміка, дифтонг, валентність, асиміляція, еліпсис, синтаксис, пейоратив, ад'єктивація.

4. Прокоментуйте походження розмовних слів та словосполучень, з яких соціальних діалектів вони запозичені:

Belly-robber, chair borne, huddle, drop-out, to pass the buck, pork-barrel, fat cat, sob-stuff, to bump-off, hit-man, angel, goof, crack-down, heebie-jeebies, to bad-mouth, super-grass, shot in the arm, to mug.

5. Складіть словничок молодіжних жаргонізмів, поясніть їх значення.

Використана література:

1. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця : Нова Книга, 2008. 160 с.

2. Зацний Ю. А., Єнікєєва С. М., Клименко О. Л. Основи неології та проблеми перекладу неологізмів : Навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 350 с.

3. Зацний Ю. А., Янков А. В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник. Словник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 360с.

4. Зацний Ю. А., Янков А. В. Нова розмовна лексика і фразеологія : Англо-український словник. Вінниця : Нова Книга, 2010. 224 с.

5. Мариненко І. О. Лексикологія української мови : практикум. Київ, 2017. 172 с.

6. Мостовий М.Т. Лексикологія англійської мови. Харків : Основа, 1993. 256 с.

7. Ayto J., Simpson J., The Oxford Dictionary of Modern Slang. Oxford : Oxford University Press, 1996. 300 p.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Розділ мовознавства, що вивчає розвиток словникового складу мови:

- а) фонетика   б) лексикологія   в) лексикографія   г) фразеологія

2. Розділ мовознавства, що вивчає теорію і практику укладання словників:

- а) фонетика   б) лексикологія   в) лексикографія   г) фразеологія

3. Способами і засобами поповнення словникового складу займається:

- а) лексикографія б) етимологія в) словотвір г) семасіологія д) фразеологія

4. Походження і еволюцію мовних одиниць вивчає:

- а) лексикографія б) етимологія в) словотвір г) семасіологія д) фразеологія

5. Значення мовних одиниць та їх угруповання за певними ознаками вивчає:

- а) лексикографія б) етимологія в) словотвір г) семасіологія д) фразеологія

6. Лексикологію розрізняють:

- а) теоретичну та практичну б) загальну та спеціальну в) історичну та порівняльну

7. Порівняльна лексикологія вивчає:

- а) граматичну будову мов б) словниковий склад в) фонологічну систему

8. Завданням порівняльної лексикології є:

- а) навчання мовам б) нормування мовних систем в) дослідження одиниць лексикону різних мов

9. Незалежною лінгвальною двосторонньою одиницею мови є :

- а) морфема б) фонема в) слово г) словосполучення д) речення

10. Основною одиницею мови є:

- а) морфема б) фонема в) слово г) словосполучення д) речення

11. Зі словом співпадає:

- а) коренева морфема б) афіксальна морфема в) флексія

12. Афікс може виражати:

- а) граматичне значення б) лексичне значення в) семантичне значення

13. Предмети і явища навколишньої дійсності, як об'єкти семантики слова, називаються:

- а) поняття   б) денотат   в) конотація

14. Експресивно-емоційне забарвлення слова називається:
а) поняття   б) денотат   в) конотація
15. Слова, що мають тільки конотативне значення:
а) іменники   б) прийменники   в) вигуки   г) сполучники
16. Явище багатозначності слова називають:
а) омонімія   б) полісемія   в) синонімія
17. Слова, близькі або тотожні за лексичним значенням, але відмінні за звучанням, називають:
а) антоніми   б) омоніми   в) синоніми   г) пароніми
18. Слово або словосполучення, що виражає спеціальне поняття певної професійної галузі, називається:
а) жаргонізм   б) діалектизм   в) термін
19. Слово або вираз, що вийшов з повсякденного вжитку і сприймається як застарілий, називається:
а) архаїзм   б) історизм   в) діалектизм
20. Основний словниковий фонд англійської та української мов складають:
а) неологізми   б) архаїзми   в) етимологічні дублети   г) терміни   д) найбільш вживані одиниці, що позначають основні поняття
21. Словотвір – це
22. Найбільш активним способом словотвору в англійській мові є:
а) аббревіація   б) афіксація   в) словоскладання   г) конверсія
23. Найбільш активним способом словотвору в українській мові є:
а) скорочення   б) афіксація   в) словоскладання   г) конверсія
24. Словотворчі елементи виникають із:
а) слів   б) словосполучень   в) фрагментів слова
25. Словотворчі елементи відрізняються від лексем (слів):
а) граматичним значенням   б) конкретним значенням   в) загальним значенням
26. Словотворчим елементом є:
а) афікс   б) флексія   в) сполучник   г) частка
27. Формотворчим елементом є:
а) афікс   б) флексія   в) сполучник   г) частка

28. Словотвірна модель – це:
а) дериваційний засіб б) зразок слова в) абстрактна схема в) правила творення слів
29. Складні слова у семантичному аспекті є:
а) семантичною сумою складових елементів б) частково переосмисленими одиницями в) ідіоматичними одиницями
30. Спосіб словотвору, коли нове слово створюється без кількісних зміни називається:
а) конверсія б) реверсія в) субстантивація г) аббревіація д) телескопія
31. Зворотна деривація – це:
а) конверсія б) реверсія в) субстантивація г) аббревіація д) телескопія
32. Фразеологія вивчає:
а) слова б) морфеми в) вільні словосполучення г) сталі сполуки
33. Стійкість і відтворюваність є головними, визначальними рисами:
а) речення б) словосполучення в) фразеологізму
34. Стійкі словосполучення з повністю переосмисленим значенням називаються:
а) фразеологічні єдності б) фразеологічні єдності в) ідіоми
35. Етимологія вивчає:
а) типологію мов б) походження слів в) розвиток значень г) творення слів
36. Іншомовні одиниці повністю засвоєні мовою-реципієнтом називаються:
а) запозичення б) кальки в) етимологічні дуплети г) інтернаціоналізми
37. Іншомовні одиниці не повністю засвоєні мовою-реципієнтом називаються:
а) варваризми б) екзотизми в) діалектизми г) локатизми
38. В англійській мові найбільша кількість запозичень з:
а) німецької б) французької в) латинської г) російської
39. В українській мові найбільша кількість запозичень з:
а) німецької б) французької в) латинської г) російської
40. Англійська мова Великобританії та США є:
а) різними мовами б) діалектами однієї мови в) варіантами однієї мови

ПЕРЕЛІК ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Предмет порівняльної лексикології (мета, завдання, методи дослідження)
2. Загальна характеристика словникового складу.
3. Характеристика основного словникового фонду.
4. Стратифікація словникового складу та характеристика основних груп лексики.
5. Слово і його значення.
6. Основні типи лексичного значення. Семантична структура слова.
7. Денотативний та конотативний компоненти значення. Види конотації.
8. Полісемія та її види. Значення і контекст. Типи контексту.
9. Мотивованість слова. Види мотивації. Мотивація і переклад.
10. Лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники семантичних змін.
11. Механізм та типи змін значення.
12. Наслідки семантичних змін.
13. Семантичні угруповання слів та їх характеристика (омоніми, синоніми, антоніми).
14. Морфологічна структура слова. Типи морфем.
15. Основні поняття словотвору (словотворчий елемент, словотвірна модель, продуктивність, похідне слово).
16. Афіксація. Принципи класифікації суфіксів та префіксів. Походження та формування словотворчих елементів.
17. Словоскладення як продуктивний спосіб словотвору. Типи складних слів та продуктивні моделі. Семантика складних слів як проблема перекладу.
18. Основні моделі конверсійного словотвору.
19. Телескопійні утворення. Скорочення. Аббревіатури та акроніми.
20. Реверсія як засіб словотвору.
21. Власна та запозичена лексика. Гетерогенність мов.
22. Чинники, шляхи та джерела запозичень.
23. Типи запозичень.
24. Асиміляція запозичень. Аспекти асиміляції. Класифікація запозичень щодо ступеня асиміляції.
25. Характеристика запозичень з класичних та європейських мов.
26. Вплив запозичень на лексико-семантичну систему мови.
27. Основні поняття фразеології, критерії фразеологізму.
28. Класифікації фразеологічних одиниць (семантичні, структурні)
29. Процес фразеологізації вільних сполук.
30. Характеристика та класифікація прислів'їв.
31. Фразеологія як джерело збагачення словникового фонду мови.
32. Спеціальна книжкова лексика. Термінологічна лексика та її риси. Процеси детермінологізації.
33. Неологізми, їх класифікація. Характеристика неогенних процесів у сучасній англійській та українській мовах.
34. Сленг та його специфічні риси.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАВДАННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ (ІДЗ)

На сайті WordSpy виберіть 10 неологізмів, визначте групу, до якої відноситься кожен з них, проаналізуйте структуру та значення, перекладіть їх українською мовою:

1. Метафоричне перенесення (тип):
2. Метонімічне перенесення (тип):
3. Розширення (генералізація) значення:
4. Звуження (спеціалізація) значення:
5. Покращення значення:
6. Погіршення значення:
7. Синоніми:
8. Антоніми:
9. Словоскладання (визначте модель):
10. Афіксація (тип афіксу):
11. Телескопія (визначте модель):
12. Конверсія (визначте модель):
13. Реверсія:
14. Аббревіатура або акронім:
15. Аналогія:
16. Еліпсис:
17. Фразеологічна деривація:
18. Іншомовні запозичення (мова джерело, тип асиміляції)
19. Міжваріантні запозичення (джерело)
20. Внутрішньомовні запозичення (джерело)

Наприклад:

e-nose

n. A device containing electronic sensors that can detect chemicals associated with particular smells.

Прилад з електронними сенсорами, що можуть розпізнавати хімічні речовини за запахом

Складне слово з двох основ, одна з яких є скороченою (Acr + R2) = N

ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ

Аксіологічна норма – норма реального мовлення, тобто узусу.

Аналогія – уподібнення, викликане впливом одних елементів мови, що утворюють більш продуктивну та більш розповсюджену модель, на пов'язані з ними інші елементи, не частотні та малочислені; часткові схожість або узгодження двох об'єктів, що відрізняються у всьому іншому або ж подібність у будь-якому відношенні між явищами, предметами, поняттями тощо.

Асиміляція запозичень – рекурентне функціонування в контекстах мови-реципієнта, входження в парадигми цієї мови (участь в словотворчих процесах, семантична еволюція).

Гіпонім (грец. *huro* – префікс, що означає зниження; під, внизу, і *onim* – ім'я) – слово – видова назва.

Гіпонім'я (грец. *huro* – під, внизу і *onim* – ім'я) – одне з основних парадигматичних відношень в лексико-семантичній системі – ієрархічна організація її елементів, яка ґрунтується на родо-видових відношеннях. Синонім: квазісинонімія.

Дедукція (лат. *deductio*, від *deduco*) – спосіб дослідження, який полягає в переході від загального до окремого; одна з форм умовиводу, за якої на основі загального правила з одних положень, як істинних, виводиться нове істинне положення.

Денотат (лат. *denotatus* – позначений) – предмет чи явище навколишньої дійсності, з яким співвідноситься певна мовна одиниця; те, що можна назвати певним іменем.

Деонтична норма – літературна норма

Дериватологія (від “деривація” і -логія) – див. Словотвір 2.

Дериваційне значення – див. Словотвірне значення.

Деривація (лат. *dehvatio* – відведення води з ріки) – див. Словотвір 1.

Детермінація (лат. *determinatio* – визначення) – однобічна залежність, за якої один із двох членів синтагматично визначає інший, а не навпаки.

Дистрибутивний аналіз – одна з основних методик визначення і класифікації одиниць мови в дескриптивній лінгвістиці, яка базується виключно на розподілі одиниць відносно одна одної у потоці мовлення, вивченні оточення (дистрибуції) аналізованої одиниці.

Дистрибуція (англ. distribution – розподіл, розповсюдження, від лат. distributio – поділ, розподіл) – узагальнена сукупність усіх оточень, у яких трапляється одиниця мови – фонема, морфема, слово і т. д., на відміну від оточень, у яких вона трапляється не може.

Диференційна сема – сема, за якою розрізняються слова певного лексико-семантичного поля.

Диференційні ознаки – розрізнявальні ознаки; ознаки, за якими протиставляються лінгвальні одиниці.

Діалект (грец. dialektos – говір, наріччя) – різновид певної мови, який є засобом спілкування людей, тісно пов'язаних територіально, соціально або професійно (територіальний діалект, соціальний діалект).

Діалектизми – фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості, властиві окремим діалектам (і відсутні в літературній мові).

Діалектологія (грец. dialektos – говір, наріччя і logos – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає територіальні (місцеві) говори певної мови.

Евфемізми (грец. euphemismos, від eu – добре і phemi – говорю) – емоційно нейтральні слова або вирази, вживані замість синонімічних слів або виразів, які здаються мовцеві непристойними, грубими чи нетактовними.

Екзотизми (грец. exotikos – чужий) – слова, запозичені з маловідомої мови і вживані для надання мовленню особливого (місцевого) колориту.

Екстралінгвальні причини мовних змін (лат. extra – поза, зовні, крім і lingua – мова) – див. Зовнішні причини мовних змін.

Емотивна функція мови – функція вираження почуттів і емоцій.

Енантіосемія (грец. enantios — протилежний і sema – знак) – наявність у слові протилежних (антонімічних) значень; внутрішньослівна антонімія.

Епідигматика – один із трьох аспектів системного вивчення лексики, який визначається асоціативно-дериваційними зв'язками між словами за формою і за змістом.

Естетична функція мови – функція вираження і виховання прекрасного. Синонім: поетична функція.

Етимологія (грец. etimon – істина і logos – слово, вчення) – 1) походження слів; 2) розділ мовознавства, який вивчає походження слів.

Етнолінгвістика (грец. ethnos – народ і лінгвістика) – напрям у мовознавстві, який вивчає мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови.

Закон мовної економії – прагнення мовця зекономити зусилля при користуванні мовленням як одна з причин мовних змін. Синоніми: закон економії сил, теорія мінімального зусилля.

Запозичення – 1) включення одиниць в іншу мовну систему, 2) входження неологізмів у лексико-семантичну систему.

Зворотна деривація – див. Зворотне словотворення.

Зворотне словотворення – різновид морфологічного способу словотворення, наслідком якого є лексична одиниця, що за структурою простіша від твірного слова. Синоніми: зворотна деривація, редеривація.

Знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації.

Знаковий рівень мови – рівень мови, на якому її одиниці виступають як знаки (словосполучення, слова і морфеми).

Зовнішні причини мовних змін – причини, які знаходяться поза мовою; суспільно-політичні, економічні, історичні, географічні тощо, пов'язані з розвитком і функціонуванням мов. Синонім: екстралінгвальні причини.

Ідеографічні словники – словники, що подають лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками). Синоніми: ідеологічні словники, тематичні словники, тезауруси.

Ієрархічні відношення у мові – відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонем до морфем, морфем до лексем, лексем до речення.

Індоєвропейські мови – родина споріднених мов, до якої входять індійська, іранська, слов'янська, балтійська, германська, романська, кельтська, грецька, албанська, вірменська групи мов.

Інтегральна сема (лат. *integralis* – нероздільно пов'язаний з цілістю) – сема, спільна для двох чи більше лексичних значень.

Інтеграція – повне засвоєння гетерогенного елемента системою мови.

Інтерлінгвістика (лат. *inter*– між і *лінгвістика*) – розділ мовознавства, який вивчає міжнародні мови як засіб міжмовного спілкування.

Інтерференція (лат. *inter*– між, *взаємно* і *ferio* – торкаюся, ударяю) – взаємодія мовних систем за двомовності, яка виражається у відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної.

Категоризація (англ. *categorization*, від грец. *kategoria* – ознака) – підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику досвіду (категорію) і визнання його членом цієї категорії, а також процес утворення і виділення самих категорій, членування зовнішнього і внутрішнього світу людини відповідно до сутнісних характеристик його буття й існування, упорядковане представлення різноманітних явищ через зведення їх до меншого числа розрядів або об'єднань.

Категорія (грец. *kategoria* – ознака) – 1) одна з пізнавальних форм мислення людини, яка дозволяє узагальнити її досвід і здійснювати його класифікацію; 2) когнітивна структура, концептуальний клас, що складається з елементів – членів категорії, об'єднаних “родинною подібністю”.

Квазісинонімія (лат. *quasi* – ніби, майже, немовби і *синонімія*) – див. Гіпонімія.

Кількісні методи в мовознавстві – використання підрахунків і вимірювань при вивченні мови і мовлення.

Класифікаційні категорії – граматичні категорії, які характеризують ціле слово, є його постійною ознакою і служать рубриками класифікації слів (напр., категорія роду іменника, категорія виду дієслова тощо).

Когнітивна лінгвістика (англ. cognition – знання, пізнання; пізнавальна здатність) – мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Когнітивна модель – 1) концепція мови як різновиду когнітивного процесу; 2) модель розуміння тексту як результату природної обробки мовних даних; 3) характеристика процесу категоризації у мові (пропозиційні, схематичні, метафоричні й метонімічні моделі).

Когнітивна семантика – теорія значення, яка стверджує, що значення мовної одиниці не може бути зведеним до об'єктивної характеристики позначеної нею ситуації і тому необхідно враховувати й ракурс, що обирається концептуалізатором при розгляді ситуації і способу її вираження.

Когнітивна функція мови (лат. cognosce – пізнавати) – див. Гносеологічна функція мови.

Когнітологія (англ. cognition – знання, пізнання; і грец. logos – слово, вчення) – інтегральна наука про когнітивні (пізнавальні) процеси у свідомості людини, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу.

Компаративний метод (лат. comparativus – порівняльний) – див. Порівняльно-історичний метод.

Компонент значення – див. Сема.

Компонентний аналіз (лат. componens – той, що складає) – методика дослідження плану змісту значеннєвих одиниць мови з метою розщеплення значення на мінімальні семантичні складники (компоненти).

Комунікативна лінгвістика – напрям сучасного мовознавства, що вивчає мовне спілкування, яке складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення.

Комунікативна функція мови (лат. communicatio – повідомлення, зв'язок) – функція спілкування між людьми, народами.

Конативна функція мови (лат. connatus – народитися (виникнути) разом, одночасно; бути вродженим) – функція засвоєння.

Конвергенція (лат. *convergo* — сходжусь, наближаюсь) – 1) збіг двох чи більше звуків мови в один звук; 2) зближення і збіг двох мов унаслідок контактування.

Конверсія (лат. *conversio* – обертання, перетворення) – 1) у семантиці— зображення однієї ситуації поперемінно з двох протилежних сторін; 2) у словотворенні – спосіб словотворення без використання спеціальних словотвірних афіксів, перехід слів із одної частини мови в іншу.

Конотація (лат. *co* – префікс, що означає об'єднання, сумісність, і *notatio* – позначення) – додаткові семантичні і прагматичні особливості (“співзначення”) лексичного значення та значень інших мовних рівнів, які нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект.

Контекст (лат. *contextus* – поєднання, зв'язок) – мовне оточення або ситуація, в яких уживається лінгвальна одиниця.

Контрастна дистрибуція (франц. *contraste* – протилежність) – дистрибуція, коли мовні одиниці перебувають у тих самих оточеннях, але мають різне значення (дім – дим – дум – дам).

Концепт (лат. *conceptus* – думка, поняття) – у когнітивній лінгвістиці – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentas*), усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості проте, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу.

Концептуалізація (англ. *conceptualization*, від лат. *conceptus* — думка, поняття) — поняттєва класифікація; процес пізнавальної діяльності людини, який полягає в осмисленні інформації, що надходить до неї, і призводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку людини; процес структурації знань і виникнення різних структур представлення знань із деяких мінімальних концептуальних одиниць.

Концептуальна система – сукупність усіх концептів, наявних у розумі людини, їх упорядковане об'єднання.

Концептуальний аналіз – у когнітивній лінгвістиці – методика дослідження концептів на основі сполучуваності відповідних лексем, а також більш широких контекстів їх вживання.

Кореляція (лат. *correlatio* – співвідношення) – 1) ряд фонематичних опозицій за однією диференційною ознакою; 2) взаємна зумовленість, семіологічна залежність двох чи більше одиниць мови.

Корінь – основна, єдина обов'язкова для кожного слова морфема, що є носієм його лексичного значення, повторюється в усіх граматичних формах і споріднених словах.

Кумулятивна функція мови (лат. *cutilio* – згрібаю, нагромаджую) – функція зберігання всього того, що виробила нація в духовній сфері. Синонім: історико-культурна функція.

Лексема (грец. *lexis* – слово, вислів) – слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови.

Лексико-граматичні розряди (категорії) – граматично релевантні групи слів у межах певної частини мови, для яких характерна спільна семантична ознака (збірність, речовинність, зворотність тощо).

Лексикографія (грец. *lexis* – словник і *grapho* – пишу) – розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників та опрацюванням їх теоретичних засад.

Лексико-семантична аналогія – процес утворення нової ФО за певними мотиваційними моделями, які передбачають єдність значення та внутрішньої форми групи ФО, які асоціюються з базовим не стільки за аналогічністю структури або складових, скільки за аналогічністю семантики.

Лексико-семантична група – тісне об'єднання слів у межах лексико-семантичного поля.

Лексико-семантичне поле – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

Лексико-семантична система – один із рівнів мовної структури, що складається із слів та їхніх значень.

Лексико-семантичний спосіб словотворення – спосіб словотворення, за якого основним словотворчим засобом є зміна лексичного значення твірного слова (при збереженні його матеріальної структури).

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення – спосіб словотворення, за якого нові слова творяться шляхом поєднання в одному слові двох чи більше слів або слів форм внаслідок лексикалізації словосполучень.

Лексична аналогія – часткове відтворення лексичного складу базового фразеологізму новим фразеологізмом, при цьому подібність структури або семантики не є головним критерієм.

Лексичне значення – історично закріплена у свідомості людей віднесеність слова з певним явищем дійсності.

Лексичні неологізми – нові слова.

Лінгвістика тексту – галузь мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії.

Лінгвогенетичний метод (лат. *lingua* – мова і *genesis* – походження) – див. Порівняльно-історичний метод.

Ментальні репрезентації (франц. *mental* – мислений, розумовий, від лат. *mens, mentis* – розум, думка, мислення і *representatio* – наочне зображення) — ключове поняття когнітивної науки, яке стосується процесу репрезентації світу в голові людини й одиниць такого представлення; умовні функціонально визначені структури свідомості та мислення людини, що відтворюють реальний або видуманий світусвідомості, втілюють знання про нього й почуття, які він викликає, відображають стани свідомості та процеси мислення.

Метамовна функція – функція мови бути засобом дослідження і опису мови у термінах самої мови.

Метод аналізу безпосередніх складників – спосіб подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення чи речення у вигляді ієрархії вкладених один в одного елементів.

Метод аналізу семантичного поля – спосіб дослідження лексико-семантичних систем двох чи більше мов, який полягає в тому, що семантичне поле однієї мови накладається на відповідне поле іншої і таким чином установлюються їхні відмінності, зумовлені неоднаковим членуванням мовами навколишнього світу.

Мова – природна система комунікативних знаків і правил їх функціонування.

Мова-еталон – ідеальна мовна система, спеціально сконструйована лінгвістом, у якій представлені універсальні властивості всіх мов, як основа (тло) для зіставних досліджень мов.

Мова-основа – див. Прамова.

Мовленнєвий акт – цілеспрямована мовленнєва дія, здійснювана відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки.

Мовлення – конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації.

Мовна асиміляція – процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу.

Мовна картина світу – спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами.

Мовна компетенція (лат. *competentia*, від *competo* – взаємно прагну; відповідаю, підходжу) – рівень знання своєї мови певним індивідом.

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування.

Мовна політика – сукупність ідеологічних принципів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі.

Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні у межах певних адміністративно-політичних утворень.

Мовна типологія (грец. *typos* – форма, зразок і *logos* – вчення) – 1) визначення загальнолінгвістичних таксономічних категорій як основа для класифікації мов за типами; 2) розділ мовознавства, який досліджує принципи і опрацьовує способи типологічної класифікації мов.

Мовний етикет – усталені мовні звороти, типові формули, які використовуються у конкретних ситуаціях спілкування і відповідають національно-культурним традиціям певного соціуму.

Мовний союз – особливий тип ареально-історичної спільності мов, що характеризується певною кількістю подібних структурних і матеріальних ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактного й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.

Мовні контакти (лат. *contactus* – дотик) – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словниковий склад однієї чи багатьох із них.

Мовні універсалії (лат. *universalis* — загальний) – явища, властиві всім мовам або більшості з них.

Модальність (від сер.-лат. *modalis* — модальний; лат. *modus* – міра, спосіб) – функціонально-семантична категорія, яка виражає різні види відношення висловлення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлюваного.

Модифікаційне словотвірне значення (лат. *modificatio* – видозміна, перетворення) – додаткова ознака до значення твірного слова без зміни частиномовної належності слова.

Морф (грец. *morphe* – вигляд, форма) – конкретний лінійний представник морфеми, один із формальних її різновидів; найкоротший мінімальний відрізок словоформи, наділений значенням.

Морфема (грец. *morphe* – вигляд, форма) – мінімальна двостороння одиниця мови, тобто одиниця, що має план вираження і план змісту і яка не членується на простіші одиниці такого самого роду.

Морфологічний рівень мови – система механізмів мови, яка забезпечує побудову словоформ та їх розуміння.

Морфологічний спосіб словотворення – спосіб словотворення, за якого словотворчим формантом є афіксальні засоби.

Морфологія (грец. *morphe* – вигляд, форма і *logos* – слово, вчення) – 1) граматична будова слова; система притаманних мові морфологічних одиниць, категорій і форм, а також правил їх функціонування; 2) розділ граматики, який вивчає закономірності функціонування і розвитку цієї системи.

Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення – спосіб словотворення, за якого нові слова творяться шляхом переведення слова або окремої словоформи з однієї частини мови в іншу.

Національний варіант – сукупність варіанта літературної мови та нелітературних підсистем, до яких, крім територіальних діалектів (вони існують як в США, так і в Англії) входять соціальні діалекти, сленг

Неологізм – мовна одиниця, створена для позначення нового (раніше невідомого) предмета або для вираження нового поняття, а також для нового позначення вже існуючих речей, для відбиття “старих” понять, що обумовлюється дією комплексу лінгвальних та екстралінгвальних чинників.

Номінативна функція (лат. *nominativus* – називний, відповідно – називаю) – функція позначення предметів і явищ зовнішнього світу і свідомості. Синоніми: репрезентативна функція, референтна функція.

Норма мовна – див. Мовна норма.

Нульова морфема – морфема, яка не має реального звукового вираження в одній із форм парадигми і виділяється, усвідомлюється тільки у співвідношенні з матеріально вираженими морфемами в інших формах цієї ж парадигми.

Оказіоналізм – нова одиниця, що виникла випадково в конкретному акті мовлення, але не закріпилася в мові і не зафіксована у словнику.

Омоніми (грец. *homos* – однаковий і *onim* – ім'я) – слова, які звучать однаково, але мають різні значення.

Ономасіологія (грец. *onomasia* – найменування і *logos* – слово, вчення) — теорія номінації; один із двох аспектів семантики (поряд із семасіологією), який вивчає природу, закономірності і типи мовного позначення елементів дійсності.

Описовий метод – метод планомірної інвентаризації одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

Опозиційний прийом – прийом, який полягає в зіставленні мовних одиниць для встановлення їхніх диференційних ознак і на цій основі об'єднання їх у певні парадигматичні класи.

Орфографія (грец. orthographia, від orthos – правильний і grapho – пишу) – історично сформована й загальноприйнята система правил щодо передачі мовлення на письмі.

Парадигма (грец. paradeigma – приклад, зразок) – 1) у широкому розумінні – ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношеннями до інших; 2) у вузькому розумінні – об'єднання мовних одиниць у класи, де кожна з них може бути заміненою іншою одиницею цього класу.

Парадигматика – один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення.

Парадигматичні відношення – відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови.

Паралінгвістика (грец. para – біля, коло, поряд і лінгвістика) – 1) сукупність невербальних засобів спілкування; 2) розділ мовознавства, який вивчає ці засоби.

Первинна ФО – базова ФО.

Пізнавальна функція мови – див. Гносеологічна функція мови.

Побутовий контекст – див. Ситуативний контекст.

Поетична функція мови — див. Естетична функція мови.

Поліномінація – позначення не одним, а кількома альтернативними номінаціями під впливом чинників, пов'язаних із розгалуженістю мовної системи, із її соціальною і територіальною варіативністю (існуванням національних і соціальних варіантів), із дією емоційної функції мови.

Полісемія (грец. polysemos – багатозначний) – наявність різних лексичних значень в одному й тому самому слові.

Полісинтетичні мови (грец. polys – багато і synthesis – поєднання) – мови, в яких різні частини висловлення у вигляді аморфних слів-основ (коренів) об'єднані в єдині складні комплекси, сукупність яких оформляється службовими елементами. Синонім: інкорпоруючі мови.

Поняттєві категорії – загальні смислові компоненти, властиві не окремим словам і системам їхніх форм, а широким класам слів, що виражаються в мові різноманітними засобами (прямо чи непрямо, явно чи приховано, лексично, морфологічно або синтаксично).

Поняття – форма мислення, в якій відбиваються загальні істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної системи ознак.

Порівняльна лексикологія – мовознавча дисципліна, яка вивчає дві чи більше мов з метою виявлення подібностей і відмінностей їх лексико-фразеологічних систем.

Порівняльно-історичний метод – сукупність прийомів дослідження й опису лексики через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки – див. Компаративний метод

Потенційна сема – сема, яка не характеризує позначені словом предмет чи поняття, але може виявлятися у певних ситуаціях. Синонім: ймовірнісна сема.

Прагматика (грец. pragmatikos – дійовий, чинний) – сфера досліджень у семіотиці й мовознавстві, в якій вивчається функціонування мовних знаків у мовленні; розділ мовознавства, який вивчає комплекс проблем, що стосується мовця, адресата, їх взаємодії в комунікації.

Прагматична функція мови – функція, що вказує на ставлення мовця до висловленого.

Прамова – мова, з діалектів якої виникла група (сім'я) споріднених мов.

Праформа – вихідна для пізніших утворень мовна форма, реконструйована на основі закономірних відповідників у споріднених мовах. Синонім: архетип.

Предикат (лат. praedicatum – сказане) – конститутивний елемент судження, тобто те, що говориться (стверджується або заперечується) про суб'єкт.

Предикативи (лат. praedicativus – стверджувальний, категоричний) – див. Категорія стану.

Предикативність – комплексна синтаксична категорія, яка виражає відношення повідомлюваного до дійсності і формує речення як комунікативну одиницю.

Приєм тематичного аналізу – прийом дослідження лексики, за якого слово вивчають у зв'язку з іншими словами, пов'язаними з ним спільною темою.

Прийоми внутрішньої інтерпретації – способи вивчення мовних явищ на основі їх системних парадигматичних і синтагматичних зв'язків.

Прийоми зовнішньої інтерпретації – способи вивчення мовних явищ за зв'язком з позамовними (соціологічними, логіко-психологічними та ін.) явищами.

Прийоми міжрівневої інтерпретації – способи дослідження мовних явищ, які полягають у тому, що одиниці одного рівня використовують як засіб лінгвістичного аналізу одиниць іншого рівня.

Прогресивна афіксальна фразеологічна деривація – додавання словотворчих афіксів до кореня або основи одного із компонентів первинної нової ФО.

Прототип (англ. prototype, від грец. prototypon – прообраз) – 1) одиниця, яка виявляє найбільшою мірою властивості, спільні з іншими одиницями даної групи; 2) одиниця, яка реалізує спільні для групи властивості без домішки інших властивостей.

Психолінгвістика (грец. psuche – душа і лінгвістика) – галузь мовознавства, яка вивчає процеси породження і сприймання мовлення в їх співвідношенні з системою мови.

Психолінгвістичні методи – методи дослідження мовних явищ, які полягають в обробці й аналізі мовних фактів, отриманих від інформантів у результаті спеціально організованих експериментів.

Регресивна афіксальна фразеологічна деривація – віднімання суфікса або елемента зовнішньо подібного до суфікса від вихідного компонента первинної ФО, у результаті чого утворюється вторинна ФО, тобто процес “зворотної деривації” відбувається при відкиданні фразотворчих афіксів.

Редеривація (лат. re – префікс, що означає зворотну або повторну дію) – див. Зворотне словотворення.

Рекурентність – здатність відтворення поза первісним контекстом.

Репрезентативна функція (лат. representatio – наочне зображення) – див. Номінативна функція.

Ретроніми – нові позначення вже відомих предметів та явищ у зв'язку із появою нових різновидів цих предметів чи явищ та необхідністю тим самим більш чіткого розмежування старого і нового понять.

Референт (англ. refer – співвідносити, посилатися; лат. referens – той, що відносить) – об'єкт позамовної дійсності, який має на увазі мовець, коли вимовляє певний мовленнєвий відрізок.

Референтна функція – див. Номінативна функція.

Рівні мови – складові частини структури мови (яруси), кожна з яких характеризується сукупністю відносно однорідних одиниць і набором правил, що регулюють їх використання і групування в різні класи й підкласи, і знаходиться в ієрархічних відношеннях щодо інших (фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний рівні).

Рід – граматична категорія, яка властива різним частинам мови і полягає в розподілі слів за двома чи трьома класами, традиційно співвіднесеними з ознаками статі або їх відсутністю.

Сема (грец. sema – знак) – мінімальна, гранична одиниця плану змісту. Синоніми: компонент значення, семантичний множник, маркер.

Семантика (франц. semantique – наука про зміст, від грец. semantikos – який має значення, означає) – 1) план змісту в мові; 2) значення мовної одиниці; 3) розділ мовознавства, що вивчає план змісту в мові.

Семантична аналогія – відтворення ситуації, описаної базовим фразеологізмом на основі спільності значення, при цьому найчастіше новоутворені ФО відрізняються деякими компонентами (або відтінками) значення.

Семантичний диференціал – психолінгвістичний прийом (анкетування), який полягає у використанні комплексу пар семантичних диференційних ознак для характеристики одиниць мови (визначення відстані між значеннями слів, їх місця в лексико-семантичній системі, вивчення звуко-символізму тощо).

Семантичні неологізми – нові лексико-семантичні варіанти слів або нові семантичні варіанти стійких словосполучень.

Семасіологія – див. Семантика 3.

Семіотика (грец. semeion – знак) – наукова дисципліна про різні системи знаків, які використовують для передачі інформації.

Сигніфікативна функція (лат. significare – давати знати, виявляти) – функція розрізнявати значення слів і морфем.

Синоніми (грец. synonimos – однойменний) – слова, які мають значення, що повністю або частково збігаються.

Синонімічні фразеологізми – такі два звороти, які розрізняючись за лексичним складом компонентів, але маючи однотипне категоріальне граматичне значення, здатні до заміни в ряді визначених синтаксичних конструкцій, не порушуючи будови цієї конструкції та її змісту, такі фразеологічні утворення, які характеризуються спорідненістю фразеологічних значень, але відрізняються етимологічними образами та експресивно-емоційними властивостями.

Синтагматика (грец. syntagma, буквально – разом побудоване; поєднання, зв'язок) – один із двох системних аспектів у вивченні мови, який розглядає відношення між послідовно розташованими одиницями за їхнього безпосереднього поєднання в реальному потоці мовлення або в тексті, тобто сполучуваність мовних одиниць.

Синтагматичні відношення – відношення одиниць, розташованих лінійно; здатність мовних одиниць поєднуватися.

Синтетизм (грец. synthesis – поєднання) – типологічна ознака мовної структури, що виявляється в об'єднанні в межах одного слова кількох морфем (лексичних, словотвірних, словозмінних).

Синтетичні мови (грец. synthesis – поєднання) – мови, в яких граматичне значення синтезується з лексичним у межах слова (граматичне значення виражається за допомогою флексій, формотворчих афіксів, чергування звуків і суплетивізму).

Синхронічний словотвір – словотвір, який вивчає систему словотвірних засобів, наявних у мові на певному етапі її розвитку, і структуру слів, яка визначається її синхронними мотиваційними відношеннями з іншими словами.

Синхронія (грец. synchronos – одночасний) – 1) стан мови на певний момент (період) її розвитку; 2) вивчення мови в цьому стані (в абстракції від часового чинника).

Система мови (грец. systema – ціле, що складається з частин; поєднання) – множинність елементів будь-якої природної мови, які перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним і утворюють певну єдність і цілісність.

Системний контекст – контекст, за якого сполучуваність слова зумовлена його індивідуальним значенням.

Ситуативний контекст – контекст, зумовлений певною ситуацією. Синонім: побутовий контекст.

Склад – звук або комплекс звуків, що вимовляється одним поштовхом повітря; мінімальна одиниця мовленнєвого потоку, яка складається з максимально звучного звука і прилеглих до нього менш звучних звуків.

Сленг загальний - конотативно-забарвлена лексика та фразеологія, яка вийшла за межі певних соціальних груп, має загальномовний характер, широко вживається в розмовній мові, але не вважається “стандартною”, літературною.

Сленг спеціальний – соціальні діалекти (жаргони) будь-якої мови

Слово – основна структурно-семантична одиниця мови, яка співвідноситься з предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношеннями між ними, вільно відтворюється у мовленні для побудови висловлень.

Словозміна – творення граматичних форм одного й того самого слова.

Словозмінні граматичні категорії – категорії, яких слово може набувати залежно від іншого слова, з яким воно поєднується у мовленнєвому ланцюжку.

Словосполучення – два чи більше повнозначних слів, об'єднаних синтаксичним зв'язком.

Словотвір – 1) творення похідних слів за дериваційними правилами і словотвірними типами. Синоніми: словотворення, деривація; 2) розділ мовознавства (традиційно — граматики), що вивчає будову і творення похідних слів. Синонім: дериватологія.

Словотвірна модель – див. Словотвірний тип.

Словотвірна мотивація – семантична і формальна зумовленість значення похідного слова значеннями його складників; семантичні й формальні відношення між похідним і твірним словом.

Словотвірна похідність – семантична вивідність властивостей похідного слова з властивостей вихідних одиниць.

Словотвірне гніздо – сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності і об'єднаних спільним коренем.

Словотвірне значення – узагальнене категоріальне значення слів певної словотвірної структури, що встановлюється на основі семантичного співвідношення похідних слів та їхніх твірних і виражається за допомогою словотвірного форманта. Синонім: дериваційне значення.

Словотвірний ланцюжок – комплексна одиниця словотвірного гнізда, що об'єднує ряд споріднених слів, які перебувають у відношеннях послідовної похідності і взаємозалежності.

Словотвірний рівень – рівень мови між морфологічним і лексико-семантичним.

Словотвірний тип – формально-семантична схема побудови похідних слів, яка характеризується спільністю трьох ознак: частини мови, форманта, словотвірного значення. Синонім: словотвірна модель.

Словотворення – див. Словотвір 1.

Словотворчі інновації – нові словотворчі елементи та моделі.

Словоформа – граматична форма того самого слова, його граматичний різновид, який виявляє лексичну тотожність з іншими співвідносними словоформами цього слова і протиставляється їм за своїми граматичними значеннями.

Соціолінгвістика (лат. *societas* – спільність і лінгвістика) – мовознавча наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, взаємодію мови і суспільства.

Соціолінгвістичні методи – методи, які ґрунтуються на синтезі лінгвістичних і соціологічних процедур.

Споріднені мови – мови, які походять від спільної прамови.

Спосіб словотворення – прийом зміни твірного слова або словосполучення (його морфемної будови, звукового складу, лексичного значення), внаслідок чого утворюється нова похідна одиниця.

Статистичні методи – сукупність операцій та обчислень, використовуваних математичною статистикою для аналізу великих масивів даних, що підлягають дії значної кількості факторів, які неможливо індивідуалізувати.

Структура мови – спосіб організації мовної системи, її внутрішня будова.

Структуралізм – мовознавчий напрям, який розглядає мову як чітко структуровану знакову систему і прагне до суворого (наближеного до математичних наук) формального її опису.

Структурна аналогія – продуктивним спосіб у процесі фразотворення, основним принципом якого є наявність конкретної структурної моделі, за якою утворюється серія нових фразеологічних одиниць.

Структурний метод – метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

Структурна модель – конкретний зразок, за яким можуть утворюватись нові ФО сучасної англійської мови.

Ступень деривації – одноразовий процес фразеологічної деривації, при якому є одиничне співвідношення первинний – вторинний фразеологічний неологізм.

Субстантивна афіксальна фразеологічна деривація – заміна дериваційного елемента одного із компонентів первинного фразеологізму на інший дериваційних елемент.

Табу (франц. *tatooc*, від полінезійського *tapu* – заборонений, священний) – заборона на вживання певних слів, що зумовлюється містично-забобонними, соціально-політичними, культурними та морально-етичними чинниками.

Тезаурус (грец. *thesauros* – скарб, скарбниця) – див. Ідеографічні словники.

Тематичні словники — див. Ідеографічні словники.

Теорія номінації (лат. *nominatio* – називання, найменування) – розділ мовознавства, що вивчає загальні закономірності утворення мовних одиниць, взаємодію мислення, мови і дійсності в цих процесах, ролі людського чинника у виборі ознак найменування, мовну техніку найменування тощо.

Топонім (грец. *topos* – місце і *onim* – ім'я, назва) – власна назва будь-якого географічного об'єкта.

Транспозиційне значення – найзагальніше словотвірне значення, пов'язане з набуттям утвореним словом значення тієї частини мови, в яку воно транспонувалося (значення предметності, процесуальності, ознаковості тощо).

Транспозиція (лат. *transpositio* – перестановка) – використання однієї мовної форми у функції іншої форми (перехід слова з однієї частини мови в іншу тощо).

Трансформація (лат. *transformation* – перетворення) – закономірна зміна основної моделі (ядерної структури), що призводить до створення вторинної мовної структури.

Узгодження – тип синтаксичного зв'язку, за якого граматичні значення стрижневого слова повторюються в залежному слові.

Узус (лат. usus – користування, вживання, звичай) – загальноприйняте вживання мовної одиниці на відміну від його оказіонального (випадкового, індивідуального) вживання.

Філологія (грец. philologia, від phileo – любити і logos – слово) – загальна назва дисциплін, які вивчають мову, літературу й культуру народу переважно через дослідження писемних текстів.

Флексія (лат. flexion – згинання, відхилення) – змінний афікс наприкінці слова, що виражає синтаксичні відношення між словами у словосполученні й реченні.

Флективні мови – мови, в яких провідну роль у вираженні граматичних значень відіграє флексія (закінчення). Синонім: фузійні мови.

Фразеологізм – відтворювана одиниця мови з двох чи більше слів, цілісна за своїм значенням і стійка за складом та структурою.

Фразеологічна деривація – процес перетворення існуючих фразеологічних та лексичних одиниць, в результаті яких утворюються нові фразеологізми, тобто процес утворення нових фразеологізмів на основі існуючих в мові шляхом трансформації їх компонентів афіксальним чи безафіксальним способом

Фразеологічне дериваційне значення – значення фразеологічних афіксів

Фразеологічний рівень мови – рівень мови, який перебуває на стику лексико-семантичного й синтаксичного рівнів.

Фразеологічна редукція – утворення рівноцінних у змістовому відношенні фразеологічних варіантів.

Фразеологічні вирази – стійкі за складом і вживанням семантично подільні звороти, які складаються зі слів із вільним значенням.

Фразеологічні єдності – семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких умотивоване значенням їх компонентів.

Фразеологічні зрощення — семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не впливає зі значень їх компонентів.

Фразеологічні сполучення – звороти, в яких самотійне значення кожного слова є абсолютно чітким, але один із компонентів має зв'язане значення.

Фразеологічний варіант – одиниця, що характеризуються варіацією таких елементів, які не змінюють семантики, валентності, образу і функціонально-стилістичної належності фразеологізмів

Фразеологічні модифікації – індивідуально-авторські зміни фразеологічних одиниць, головною причиною яких є прагнення автора/мовця надати додаткового стилістичного забарвлення тексту, привернути увагу реципієнта.

Фразеологічні неологізми – нові стійкі словосполучення.

Фразеологія (грец. phrasis – вираз і logos – слово) – 1) сукупність фразеологізмів певної мови; 2) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови.

Фразотворення за аналогією – це процес утворення нових ФО на основі асоціацій з існуючими у мові ФО

Функції мови (лат. functio – виконання, здійснення) – призначення, роль, завдання, що їх виконує мова в суспільному вжитку.

Функціональна лінгвістика – сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування. Синонім: Функціоналізм.

Функціонально-семантичне поле – система різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), здатних виконувати одну спільну функцію, що ґрунтується на спільності категоріального змісту.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Валуєва Н. М. Конспект лекцій з дисципліни «Порівняльна лексикологія англійської та української мов» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 «Філологія». Кам'янське : ДДТУ, 2023. 102 с.

2. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця : Нова Книга, 2008. 160 с.

3. Деменчук О. В. Порівняльна лексикологія української та англійської мов. Рівне : Перспектива, 2005. 165 с.

4. Ніконова В. Г., Никитченко К. П. Курс зіставної лексикології англійської та української мов : навч. посіб. Київ : КНЛУ, 2020. 460 с.

5. Сіягівська І. Ю. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : конспект лекцій. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2019. 149 с.

Додаткова:

1. Венжинович Н. Ф. Особливості перекладу фразеологізмів з української мови англійською: навч.-метод. посіб. для студентів філологічного факультету, ОП «Українська мова та література. Англійська мова та література». Ужгород : ПП Данило С. І. 2021. 104 с.

2. Єнікеева С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. 303 с.

3. Зацний Ю. А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Львів : ПАІС, 2007. 243 с.

4. Зацний Ю. А., Янков А. В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник : словник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 360 с.

5. Зацний Ю. А., Янков А. В. Нова розмовна лексика і фразеологія : англо-український словник. Вінниця : Нова Книга, 2010. 224 с.

6. Зацний Ю. А., Єнікеева С. М., Клименко О. Л. Основи неології та проблеми перекладу неологізмів : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 350 с.

7. Клименко О. Л. Порівняльна лексикологія: навчальний посібник для студентів факультету іноземної філології освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» професійного спрямування «Переклад (англійська мова)». Запоріжжя : ЗНУ, 2014. 112 с.

8. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2004. 464 с.

9. Мариненко І. О. Лексикологія української мови : практикум. Київ : КНУ імені Шевченка, 2017. 172 с.

10. Мостовий М. Т. Лексикологія англійської мови. Харків : Основа, 1993. 256 с.
11. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.
12. Collins Cobuild English Guides : Word-formation, London : Harper Collins, 1995. 209 p.
13. Kempson R.M. Semantic Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 216 p.
14. Leech G. Semantics. Harmonds Worth : Pengiun Books, 1990. 383 p.
15. Skeat W. The Concise Dictionary of English Etymology. Ware. Wordsworth, 1993. 633 p.

Інформаційні джерела:

1. Acronyms, Initialisms & Abbreviations Dictionary URL: <https://books.google.com>
2. Dictionary of Internet terms. URL: <http://www.netlingo.com>
3. McFedries, Paul. The Word Spy. URL: <http://www.wordspy.com>
4. Merriam Webster's Online Dictionary. URL: <http://www.merriam-webster.com>
5. NetLingo.com Dictionary of Internet terms. URL: <http://www.netlingo.com>
6. Numa Web Dictionary of Derivatives Acronyms. URL: <http://http://www.numa.com/ref/acronym.htm>
7. Quinion, Michael. World Wide Words. URL: <http://www.worldwidewords.org>
8. Slang Dictionary <http://www.fm.dp.ua/mainr.htm>
9. The Urban Dictionary. URL: <http://www.theurbandictionary.com>
10. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: <http://http://wikipedia.org/>

Навчальне видання
(українською мовою)

Клименко Ольга Леонідівна

ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності 035 “Філологія”
спеціалізації 035.041 “Германські мови та літератури (переклад включно),
перша – англійська”
освітньо-професійної програми “Переклад (англійський)”

Рецензент докт. філол. наук, проф. Ю.А. Зацний
Відповідальний за випуск канд. філол. наук, доц. С.П.Запольських
Коректор О.В.Стовбур